

**VIOLENCIA DE GÈNERE A
LES LLARS DE LA BAIXA
CASAMANCE, SENEGAL
(LOCALITATS DE
ZIGUINCHOR,
OUSSOUYE I
KAFOUNTINE)**

Estudi qualitatiu de la gestió
local de la violència

Recerca associada al projecte **“Millora de l’apoderament de les dones i de la lluita contra les violències masclistes a la regió de Ziguinchor”** executat per l’ONGD catalana Xarxa de Consum Solidari (XCS) en agrupació amb La Xixa Teatre, i amb USOFORAL com a contrapart local. La Universitat de Lleida (UdL) ha estat l’entitat subcontractada per a la realització de la recerca. El projecte ha estat finançat per l’Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD) a la convocatòria de subvencions a projectes de desenvolupament de l’any 2020 (L1) (ACC010/20/000004).

Agraïments:

Volem agrair la participació de centenes de persones que han dedicat el seu temps a realitzar aquesta recerca. Concretament, a l’equip d’ETDS (*Economie Territoires et Développement Services*): Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé; als 12 enquestadors/es (Rama Diédhiou, Mouhamadou Bachir Diémé, Mohamed Lamine Diatta, Awa Cissokho, Marie Louise Diatta, Alimou Diallo, Catherine Nini Lambal, Marie Sagna Manga, Landing Goudiaby, Ndèye Amy Lisse Mané, Khady Mané o Lamine Manga); i a Lulu Martorell, per la realització del vídeo documental. I, sobre tot, a les més de 70 persones i 350 alumnes anònims que han parlat de la seva experiència vital amb la violència.

Autors:

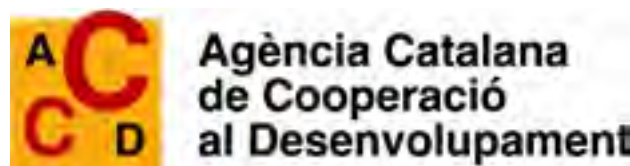
Albert Roca i Álvarez (Investigador Principal)
Jordi Tomàs i Guilera
Armonia Pérez i Crosas
Pape Tahirou Kanouté (co-autor)

Imatge de la portada:

Enquestes realitzades a la ciutat de Ziguinchor, Senegal.
Lloc i any d’edició: Lleida / Barcelona, 2023.

Amb la col·laboració i el finançament de l’ACCD:

ÍNDEX

4	Llista d'acrònims
5	1.- Introducció, objectius i síntesi
8	2.- Àrea i grups d'estudi respecte a la temàtica de la recerca
8	2.1 Context del Senegal
10	2.2 Context de la Baixa Casamance
13	2.3 Marc normatiu de l'enfocament de gènere al Senegal
16	2.4 Les dades quantitatives sobre la situació de les violències al Senegal
20	3.- Metodologia
20	3.1 La metodologia aplicada a la recerca i la seva relació amb el món de la cooperació al desenvolupament
21	3.2 El Senegal i l'Àfrica Occidental: una llarga història de reflexió sobre la metodologia
22	3.3 Cooperació entre centres d'estudi
24	3.4 Disseny de la recerca: primera etapa
28	3.5 Disseny de la metodologia de forma participativa entre tots els membres de l'equip
32	3.6 Tècniques de recerca
35	3.7 Buidat de resultats: què, qui, com
37	3.8 La restitució com a forma de recerca
38	3.9 Valoració
39	4.- Pla de treball i grau de compliment de la recerca
39	4.1 Marc temporal de la recerca i organització del calendari
39	4.2 Distribució de tasques i registre d'activitats
44	4.3 Productes i accions sobre la difusió de la recerca
48	5.- Discussió de resultats. Troballes, aprenentatges i recomanacions
48	5.1 Caràcter inicial i continuïtat de la recerca
50	5.2 Proposta de sistematització de resultats parcials
61	6.- Viabilitat, aplicabilitat i difusió de la recerca
61	6.1 Viabilitat
61	6.2 Aplicabilitat i difusió
63	7.- Conclusions
65	8.- Bibliografia
70	9.- Annexos

Llista d'acrònims

ACCD - Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament

ACNUR - Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats

AECID - Agència Espanyola de Cooperació Internacional al Desenvolupament

AJS - Association des Juristes Sénégalaises

ANSD - Agència Nacional d'Estadística i Demografia

CEAI - Centre d'Estudis Africans i Interculturals

CEM - Collège d'Enseignement Moyen

CIEA - Congrès Ibèric d'Estudis Africans

CLVF - Comité de Lutte contre les Violences faites aux Femmes

COCA - Congrès Català d'Antropologia

COSEF - Conseil Sénégalais des Femmes

BM - Banc Mundial

CEAR - Comissió Espanyola d'Ajuda al Refugiat

CEDAW - Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona de l'ONU

CRDE - Centre de recherche pour le développement Endogène

CRSFPC/USOFORAL - Comité Régional de Solidarité des Femmes pour la Paix en Casamance

ENDA TM - Environnement, Développement et Action au Tiers Monde

ETDS - Economie Territoires et Développement Services

GECD - Grup d'Estudis sobre Cultura i Dominació

GESA - Grup d'Estudis de les Societats Africanes

GIE - Groupement d'Intérêt Economique

GPF - Groupement de Promotion des Femmes

GRACS - Grup de Recerca en Antropologia del Cos i la Sexualitat

GREMHER - Grup de Recerca en Místiques i Heterodòxies Religioses

ICA - Institut Català d'Antropologia

ICIP - Institut Català Internacional per la Pau

IDH - Índex de Desenvolupament Humà

IP - Investigador Principal

MFDC - Mouvement de Forces Démocratiques de Casamance

MGF - Mutilació Genital Femenina

OACU - Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà

ONGD - Organització no governamental per al desenvolupament

ONU Dones - Organització de les Nacions Unides per a la igualtat de gènere i l'apoderament de les dones

PAN/VBG/DH - Plan d'Action Nationale pour l'Eradication de la Violence de Genre et la Promotion des Droits de l'Homme

PNUD - Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament

PSE - Pla Senegal Emergent

SNEEG - Stratégie Nationale pour l'Egalité et l'Equité de Genre

UB - Universitat de Barcelona

UCAD - Universitat Cheikh Anta Diop de Dakar

UdL - Universitat de Lleida

UNICEF - Fons de les Nacions Unides per a la Infància

XCS - Xarxa de Consum Solidari

1.- Introducció, objectius i síntesi

Aquesta és una recerca associada a un projecte de cooperació que pretén reduir i prevenir la violència de gènere a 9 localitats de la regió de Ziguinchor, també coneguda com a Baixa Casamance, al sud del Senegal. Així doncs, es tracta d'una **recerca aplicada**, des del camp de la ciència social. Ara bé, a diferència de moltes investigacions amb aquesta etiqueta, la seva orientació no és depenent de l'acció de cooperació, sinó paral·lela, en diàleg amb ella. És a dir, l'objectiu central de la recerca no és descobrir casos de violència, ni mesurar-los (quelcom pel que es necessitarien mitjans només a l'abast de l'estat per generar informació representativa), ni tampoc entendre les condicions, concepcions i relacions existents entre les poblacions locals per tal de facilitar l'aplicació dels protocols i la implantació de conductes planificades pel projecte d'intervenció, d'acord amb un marc normatiu més ample, en principi consensuat internacionalment. Més aviat és el contrari.

L'objectiu central de la recerca és apropiar-se a les concepcions i els mecanismes de gestió de la violència actius en els espais domèstics sense necessitat de mediació externa, almenys habitualment. Entendre com interactuen amb els factors de violència, els seus potencials i limitacions quant a la prevenció i a la reversió de conductes violentes, les maneres com varien i interactuen amb altres eines (internes o externes), els seus condicionants, partint de la mateixa concepció que persones i grups tenen del que és la violència.

Amb aquesta informació no es pretén facilitar el full de ruta del projecte de recerca, sinó aportar elements que puguin ser emprats per revisar el models d'intervenció, així com per diversificar els patrons normatius. I no en tant que creant més discursos integrats per la llei (jurisprudència consuetudinària...), sinó més aviat identificant possibles agents locals de control, de lluita contra la violència que actuen de forma autònoma, que estableixen estratègies que apunten un potencial complementari, quan no substitutori, de l'acció governamental i de la "societat civil". Tornarem sobre aquesta qüestió a les conclusions.

Aclarida la perspectiva aplicada específica de la recerca, la seva motivació, cal construir-la sobre una revisió del seu tema central. Com altres conceptes que han estat incorporats a la parla quotidiana des del coneixement expert, la violència de gènere ha generat sovint, i en contextos de convivència ben diferents arreu del món, una polèmica social que es contradiu amb el consens acadèmic i científic que l'envolta. Les pròpies categories de "gènere", "subordinació de la dona" i fins i tot de "dona" és motiu de debat i, com apunten diferents autores, van ser definides per Occident a partir del comerç esclavista transatlàntic i, sobretot, durant el període colonial. La Casamance no ha estat una excepció i se'ns ha arribat a recomanar que parléssim de "violència domèstica", enlloc de violència de gènere, ja que les categories de gènere i de violència no són universals ni atemporals. En molts indrets de l'Àfrica subsahariana el gènere no és sempre el principi o únic organitzatiu fonamental, sinó que, per exemple, l'edat, el clan o el llinatge poden tenir molt més pes. Aquesta constant gairebé universal s'uneix sovint a diferents formes de "protecció de la privacitat", vestides sovint de les connotacions virtuoses com "dignitat", "discreció", "identitat"... Al mateix, des de fa dècades, aquesta opacitat del concepte ha coincidit amb un augment o, si més no, un manteniment i, sovint, una visibilització creixent de violència contra les dones, i també contra altres col·lectius d'identitats sexuals i de gènere no convencionals. Amb freqüència, els mitjans, l'opinió pública i la rumorologia acoblen, sense massa rigor, aquesta alerta a fenòmens com la urbanització, les migracions o, fins i tot, la modernització i el canvi de valors.

La combinació d'aquest factors resulta sovint en una crida a la bona governança par le bas, a les cases, als patis, a les voreres, que quallen en un militantisme feminista al voltant de l'esmentat consens, des d'una actitud d'urgència permanent. Un efecte ha estat la menysvaloració dels poders locals, inclosos els de les dones, acompanyats d'inesperades incongruències amb el progrés social jutjat inevitable com ara el manteniment del "silenci".

L'Àfrica subsahariana és un escenari abonat per a aquest tipus d'imaginari paradoxals al menys des dels temps de l'atac colonial (finals del segle XIX), perpetuat per les estructures de dependència creades per la colonització i mai resoltes per la cooperació al desenvolupament, il·lustrada per l'enquistament de la pobresa material, social i governamental. Ara bé, també és font continuada de sorpreses, avui sovint més apreciades que al passat, donat l'evidència del creixement africà en les properes dècades.

El Senegal, soci africà per excel·lència del Govern i de la societat catalana, proveint el major nombre de migrants procedents del sud del Sàhara al Principat, i dels més conspicus, és exemplar d'aquesta estranyesa africana. Conegut per la seva estabilitat, és considerat un país relativament pacífic -percepció que sovint deixa apart el llarg conflicte de Casamance, com veurem-, però la manca de desglossament de gènere i la pobresa de les estadístiques introdueix forts dubtes que el recent aflorament de violències reforça. Contrasta amb la seva conspiciuitat en la comunitat internacional, així com amb la rapidesa amb la que l'estat adopta els nous acords internacionals, inclosos els relatius al gènere (un dels més avançats del continent en marc normatiu favorable a l'equitat de gènere). I també un camp d'estudi necessari donades les esmentades relacions i la dimensió transnacional i cosmopolita de la governança global.

I potser cap altra regió com la de Ziguinchor, a la Baixa Casamance, com laboratori social d'on aprendre i col·laborar en aprenentatge comú, a favor a més d'una inclinació perceptible de la cooperació catalana per l'àrea.

El sumatori de característiques de la Casamance: importància de la religió tradicional i autonomia de les unitats socials, autonomia de les dones en el context tradicional, estadístiques contrastades amb zones veïnes, aparentment amb menys indicis de violència (vegeu el problema de les estadístiques més endavant a l'apartat d'Àrea i grups d'estudi), estat de violència social permanent a causa del conflicte amb l'estat senegalès (que s'ha aguditzat en alguns moments durant la recerca, tant per l'acció del govern contra el *Mouvement de Forces Démocratiques de Casamance* (MFDC) després de 10 anys de treva "informal" fins a l'*affaire* Sonko i la inquietud política de la fi de l'actual mandat presidencial de Macky Sall)... Això, unit a la diversitat ètnica i religiosa de la població -projectada territorialment entre el nord del riu, el sud i la ciutat, però reproduïble en la immensa majoria de les localitats- genera un camp de recerca adequat per als estudis qualitatius, donada la facilitat de contrastar experiències, i la proximitat quotidiana dels models domèstics ben diferenciats. Això permet un alt nivell d'intersubjectivitat o de participació en la col·lecció etnogràfica d'informació.

Aquesta voluntat de contrastació, determinada en bona mesura pel terreny ja que no ho podem fer amb mostres aleatoritzats, ens va portar a limitar el terreny a tres localitats, no específicament coincidents amb el projecte de cooperació en el que s'emmarca, però que conformen un eix comparatiu per elles mateixes: **Kafountine**, localitat rural, però turística i amb una forta immigració de poblacions de l'interior del país i la subregió. Situada al nord del riu Casamance, amb predomini musulmà (amb una presència notable d'iniciacions femenines) i un passat colonial diferenciat; **Ziguinchor**, localitat urbana, capital de la Casamance (entre les 10 conglomeracions urbanes majors del Senegal). El creixement de la seva població els darrers 20 anys està fortament lligat al desplaçament intern del pobles afectats pel conflicte armat) amb una forta presència de població d'altres

regions del Senegal i també de Guinea-Bissau, i amb més accés, en aparença, a les institucions estatals; Oussouye, localitat rural del sud de riu (tot i ser cap de departament), nucli de la religió i de la societat tradicional a la regió.¹ Menys localitats, i entrevistes més aprofundides en contextos ben diferenciats, permeten intensificar l'anàlisi qualitatiu perquè faciliten comparacions (dues famílies joola en dos pobles diferents, amb diferent presència pública del control social tradicional). No equivalen a un experiment, però optimitzen les comparacions (vegeu l'apartat de Metodologia).

1 Vegeu el mapa de localització de la recerca a l'Annex I.

2.- Àrea i grups d'estudi respecte a la temàtica de la recerca

2.1 Context del Senegal

Així doncs, en aquest context, el projecte s'ha fixat sobretot en l'ús domèstic de "recursos", ideològics, relacionals, patrimonials i altres per part de les dones, a partir de "situacions de violència", d'acord amb les percepcions prèvies de l'equip investigador local i llurs informants. Dues qüestions que ens han interessat des dels primers sondejos han aflorat en aquest context de recerca, esbiaixat quant a la representativitat poblacional, però penetrant quant a l'observació del que podríem anomenar instrumentalitzacions domèstiques de la cultura: la relectura en termes propis de l'actual extensió semàntica del concepte de violència, des d'un presumpte origen físic -desvetllat per l'etimologia- fins a la seva quasi confusió amb el poder; la resiliència de les dones víctimes de violència, sovint en relació paradoxal al seu posicionament en xarxes de relacions ambivalents.

La República del Senegal limita amb l'oceà Atlàntic, a l'oest, la República Islàmica de Mauritània, al nord, Mali, a l'est, i Guinea-Conakry i Guinea-Bissau, al sud. La seva capital és Dakar i compta, des de la nova reorganització administrativa del 2008, amb 14 regions. Segons la projecció de 2022 de l'Agència Nacional d'Estadística i Demografia (ANSD)², la població estimada és d'uns 18.275.743 habitants, dels quals el 50,25% (9.184.886) són dones. La mitjana d'edat és de 19 anys i l'esperança de vida al néixer de 69,2 anys. La superfície del país és de 196.712 km² i la densitat de població de 93 hab/km². La població és majoritàriament rural (52%). La regió de Dakar concentra el 23% de la població del país (0,3% del territori nacional). L'índex de fecunditat és del 4,84 i l'edat mitjana de procreació de 29,8 anys.

El país es caracteritza per la seva diversitat ètnica, lingüística i religiosa, sent els principals grups els wòlof (40%), els fulbé o peul (38%), els serer (15%), els joola o diolà (4%) i malinké o manding (3%), entre d'altres (ANSD). Des del punt de vista religiós, la llibertat de culte al Senegal permet a tots els ciutadans/es practicar les seves creences; la religió majoritària és l'islam sufí (practicada per més del 90% de la població), seguida del cristianisme i la religió tradicional. La forta influència de l'islam, com integrador social (Coulon 1981; Iniesta 2009), es manifesta en la vida quotidiana en particular, en molts dels seus aspectes socials, culturals, econòmics, així com en la política. Les quatre principals confraries són la Qadiriyya, la Tijâniyya, la Muridiyya i la Layenne.

En matèria de salut sexual i reproductiva, el 15% de les dones de 20-49 anys han tingut relacions sexuals abans dels 15 i el 6% de les dones de 25-49 anys es van casar abans dels 15. L'anàlisi de la mortalitat materna per grups d'edat revela un excés de mortalitat de mares adolescents amb 629 morts maternes per cada 100.000 naixements vius (ANSD). L'ús d'anticonceptius moderns ha registrat avenços, no obstant això, es calcula que el 23% de les dones casades tenen necessitats no satisfetes en matèria de planificació familiar (ANSD). Pel què fa a l'avortament, el Senegal ha signat i ratificat els instruments jurídics relacionats amb el dret a l'avortament. Tot i això, la lluita pel dret a l'avortament té una llarga història (Ndiaye 2021)³ i de fet encara no existeix cap marc legal intern per a l'accés a l'avortament medicalitzat. En la majoria dels casos, els avortaments són el resultat d'embarassos no desitjats o no planejats. L'AJS du a terme des del 2014 una forta incidència política a nivell del parlament relacionada amb la interrupció voluntària de l'embaràs medicalitzada.

2 https://www.ansd.sn/sites/default/files/2023-04/ANNUAIRE%20POPULATION%202022_vf_DS.DS.pdf

3 <https://journals.openedition.org/etudesafricaines/34209>

2.1.1 Context polític

El Senegal és una República laica, democràtica i social que garanteix la igualtat de tots els ciutadans/es davant la llei, sense distinció d'origen, raça, sexe, religió i que respecta totes les creences. El país té una tradició de país estable i de terreny favorable a la formació de la societat civil gràcies a la seva estabilitat política i institucional i als textos fonamentals que garanteixen la llibertat i la protecció dels ciutadans/es. Des de la independència el 1960 s'han succeït diversos presidents, intel·lectuals i acadèmics, com Léopold Sédar Senghor, primer president i un dels fundadors del moviment de la Negritud. En paral·lel a Senghor, arquetip de l'afrancesat, el Senegal ha estat també pioner en la crítica a l'eurocentrisme. De la mà de Cheikh Anta Diop, i els seus epígons, es va generar també una crítica a la ingerència sistemàtica de les antigues metròpolis europees als països africans, per exemple a través de la cooperació al desenvolupament. A la presidència de Senghor (1960-1980) li van succeir la d'Abdou Diouf (1981-2000) i la d'Abdoulaye Wade (2000-2012). Tanmateix, el Senegal viu, des de 2021, i, sobretot actualment, freqüents disturbis provocats per un duel polític davant dels propers comicis de febrer de 2024 entre el president liberal Macky Sall, al poder des del 2012, i el principal líder opositor, Ousmane Sonko, qui recolza la seva popularitat entre els joves per fer-hi front des dels carrers. Tant avui, com en el passat, diverses organitzacions per als Drets Humans denuncien els abusos de poder i contra la llibertat de premsa de diversos governs senegalesos.

Segons l'informe sobre l'índex de la percepció de la corrupció de 2021, el país es troba a la posició 73 sobre un total de 180 països.⁴

2.1.2 Context econòmic

Segons el Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD), el Producte Interior Brut de 2022 fou de 27.640 M\$ i la renda per càpita de 1.63 USD (creixement d'un 4,8%). L'economia del país és molt oscil·lant i amb els efectes de la pandèmia, l'augment del preu dels aliments i l'energia i l'alta inflació (8,5%), sembla que la tendència continuarà sentint a la baixa. La conjuntura econòmica, entre d'altres, situa el país amb un Índex de Desenvolupament Humà (IDH) del 0,511 i posició 170 (Espanya 0,905 i posició 27) (PNUD, 2022).⁵

Els principals sectors de l'economia són la mineria, la construcció, el turisme, la pesca i l'agricultura.

Cal destacar que el Senegal compta amb un sistema de protecció social que es troba entre els millors de l'Àfrica, ja que dona cobertura, almenys, al 30% de les llars més empobrides. Pel que fa a la salut, el sistema sanitari és car i encara que s'han fet esforços des del 2013 per estendre'l als treballadors/es de l'economia informal, una gran part es troba exclosa del dret a la salut.

Segons estimacions, hi ha entre 2,5 i 3 milions de migrants senegaleses/es arreu del món, i, segons el Banc Mundial (BM), les remeses enviades per aquests/es podrien arribar a representar el 20% del PIB, com a mínim. Els canvis en l'estructura productiva del país, amb la reducció de l'ocupació agrícola i la insuficiència a mitjà termini de l'ocupació creada per a absorbir la joventut senegalesa afavoreixen les migracions internes cap a les ciutats i la pressió per a l'emigració internacional.

El Pla Senegal Emergent (PSE) és el document de planificació nacional que coordina les polítiques públiques amb una visió de llarg termini (2035) i la pauta al conjunt de socis del govern per canalitzar els esforços i compromisos cap a les prioritats estratègiques definides. Els sectors prioritaris del pla inclouen: agricultura i agroindústria; infraestructures i construcció; energia, petroli, gas i mines; indústria; economia digital; turisme i finances.

4 <https://www.transparency.org/en/countries/senegal#>

5 https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf

En termes d'ocupació, s'estima que el 90% de l'ocupació es realitza en el sector informal.

Hi ha certes expectatives des del descobriment de gas i petroli que genera moltes controvèrsies. Tot i així, tant l'oposició com activistes consideren que el govern administra opacament aquests recursos i reclamen una gestió transparent i inclusiva, sobretot per a les dones.

2.1.3 Context mediambiental i recursos naturals

El 2018, l'OMS va declarar que Dakar era la segona ciutat del món amb més contaminació. Tot i que és una de les ciutats més contaminants, també és una de les poques del continent que proporciona dades sobre l'estat de l'aire.

El 60% de la població depèn dels recursos naturals, en àrees rurals en agricultura i silvicultura, i en àrees urbanes/periurbanes en pesca i turisme.

El país ha experimentat el desenvolupament de recursos mitjançant l'exploració, explotació i extracció de minerals com els metalls preciosos (or i platinoïdes), metalls bàsics (ferro, coure, crom, níquel), industrials (fosfats, calcàries industrials, barita, etc.), pesants (zircó i titani), pedres ornamentals i materials de construcció. Cal destacar especialment l'explotació del zircó, ja que el 4t jaciment mundial d'aquest mineral és al Senegal. Una dels principals jaciments d'aquest mineral, controlat per una empresa amb el 90% de capital francès, i el 10% de capital senegalès, es troba a 200 km al nord de Dakar, camí de Saint-Louis. L'Estat també n'ha cedit una mina a una companyia austral-xinesa a la regió de Ziguinchor, al poble de Niafourang (Departament de Bignona). L'àrea d'explotació és de 7 km de llarg i 150 m d'amplada, encara que el decret ministerial de 2004 autoritza la companyia a explotar el mineral a tota la costa casamancesa. Hi ha hagut queixes i mobilitzacions per part de la població, qui rebutja el projecte ja que posa en perill els manglars i els productes pesquers.

En relació amb els hidrocarburs, s'espera que els propers anys el país pugi entre els principals països productors mundials (petroli i gas). És important referir l'explotació il·legal de fusta que es duu a terme a la Casamance: la quantitat explotada s'estima en unes 40.000 Ha anuals. La fusta és evacuada al port de Banjul i d'allà viatja majoritàriament a la Xina i a l'Índia. Gàmbia és el segon exportador de fusta de l'Àfrica de l'oest cap a la Xina, amb fusta procedent sobretot de Casamance, un recurs que ha provocat diversos conflictes i enfrontaments armats a la zona (Ba i Descroix, 2022). Al Senegal, la gestió dels recursos naturals avui en dia està marcada per l'establiment de diversos marcs de concertació per a la cogestió dels recursos naturals i mediambientals. La societat civil, animada per la població més jove, està molt mobilitzada per la monitorització de la gestió d'aquests recursos (Pérez, A. 2020).

2.2 Context de la Baixa Casamance

La regió natural de la Casamance⁶, considerada el graner del Senegal, representa el 15% de la superfície del país i és una de les regions més verdes i riques en recursos naturals, especialment per l'aigua i el bosc. Administrativament, es conforma per les regions de Ziguinchor, Sédhiou i Kolda, que conformen la Baixa Casamance, Mitja Casamance i Alta Casamance, respectivament.

Alhora, la regió de Ziguinchor està subdividida en 3 departaments administratius (Ziguinchor, Oussouye i Bignona), 8 *Arrondissements* o districtes, 30 municipis i uns 502 pobles.

La població de la regió és d'uns 729.978 habitants, el 4% de la població nacional, dels quals 358.115 són

⁶ La versió més estesa de l'origen etimològic de la paraula Casamance és: *Mansa*, significa regne en manding i *Kasa* era el nom del regne format per kassangas i bainuk.

dones (el 49%) (ANSD, 2022). La població es caracteritza per la seva joventut (el 50% és menor de 17 anys). La densitat de població és de 99 hab/km² i la taxa d'urbanització és alta, del 50% (la nacional és del 48%, ANSD, 2022), degut, entre altres raons, a la inseguretat creada pel conflicte.

La regió ocupa una superfície de 7.352 km², el 4% del territori nacional i és una veritable cruïlla d'ètnies i pobles que conviuen com els joola o diolà (58%), els manding (11%), els fulbé o peul (11%), els wòlof (4%), els manjack (4%), els balanta (3%), els serer (3%), els mancanya (2%), etc. que també es troben a Gàmbia, Guinea-Bissau i Guinea-Conakry. Es tracta bàsicament de pobles de bosc (i no de sabana como la resta del país). Pel que fa a les creences religioses, la religió majoritària és l'islam, seguida de la religió tradicional i el cristianisme. Les dues confraries musulmanes més seguides a la Casamance són la Qadiriyya i la Tijâniyya. La Casamance és el territori del país amb més pluralitat religiosa.

Les activitats econòmiques principals són l'agricultura, la pesca i el turisme. L'índex de pobresa de la regió és del 51% (la nacional del 38%) (UNICEF, 2021) tot i la seva gran potencialitat. Les dones juguen un rol important dins de la mal anomenada economia informal (es calcula que el 90% de l'ocupació és informal), ja que la majoria de les transaccions que no són registrades, i que són tant o més importants que les formals, són realitzades per elles (comerç, horticultura, ramaderia, transformació de productes, etc.). Aquesta economia els permet accedir a ingressos a partir de petites inversions i és un espai on tenen més llibertat per prendre decisions perquè no està tan reglamentat. Pel que fa a la participació en les cadenes de valor i, sobretot en el comerç de mitjana escala, la seva representació és encara força feble. Pel que fa a l'accés a la terra, encara que la regió es veu limitada en el benefici de polítiques nacionals, cal dir que el 85% de les dones reben les terres per herència i és una de les zones del país on el percentatge de les que tenen accés a la terra és més elevat (Pérez, A., 2020).

A nivell sanitari, la taxa de prevalença del VIH/sida és de l'1,9%; una de les més elevades del país (la mitjana nacional és del 0,5%) (ANSD, 2019). La taxa bruta d'escolarització a primària és del 110,01% (la nacional del 86%, 2018⁷), la d'alfabetització del 87% (la nacional del 53%, ANSD, 2018-2019) i la d'inscripció d'infants al registre civil del 77% (la nacional del 80%, UNICEF, 2021). Alguns autors argumenten que les àrees d'alta poligàmia coincideixen amb aquelles on el matrimoni de les dones es realitza relativament d'hora i on la diferència d'edat entre els cònjuges és més gran (el percentatge de població polígama és del 27%). La regió compta amb la taxa més alta de població soltera (54%) i de ruptures matrimonials (5%), ja sigui per viduïtat o per divorci. L'edat mitjana de matrimoni entre les dones és de 26 anys (la nacional de 19 en àmbit rural i 24 en urbà) (ANSD).

2.2.1 El conflicte

Des de 1982, existeix un conflicte secessionista entre el *Mouvement des Forces Démocratiques de Casamance* (MFDC) i l'Estat senegalès. El conflicte té els seus orígens en un moviment social sorgit pel malestar de la població per la manca d'atenció i d'inversió per part de l'Estat senegalès independent i per un descontentament cap a l'actitud dels "nordistes" (població vinculada del Nord del país) especialment per ocupar llocs a l'administració pública. El conflicte també té els seus orígens en factors econòmics, com l'apropiació dels recursos naturals (especialment terres, però també petroli, zircó, fusta, agricultura, mel, bestiar, etc.). per part del Nord i empreses transnacionals.⁸

7 Ministère de l'Éducation Nationale: https://www.education.sn/sites/default/files/2019-08/RNSE%252520_2018%252520-DPRE_DSP_BSS-%252520vf%252520juillet%2525202019.pdf

8 L'acaparament de terres per part del "Senegal" és un aspecte important del conflicte. La Llei sobre el Domini Nacional de 1964 va afavorir que els funcionaris de l'Estat atorguessin terres no registrades (i regides consuetudinàriament) a persones nordistes properes al poder (vegeu Diedhiou, Tavares, Badji, Diatta, 2021).

Vàries autores i autors han relacionat aquesta situació amb la teoria del desenvolupament desigual i combinat, que en aquest cas es donaria entre un “centre” (Dakar) i una “perifèria” (Casamance) (Marut, 2010). A nivell intern del Senegal, el conflicte secessionista, s’ha centrat bàsicament a la Baixa Casamance, o regió administrativa de Ziguinchor, encara que també ha impactat a les regions de Sedhiou i Kolda, arribant a tenir un caràcter extern subregional a Gàmbia i Guinea Bissau (Pérez, A., 2020).

Aquest conflicte és considerat el de “baixa intensitat” més antic del continent africà. Els enfrontaments entre el MFDC i les forces de seguretat senegaleses han provocat la mort de més de 5.000 persones i, segons ACNUR, el total aproximat de persones desplaçades a Casamance fou d’uns 60.000 en els seus orígens. Tot i que el nombre ha disminuït des de 2016 a 24.000, el 2020 encara n’hi havia uns 8.400 (CEAR, 2022) i durant les operacions militars de 2022 augmentaren uns 6.000. Les persones refugiades són més de 12.000 repartides entre Gàmbia i Guinea Bissau.

A més, la situació d’inestabilitat ha afavorit el trànsit il·legal de drogues, armes, bestiar, fusta, etc. Les conseqüències encara s’aprecien avui en dia en moltes localitats (mines, abandó de pobles, desplaçament de població) i altres relacionats amb la terra i el robatori de bestiar, zircó a Niafrang, etc.). Malgrat que els presidents del Senegal (Diouf, Wade i Sall) han declarat la seva intenció de resoldre el conflicte, i que hi ha hagut avenços en diferents Acords de Pau (1991, 1999, 2004 i 2023), no s’ha aconseguit superar totalment el conflicte. Els problemes de seguretat avui dia s’associen a delinqüència, atracaments i atacs contra llocs de control i de l’Exèrcit, amb resposta d’operatius militars. En clau de gènere, i segons els informes d’Amnistia Internacional i d’entitats locals com USOFORAL, les dones han patit les conseqüències del conflicte com ara segrestos, tortures, execucions, violacions, assetjaments, avortaments forçats, etc. Tanmateix, la societat civil s’ha distingit per la seva implicació en la construcció de la pau, especialment sota el lideratge de les dones. La implicació de les dones casamanceses en la gestió familiar, comunitària i, en particular, com a mediadores en el conflicte, ve de lluny. A la Baixa Casamance, les dones ocupen un lloc destacat que sovint contradiu les teories feministes del Nord sobre la “dominació masculina”. La societat joola té formes específiques d’ordenació de gènere deixant una gran autonomia a les dones i donant-los un lloc social important tot i estar immerses en una societat patrilinial i virilocal.

En aquestes societats de religió tradicional, la introducció tardana de l’islam i el cristianisme al segle XIX i les seves pràctiques predominantment patriarcal van permetre a les dones conservar un estatus més autònom en comparació amb altres zones del país. L’adopció de religions monoteistes i la colonització van atenuar les formes d’independència de la dona joola (sobretot en zones islamitzades com el Blouf i el Fogny), però van persistir en zones on la conversió no era sinònim d’abandonament total (Bandial, Bayot, Kasa). En l’àmbit econòmic, les dones han participat durant molt de temps amb els homes en la producció de manera complementària dins d’una societat predominantment agrícola, amb una càrrega de vegades més pesada per a les dones en les societats islamitzades.

Finalment, és important destacar el rol de les autoritats tradicionals i líders culturals en la mediació d’aquesta crisi (Tomàs 2009, 2022). Des de l’inici, els diferents governs han vist l’ús de la força militar com l’única estratègia per posar fi al conflicte. “No va ser fins que es va produir la militarització del MFDC a la dècada dels 90, amb la creació de la seva branca militar, *Atika*, i després dels reiterats i fallits esforços de resoldre el conflicte per mitjans més convencionals, que l’Estat senegalès va començar a estendre la mà als líders populars, reconeixent el valor i l’eficàcia potencial de les institucions i dels líders “tradicionals” al procés de pau” (Marut, 2010: 107).

2.3 Marc normatiu de l'enfocament de gènere al Senegal

El Senegal té un marc normatiu molt favorable a l'equitat de gènere, és el primer país de l'Àfrica occidental, el quart de tot el continent africà i el divuitè mundial a nivell de representació de les dones al parlament (després de les darreres eleccions legislatives del 31 de juliol de 2022 les diputades són ara 73 dones sobre un total de 165, el 44%). No obstant això, aquestes dades contrasten amb la classificació de l'Informe sobre Desenvolupament Humà 2021/2022 del PNUD, com un país amb un índex de desigualtat de gènere⁹ molt elevat (0,530) ocupant la posició 131 (Espanya ocupa la 14) (PNUD, 2022). Tot i la Llei de Paritat de 2010, tan sols el 24% dels electes són dones. Després de les darreres eleccions municipals de gener de 2022 hi ha 18 alcaldesses enfront de 539 alcaldes, el 3,2%. El nombre de dones candidates a aquestes eleccions era tan sols del 10%.

La Constitució de 2001 estableix el principi d'igualtat i no discriminació per raó de gènere (articles 7, 15, 18, 19 i 25) i, per tant, garanteix a homes i dones els mateixos drets i llibertats individuals.

El Senegal també ha iniciat accions a favor de les dones, en particular mesures legislatives, reglamentàries i administratives, entre les quals podem citar:

Lleis i decrets:

- La llei núm. 2020-05 del 10 de gener de 2020 que criminalitza la violació i la pedofília
- El decret de llei núm. 2017-2123 del 15 de novembre de 2017 sobre la creació i fixació de reglaments de l'organització i el funcionament de la Delegació General d'Emprenedoria Ràpida de Dones i Joves (DER FJ, per les sigles en francès)
- La llei núm. 2013-05 que permet a les dones a transmetre la nacionalitat als seus fills/es
- La llei núm. 2010-11 adoptada el 14 de maig de 2010 sobre La Paritat entre homes i dones en les funcions electives
- La llei núm. 2005-18 que permet a les dones decidir sobre la seva salut sexual i reproductiva
- La llei núm. 2004-37 que fixa l'edat d'escolarització obligatòria
- La llei núm. 2004-16 sobre drets de dones i homes, particularment en zones rurals. A més, preveu facilitar l'accés a la terra i al crèdit a les dones
- La llei núm. 2005-06 relativa a la lluita contra el tràfic de persones i a les practiques de protecció de les víctimes
- La llei núm. 1999-05 contra les Mutilacions Genitals Femenines (MGF)

Codi penal:

- La llei núm. 99-05 modifica l'article 49 del Codi penal sobre violències de gènere
- L'article 298 criminalitza les violències físiques contra la infància i contra les nenes menors de 12 anys

⁹ L'índex de desigualtat de gènere és una mesura composta que reflecteix la desigualtat entre dones i homes en tres dimensions diferents : salut reproductiva (taxa de mortalitat materna i taxa de natalitat adolescent), apoderament (proporció d'escons parlamentaris ocupats per dones i proporció de població amb educació secundària) i participació al mercat laboral (taxa de participació a la força laboral).

- L'article 299 bis del Codi penal prohibeix la MGF

La violència sexual, la pedofília, l'incest, la violació, el proxenetisme, la incitació a la intimidació i l'ultratge sexuals són prohibits expressament al Codi Penal (articles 302, 322, 320, 318, 321, 322, 323, 324, 319bis). Hi ha també proteccions contra els danys comesos a la família, com l'adulteri, la bigàmia, el repudi, l'abandó moral i material per part de la figura paterna durant més de dos mesos, o el matrimoni forçat, castigats pels articles 350, 330, 329, 333, 300 del mateix Codi Penal

Codi del treball i de la seguretat social:

- La llei núm. 97-17 estableix la igualtat salarial entre homes i dones

Codi de la família:

El Codi de la família és del 1972. Malgrat els seus avenços, molts dels seus articles encara perpetuen les desigualtats entre homes i dones. La sociòloga feminista Fatou Sow afirma que al Senegal certes pràctiques islàmiques com la poliginia; o qüestions de dret islàmic que regeixen qüestions d'herència, viduïtat i accés a la terra van ser introduïdes a les lleis que regeixen les famílies. Els anys 2002-2003 hi va haver iniciatives per canviar aquesta situació, però se'n va exercir una pressió religiosa perquè no es revisés el Codi de família en vigor des de la independència, tal i com exigien molts sectors de la societat. Aquesta reforma continua sent un cavall de batalla per a les organitzacions de dones (Pérez, A., 2020)

Marc institucional:

- Decret núm. 91-440 del 8 d'abril de 1991. Creació del Ministeri de la Dona, la Família, el Gènere i la Protecció de la infància
- Decret núm. 20-309 del 7 de març del 2011, modificat pel decret núm. 2013-279 del 14 de febrer del 2013. Creació de l'Observatori Nacional de la Paritat
- Decret llei núm. 2017-313 del 15 de febrer del 2017 general dels Ministeris. Cèl·lules de gènere dels ministeris (37 cèl·lules).
- Decret 01333 de 24 de gener de 2014. Creació del Comitè Intersectorial Nacional de Protecció de la Infància (CINPE, per les sigles en francès)
- Decret llei núm. 2008-1045 del 15 de setembre de 2008. Creació de la Direcció de l'Equitat i Igualtat de Gènere (DEEG, per les sigles en francès)
- Decret núm. 2015-679 del 26 de maig de 2015. Marc harmonitzat de Seguiment i Avaluació de Polítiques Públiques (CASE)
- Decret llei núm. 2017-2113 del 15 de novembre de 2017. Creació de la Delegació General d'Emprenedoria Ràpida de Dones i Joves (DER FJ, per les sigles en francès)

Marc estratègic:

- Pla Senegal Emergent, amb horitzó 2035. Al Pla d'Accions prioritàries 2019-2023, dins de l'Eix 3: "Governança, institucions, pau i seguretat", l'Objectiu 3 tracta sobre la promoció de l'equitat i la igualtat de gènere, concretament de la representació de les dones en la governança política i administrativa
- L'Estratègia Nacional per l'autonomia econòmica de les dones (SNAEF, per les sigles en

francès) (2021-2025). Té com a objectiu millorar la participació de la dona a l'economia com empresària i empleada, eliminant els obstacles estructurals que dones i nenes troben a la seva participació als diferents sectors de l'economia

- L'Estratègia Nacional per a la Igualtat i l'Equitat de Gènere (SNEEG, per les sigles en francès) (2016-2026) disposa de 2 objectius: (i) promoure l'equitat i igualtat de gènere i (ii) reforçar les capacitats de les dones per ocupar espais de responsabilitat. Per fer-ho: a) s'està creant un entorn institucional, jurídic i econòmic favorable, b) la integració de l'enfocament de gènere en totes les intervencions de desenvolupament, així com en els pressupostos sectorials i el seguiment-avaluació dels programes a través d'eines d'anàlisi de gènere, i c) la valorització de la posició de la dona i el seu reforç en les instàncies de decisió
- L'Estratègia Senegal Digital 2016-2025 (SSN 2025, per les sigles en francès)
- El Pla d'Acció Nacional de Lluita contra les Violències de Gènere i la promoció dels DDHH (PAN/VBG/DH, per les sigles en francès) (2017-2021, encara vigent), document de referència que per primera vegada té en compte com a prioritat específica la violència de gènere
- Estratègia nacional de protecció social (2015-2035)
- El Pla d'acció nacional per a l'acceleració de l'abandó de les MGF (2010-2015)
- L'Estratègia nacional de protecció de la infància (2013-2017)
- Pressupostos amb enfocament de gènere
- Pla de Resposta a les violències de gènere, explotació, abusos sexuals i assetjament durant la Covid-19

Finalment, el Senegal ha ratificat les principals convencions internacionals relatives a la protecció dels drets de les dones/nenes com ara: la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona de l'ONU - CEDAW (1985), la Convenció relativa als drets de la infància (1989) o el Protocol addicional a la Carta Africana dels Drets de l'Home i dels Pobles relatiu als Drets de la Dona (2003), més conegut com a Protocol de Maputo. A través d'aquest darrer, els Estats es comprometen a eliminar tota discriminació contra les dones i reafirma el principi de promoció de la igualtat entre homes i dones consagrat a l'Acta Constitutiva de la Unió Africana. També recorda que els drets de les dones estan reconeguts i garantits per tots els textos internacionals de drets humans i reconeix el paper crucial de la dona en la preservació dels valors africans.

2.3.1 Principals organitzacions de la societat civil que intervenen contra les violències

- Association des Juristes Sénégalaises (AJS)
- Comité de Lutte contre les Violences faites aux Femmes (CLVF)
- Fédération des Associations Féminines du Sénégal
- Réseau Siggil Jigéen
- CRSFPC/USOFORAL-Comité Régional de Solidarité des Femmes pour la Paix en Casamance
- AFRYAN Girls

- Ecole des maris
- RESOPOPDE
- SCOFI
- COSEPRAT
- Plateforme “Dafa doy”
- Conseil Sénégalais des Femmes (COSEF)

2.4 Les dades quantitatives sobre la situació de les violències al Senegal

En els darrers anys, tant l'Estat senegalès, com molts dels seus socis tècnics i financers (bilaterals i multilaterals, incloses les agències del Sistema de Nacions Unides) han realitzat múltiples estudis i elaborat fonts estadístiques sobre violències de gènere.

La tipologia i definició de la violència masclista encara no és unànime. Tot i així, podríem definir-la com aquella exercida contra les dones pel fet de ser dones. Aquestes violències són produïdes per mitjans físics, econòmics o psicològics (incloses les amenaces, les intimidacions i les coaccions) i tenen lloc tant en l'àmbit públic (entès com el de l'Estat), com en el comunitari i el privat. Són manifestacions de discriminació i de desigualtat que causen danys i patiment físic, sexual i/o psicològic.

Tanmateix, i tal i com s'apunta a l'apartat de metodologia, el terme de violència pot contenir definicions i matisos diversos. Cal apuntar, que en el marc d'aquesta recerca ens hem centrat en les violències de gènere domèstiques i n'hem deixat fora de l'àmbit d'estudi algunes com ara la MGF, investigada recentment per Tomàs, Kaplan i Le Charles (2018), entre d'altres, les violències digitals, i aquelles que tenen lloc en l'àmbit institucional o polític.

La naturalesa i l'abast de determinats tipus de violències varien segons les regions, els grups ètnics, la religió, etc. Aquest és el cas de la violència domèstica (aquella que té lloc a l'espai familiar), que pot incloure violència econòmica, el matrimoni forçat i/o infantil, física, sexual, psicològica, etc. La majoria de les fonts quantitatives del país recullen les violències físiques i sexuals, tot i que, com veurem més endavant, la recerca ha posat en evidència que el camp és molt més ampli.¹⁰

2.4.1 Violències físiques

Segons un estudi de l'ANSD¹¹ de 2019, el percentatge de dones de 15-49 anys que han patit violències físiques des dels 15 anys d'edat és lleugerament superior en àmbit rural (28%) que en urbà (25%). El percentatge de dones que n'ha patit és més alt entre les dones de 25-29 anys (31%), seguit de les de 30-39 (27%) i les de 15-19 (26%). Els resultats per regió mostren un percentatge més elevat entre aquestes dones a les regions de Sédhiou (44%), Fatick (42%) i Kédougou (42%). La regió de Ziguinchor té un percentatge del 33%. El percentatge de dones és superior entre les dones solteres (37%) que entre aquelles amb ruptura matrimonial (23%) o en unió matrimonial (27%). La proporció de dones que declara

10 Mentre escrivíem el resultat d'aquesta recerca, han saltat a la llum pública les agressions sexuals que protagonitzaven o encobrien alguns membres de la comunitat escolàpia catalana a la Baixa Casamance contra nois menors d'edat, especialment en un espai domèstic com és un internat, sobretot els anys '90. Tot i que per diferents raons, aquests casos escapen al projecte, i a més van tenir lloc fa anys, creiem important esmentar-los, en tant que exemples que ens han d'obligar a ampliar els límits, definicions, protagonistes i tipologies de violències en un espai domèstic molt concret.

11 <https://www.ansd.sn/sites/default/files/2022-11/Rapport-GANSD-2019%281%290.pdf>

haver patit violència física durant l'embaràs és més alta en el grup d'edat 15-19 anys (13%). Aquesta proporció disminueix amb l'edat, passant del 4% en el grup 20-24 anys al 3% entre les dones de 25-49 anys (ANSD, 2019).

La proporció de dones que han patit violència física durant l'embaràs, a nivell estatal, és més alta a la regió de Fatick (10%) seguida de Kolda (7%). Les regions de Ziguinchor i Sédhiou, amb un 0,6% i un 0,8%, respectivament, registren les taxes més baixes (ANSD, 2019).

Segons l'UNICEF, durant el 2022, aproximadament 2 de cada 10 nenes (18,2%) van patir alguna violència física.¹²

2.4.2 Violències sexuals

Al Senegal, la violència sexual representa un 58% del total de les violències registrades (en molts casos succeïdes a l'entorn familiar o molt proper a la víctima).

La proporció de dones que han experimentat violència sexual és més elevat a les zones urbanes. És a les regions de Fatick (13%), Thiès (11%), Dakar (10%) i Kaolack (9%) on els percentatges són els més alts. Les regions de Sédhiou, Kaffrine, Kédougou i Matam registra els percentatges més baixos, lleugerament per sobre del 3%. La regió de Ziguinchor té un percentatge del 8% (ANSD, 2019).

El percentatge de dones que han patit violència sexual és significativament més alt entre les dones amb ruptura matrimonial (18%) que entre les dones en unió (10%) i les solteres (5,4%). En la majoria de casos (62%), fou l'actual cònjuge/parella el responsable de la violència sexual. En canvi, l'antic marit i parella actual van ser esmentats per un 21% i un 10%, respectivament (ANSD, 2019).

Les dones en el grup d'edat 25-29 anys (34%) han patit més violència física o sexual. El segueixen de dones d'edat entre 18-19 anys i 30-39 anys que han patit violència física o sexual és del 31% i el 31%, respectivament. Les dones de 15-17 anys o fins i tot les adolescents en constitueixen la proporció més baixa (26%) (ANSD, 2019).

Segons l'UNICEF, durant el 2022, aproximadament el 3% de les nenes va patir alguna violència sexual.¹³

2.4.3 Violències domèstiques

És aquella violència que es dona en l'àmbit familiar ja sigui entre conjuges, o infligida cap els fills/es, nets/es, nebots/des, etc. o entre coesposes, cunyades, esposes i sogres, sogres i nores, etc. Les informacions al respecte sobre el percentatge per aquest tipus de violència segons la regió són disperses i sovint contradictòries, com passa sovint amb altres informacions estadístiques. Segons un estudi de 2018 del GESTES de la Universitat Gaston Berger (UGB) de Saint-Louis, l'espai domèstic és el principal indret on tenen lloc les violències (50%) i les regions de Diourbel (72,3%), Fatick (67,5%), Ziguinchor (66%), Matam (36,3%), Louga (38%) i Saint-Louis (41,1%) són les més afectades per aquestes violències.¹⁴ Les causes apunten a l'alta demografia, la pobresa (tot i que la pobresa o classe social no és ni de ben lluny determinant), febles infraestructures socioeducatives i de llaços socials prou forts que permetin el control i la contenció social (aquests llaços són molt més forts en indrets rurals i de menor densitat demogràfica que en zones molt més urbanes).

¹² <https://www.unicef.org/media/136361/file/Senegal-2022-COAR.pdf>

¹³ Ídem.

¹⁴ Groupe d'Etudes et de Recherches Genre et Sociétés (GESTES)-Université Gaston Berger de Saint-Louis (2018), "Comment mieux agir contre les violences basées sur le genre ? Victimes, auteurs, formes et causes", bulletin n°7. <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/10168/Comment%20mieux%20agir%20contre%20les%20violences%20bas%C3%A9es%20sur%20le%20genre.pdf?sequence=3>

En canvi, segons l'ANSD, el percentatge de dones de 15 a 49 anys que han patit actes de violència domèstica en qualsevol moment, és, com a mínim, del 30% a les regions de Sédhiou (42%), Kolda (37%), Tambacounda (32%), Fatick (30%) i Kédougou (30%). La proporció és molt menor a les regions de Louga (16%) i Diourbel (17%). Ziguinchor té un percentatge del 25% (ANSD, 2019).

La proporció d'aquestes dones en unió matrimonial o ruptura que declaren haver patit violència física opiccológica en qualsevol moment de la seva vida és del 17% i 13%, respectivament. Aquesta proporció és al voltant del 7% per a qualsevol forma de violència sexual (ANSD, 2019). Per altra banda, altres estudis (ANSD, 2017¹⁵) apunten a que el percentatge de dones entre 15-49 anys que ha patit violència física i/o sexual per part de la parella al llarg de la seva vida és del 215%.

2.4.3.1 Tipus de violència domèstica

Aquesta pot ser psicològica, física, sexual o econòmica.

Les formes de violència que s'observen amb freqüència a l'espai domèstic són: verbals (46,5%), físiques (27,6%) i psicològiques (12,5%). La violència física constitueix juntament amb la violència sexual (2,4%) les formes més perniciosos pel seu impacte en la integritat dels individus i les conseqüències relacionades amb la salut. En l'àmbit formatiu, la violència psicològica (16,6%) i la física (12,1%) són les més freqüents, tot i que el 2,3% dels alumnes declaren haver estat sotmesos a violència sexual. Les formes de violència que es pateixen en els àmbits professionals són sobretot psicològiques (35,5%), econòmiques (27,5%), físiques (9,7%) i sexuals (6,5%). La forma més comuna de violència que pateixen les dones és violència psicològica (50%) (GESTES, 2018).

La violència física més habitual segons les dones entrevistades és rebre una bufetada (13%). Les dones que van declarar haver patit violència conjugal sexual declaren, en un 7% dels casos, haver estat forçades físicament a tenir relacions sexuals amb el seu marit/parella quan no ho volien. Pel que fa al maltractament psicològic, el més freqüent és l'insult (10%) (ANSD, 2019). Segons dades de l'UNICEF de 2022, el percentatge del matrimoni infantil és del 305%¹⁶, tot i que el govern senegalès permet en certs casos el matrimoni entre un home de 18 anys i una dona a partir dels 16 anys.¹⁷

Segons l'informe de 2022 de la *Boutique de Droit* de Ziguinchor de l'AJS, durant el 2022 hi va haver 393 consultes (195 dones i 21 homes). La categoria jurídica fou àmplia: divorci (33%), registre civil 12%, assistència (11%), drets immobiliari (9%), falta de manutenció (4%), cops i ferides (3%), violació (3%), repudiació (3%), custòdia dels fills (2%), etc. Les víctimes de violació tenen entre 4 i 21 anys, totes noies menys un noi. Entre les víctimes dues són persones amb discapacitat intel·lectual. Els agressors són familiars de la víctima (pare biològic o adoptiu, oncles) i propers (veí, amic de la família, professor, mestre alcorànic, botiguer local, etc.).

Pel que fa el feminicidi, segons un informe publicat per ONU Dones el 2019¹⁸: *"En Afrique, le Sénégal est considéré comme le pays le plus dangereux pour les femmes avec un taux de 87 % de victimes. Cependant, "au moins trois femmes meurent chaque jour sous les coups de leur mari, selon les dernières statistiques, qui montrent que les violences sexistes ont atteint des proportions catastrophiques".*

15 <https://www.dhsprogram.com/pubs/pdf/FR367/FR367.pdf>

16 Percentatge de dones de 20-24 anys que es van casar per primera vegada abans dels 18 anys. <https://evaw-global-database.unwomen.org/es/countries/africa/senegal?pageNumber=3&typeofmeasure=1f21c11896d742b595f2521766b2bcf5>

17 Article 111, del Codi de família senegalès.

18 <https://www.onufemmes.fr/nos-actualites/2019/11/25/feminicides-etat-des-lieux-de-la-situation-dans-le-monde>

Aquestes dades es contradiuen amb les que recullen organitzacions de la societat civil com l'AJS. Les dones víctimes de feminicidis durant 2019, 2021 i 2022 al Senegal van ser 21 (83 a Espanya).¹⁹

2.4.4 Limitacions de les fonts estadístiques

Tal i com hem apuntat al capítol de metodologia, aquesta recerca ha estat de caire qualitatiu. Tot i això, i durant tota la durada de la recerca, tot l'equip, tant el català com el senegalès, ens hem impregnat de fonts estadístiques i tot tipus d'estudis i publicacions quantitatives, que també ens servien de marc de referència. Aquestes dades, de vegades ens han ajudat a corroborar i/o a complementar els processos de producció d'informació i en els resultats finals extrets de les nostres entrevistes, però d'altres vegades ens han confrontat a informacions contradictòries.

En primer lloc, destacaríem la fragilitat de les estadístiques disponibles al continent africà ja que l'absència de dades suficientment fiables planteja un problema fonamental. La majoria d'aquestes dades són facilitades per organismes internacionals (Agències de l'ONU, Banc Africà de Desenvolupament, etc.), centres d'investigació i organitzacions de la societat civil, entre d'altres. La informació acostuma a ser elaborada a partir de les dades que faciliten les agències estadístiques nacionals africanes, que algunes vegades compten amb pocs mitjans o personal, fet que impedeix tenir una bona cobertura geogràfica, el disseny de la mostra, la representativitat de la mostra segons diferents variables (sexe, edat, religió, tipus de llar, activitat econòmica, etc.), conceptes i definicions, períodes de referències, selecció de les persones encarregades de realitzar les enquestes, selecció de les persones enquestades, opcions de resposta, buidat de la informació-anàlisi de les dades (amb enfocament de gènere, també) i resultats.

En segon lloc, la pròpia temàtica tractada, la violència domèstica de gènere, dificulta que les persones, les famílies i comunitats en parlin a no ser que s'estableixi un lligam o una situació de confiança que requereix de temps. Aquest temps acostuma a ser insuficient i limitat en les enquestes quantitatives.

19 <https://www.senepius.com/femmes/21-cas-de-feminicides-entre-2019-et-2022>

3.- Metodologia

“Parce qu’avec les hommes chaque solution devient le nouveau problème”.

Una dona de Kafountine, entrevistada per aquest projecte.

3.1 La metodologia aplicada a la recerca i la seva relació amb el món de la cooperació al desenvolupament

3.1.1. Reflexions generals: en defensa d’una metodologia qualitativa

El debat entre la recerca quantitativa i la qualitativa és llarg i s’ha desenvolupat en diferents disciplines. Les recerques basades en dades quantitatives ens ofereixen informació important, que ens poden permetre una primera aproximació a la realitat. Són molt utilitzades en diferents camps, i sovint són la font que després portarà a una determinada acció (per exemple, en política de cooperació internacional). Sense negar el valor d’aquesta aproximació, però, l’equip de recerca és un ferm partidari de les recerques qualitatives.

La recerca qualitativa permet una comprensió d’un determinat fenomen en profunditat, a la vegada que mostra la previsible diversitat (de definicions, de percepcions, d’interpretacions) d’un mateix fet social. Es pregunta sobretot el per què i el com dels fets investigats, i per tant se centra en tota la complexitat d’un fenomen, i en les seves dinàmiques, tant fluïdes i canviants, cosa que inclou també aspectes com la interacció entre els fets i les persones, i sobretot entre les persones mateixes. També té com a prioritat investigar tots els aspectes simbòlics. Aquest tipus d’aproximació permet entendre que tot i que hi hagi una sola realitat (i això inclou també els rituals, els llenguatges, les institucions, etc.), aquesta realitat és construïda culturalment, socialment i individualment, i ho és de forma diferent per cadascuna de les persones amb les que treballem. La recerca sobre el terreny, la preferida en estudis qualitatius en antropologia, permet incorporar a la recerca tota aquesta complexitat i tota aquesta diversitat i, per tant, és ideal per a, un cop compresos i descrits els fets, poder generar hipòtesis noves que parteixen des dels mateixos protagonistes de la recerca, i no tant des de models estadístics i quantitativs, sovint pensats des d’indrets allunyats als protagonistes.

En els estudis qualitatius, la mostra, per temes de temps i de personal disponible, forçosament acostuma a ser petita, i en general no és aleatòria: això permet treure el màxim profit a la recerca, aprofundint en cada cas, donant valor a tota la complexitat d’una persona i la seva situació. Mentre que els estudis quantitativs ens diran quantes persones practiquen “X”, els qualitatius ens oferiran totes les interpretacions, pràctiques, debats, dilemes, apropiacions simbòliques, conflictes, diferències de perspectiva o de matis, que “X” genera en una població determinada, que, com sabem, sempre és diversa en funció de moltes variables com el gènere, l’edat, l’origen, la religió i un llarguíssim etcètera.

Com veurem, les tècniques concretes són també flexibles o semi-flexibles. I la recol·lecció de dades, per tant, és molt més oberta, i ens obre una infinitud d’hipòtesis noves cada vegada: el fet de posar la comunitat investigada al centre de la recerca, i fer-ho de forma interactiva, ens ofereix la possibilitat d’entendre les seves definicions, categories, idees, temes. Això fa que es puguin incorporar aquestes noves perspectives a la recerca. De fet, aquesta metodologia feta des de baix permet adaptar-se als imponderables de la investigació i, sobretot, als seus protagonistes.

En el fons, la metodologia quantitativa ens permet, i ens obliga, a repensar la realitat al mateix temps que es fa la investigació i a incorporar de forma holística totes les informacions obtingudes en el transcurs de la recerca.

La principal crítica a la recerca qualitativa se centra en el fet que no pot ser mai representativa. En aquest sentit, el nostre projecte no pretén ser representatiu de tot el conjunt de la Baixa Casamance, sinó sobretot mostrar la quantitat de casos diversos, la complexitat de cada cas i les seves múltiples variables per tal d'encarar investigacions futures amb un ventall més ampli i profund de coneixements.

3.2 El Senegal i l'Àfrica Occidental: una llarga història de reflexió sobre la metodologia

El Senegal té una llarga història en la reflexió sobre la metodologia a aplicar en les recerques sobre cooperació al desenvolupament i amb la necessitat de canviar els paradigmes dominants, molt sovint imposats des d'Occident, a l'hora de dissenyar projectes de cooperació. A tall d'exemple, ens podem fixar en el cas d'ENDA, una entitat que va néixer al Senegal fa més de cinquanta anys. Tal i com mostra la seva pròpia presentació: "ENDA TM va ser creada l'any 1972 a Dakar, per homes i dones que creien en la possibilitat d'un desenvolupament respectuós amb el medi ambient i en la recerca permanent de la justícia social per a tothom. Originàriament i tal com mostra l'acrònim ENDA-TM (*Environnement Développement Action dans le Tiers Monde*), es va crear al voltant d'una ambició que articulava diverses dimensions del progrés. Nascuda al Sud, per servir els pobles del Sud, ENDA-TM sempre ha lluitat contra la marginació dels desfavorits i pel desenvolupament sostenible. Avui, ENDA s'organitza en una xarxa d'entitats autònomes que desenvolupen projectes i programes en àmbits i en totes les temàtiques de desenvolupament, amb presència permanent a Àsia, Amèrica Llatina i Europa."²⁰ Avui, ENDA TM està formada per 24 entitats membres, que treballen en quaranta països, amb un Secretariat Executiu que té la seu a Dakar.

ENDA va néixer en un context concret al Senegal en el que, després de pocs anys d'haver-se independitzat de França, calia fer una reflexió sobre com havia de ser el nou món després de les independències africanes. I això bevia també d'un context de descolonització de les ciències socials, com, pel cas senegalès, va mostrar el pensador Cheikh Anta Diop (nom que avui porta, per cert, la Universitat de Dakar). Entre els anys '60 i 80 es va viure al Senegal i a tota la regió una efervescència clara en aquest sentit. Calia repensar el món, repensar la societat, repensar les relacions amb Occident i repensar les nocions de desenvolupament.

Aquesta dinàmica de repensar críticament les definicions de desenvolupament, tenia lloc a molts altres països de l'Àfrica. Fruït d'això, molts pensadors/es africans/es van reunir-se a Bamako (Mali) el 1989, en un col·loqui organitzat pel *Centre de Recherche pour le Développement Endogène* (CRDE) en el que van tenir lloc tant debats teòrics com pràctics sobre com fer un desenvolupament molt més proper a les realitats africanes i no pas basant-se en el marc mental, polític i econòmic occidental. Les reflexions teòriques van tractar temes com el renaixement cultural dels pobles africans, la necessitat d'un desenvolupament endogen, el desenvolupament a la base, la relació entre recerca i desenvolupament, la cooperació interafricana, la relació entre desenvolupament endogen i dret internacional, la promoció dels drets humans i la necessitat d'una recerca multidisciplinària, entre d'altres.

Pel que fa a casos pràctics (centrats en Senegal, Mali, Camerun...), tot i que aleshores l'enfocament de gènere no estava entre els àmbits prioritaris, es van abordar temes com l'entorn natural, l'educació, la ciència, la medicina, etc. I hi van participar (pel cas geogràfic que ens ocupa) diversos investigadors/es

²⁰ <https://endatiersmonde.org/>

senegalesos/es com Mamoussé Diagne, Christian Sina Diatta, Tafsir Malick Ndiaye, Bienvenue Sambou, Eugène Ndiaye, Maximilien Sagna...

Al llarg de les darreres dècades, alguns estudis vinculats directament o indirectament amb la cooperació han optat per fer recerca qualitativa. Per esmentar-ne alguns exemples centrats en el Senegal (excloent els estudis estrictament antropològics, que fa dècades que opten per aquesta metodologia), podem parlar de Randall i Legrand i el seu estudi sobre les estratègies reproductives i la presa de decisions al Senegal (2003), Amadou Hassane Sylla (et al.) sobre l'accés a la informació sanitària al Senegal (2012), Seynabou Diagne i el seu treball sobre les tontines i l'apoderament de les dones a Dakar (2013), i Fatou Niang i la seva recerca sobre l'escola primària al Senegal (2014).

Des de fa més de trenta anys, doncs, les pràctiques de cooperació i les recerques sobre cooperació han evolucionat molt en alguns sentits, amb certs exemples basats en recerca cooperativa (encara que molt menys abundosos del que auguraven les reflexions fetes als anys '90 sobre la cooperació al desenvolupament).

La nostra recerca beu d'aquesta reflexió, que fa dècades que fan els nostres col·legues del Senegal.

El projecte ha tingut clar d'entrada que calia fer una col·laboració estreta i sincera, que ha resultat molt fructífera, entre diferents centres de recerca radicats a la Casamance i a Catalunya.

3.3 Cooperació entre centres d'estudi

3.3.1 Relacions històriques entre ETDS i la Xarxa de Consum Solidari

La Xarxa de Consum Solidari (XCS) i ETDS (*Economie Territoires et Développement Services*), entitat consagrada a la recerca i els estudis sobre la Casamance, tenen una provada i exitosa experiència de col·laboració prèvia al present projecte. ETDS, establerta a Ziguinchor, segueix diverses línies de projectes d'investigació i cooperació en matèria de gènere, sobirania alimentària, mobilitats, migracions i ocupació de joves i dones, etc. L'equip és coordinat pel director executiu, Pape Tahirou Kanouté, agroeconomista i especialista en economia i governança dels territoris. ETDS, gràcies a aquesta història de projectes sobre el terreny, ha facilitat que s'incorporessin al projecte una dotzena d'investigadors/es i activistes, tals com Marie Louise Diatta (professora i membre del *Conseil Sénégalais des Femmes* -COSEF-), Khady Mané (professora i membre del COSEF) i Ndèye Amy Lisse Mané (mediadora i membre del COSEF), entre d'altres.

3.3.2 La Universitat de Lleida i la cooperació al desenvolupament

Des de fa quasi tres dècades, la Universitat de Lleida (UdL) treballa en l'àmbit de la cooperació al desenvolupament. Vegem com ho explica a la seva web: "La unitat de Desenvolupament i Cooperació depèn de la Coordinadora de Compromís Social, Igualtat i Cooperació". Va néixer l'any 1994 amb la finalitat de sensibilitzar, formar i afavorir la solidaritat de la comunitat universitària i la ciutadania envers la situació de desigualtat, existent en les relacions Sud-Nord i entenent que la cooperació és una part essencial del compromís social de la Universitat. En els seus Estatuts, la UdL fa seu aquest compromís quan afirma que: "La UdL promou la cooperació en els camps de la docència, la recerca, la tecnologia i la cultura amb els pobles i els col·lectius menys desenvolupats amb la finalitat de reduir la diferència entre els pobles i potenciar l'educació allà on més la necessiten, tot fomentant valors de solidaritat basats en l'enriquiment mutu" (article 6.3). La UdL treballa per assolir l'objectiu comú de visibilitzar i posicionar la feina que es fa a la universitat en l'àmbit de l'Agenda 2030.²¹

21 <https://www.udl.cat/ca/serveis/ODEC/>

3.3.3 Perfil dels directors/tutors/guies/acompanyadors/es de la recerca

El projecte ha estat coordinat per quatre persones, que tenen un extens currículum en el món de la recerca a l'Àfrica i una àmplia experiència en el camp de la cooperació internacional. Els presentem breument:

Albert Roca i Álvarez

Doctor en Antropologia Social i professor titular a la Universitat de Lleida amb una llarga trajectòria investigadora a l'Àfrica. Ha participat en múltiples projectes de recerca i cooperació en diferents regions i contextos africans, incorporant sempre una perspectiva de gènere i amb una voluntat explícita de garantir la participació directa de les persones beneficiàries de cada un. Com a investigador principal del Grup d'Estudis de les Societats Africanes (GESA), en els darrers anys ha teixit una xarxa de col·laboracions amb altres universitats, grups de recerca i entitats de diversa índole que tindran continuïtat en aquest projecte. Ha estat organitzador de nombrosos esdeveniments científics. També ha estat coordinador de la xarxa internacional de recerca "Salut, Cultures i Desenvolupament a Àfrica" i del màster internacional "Cultures i desenvolupament a Àfrica", una experiència pionera de cooperació interuniversitària afroeuropea en què van participar diverses universitats dels dos continents (Universitat de Barcelona-Universitat de Lleida-Universitat Pompeu Fabra-Universitat Ramon Llull / Universitat Cheikh Anta Diop de Dakar (UCAD) / Universitat de Yaounde I / Universitat d'Antananarivo). Ha publicat, com a autor o editor, nombroses obres sobre el continent africà, com *El trabajo de las mujeres y el desarrollo. Lecciones africanas para la Agenda 2030*. Visions del Món Africà. Tarragona/Lleida/Barcelona/Girona, SP Universitat de Tarragona (2020, autor i editor); *El Sahel de las gentes*, Barcelona: CIDOB (Monografías, 74, 2019, editor amb Oriol Puig); *Mujeres, mercados y desarrollo. Perspectivas africanas*. Barcelona: Icaria (2017, editor), entre moltes altres.

Armonia Pérez i Crosas

Llicenciada en Història (Universitat de Barcelona), compta amb un Postgrau en Societats Africanes i Desenvolupament (Universitat Pompeu Fabra) i un Màster en Ciències Socials del Desenvolupament: Cultures i Desenvolupament a l'Àfrica Subsahariana (Universitat Rovira i Virgili), atresora més de quinze anys d'experiència professional en cooperació internacional i recerca, treballant per a diferents ONGD i institucions públiques. S'ha especialitzat en gènere i feminismes i ha viscut i treballat 11 anys al Senegal per l'ACCD-ONU Dones, la Xarxa de Consum Solidari (XCS) i Creu Roja Espanyola en projectes de gènere, drets de les dones, lluita contra les violències de gènere i economia feminista, sobirania alimentària i dret a l'alimentació, protecció de la infància, governança, entre d'altres (AECID, cooperació descentralitzada espanyola, UE i NNUU). Des de 2018 està basada a Barcelona on treballa com a tècnica de programes i consultora. És també membre del GESA/Universitat de Lleida, i forma part de l'equip que, coordinat per l'Albert Roca, ha dut a terme diferents recerques a la Casamance. Entre altres publicacions, esmentem "Movimientos Sociales y Organizaciones Populares en Senegal" i "Identitat de gènere i valor del treball femení a l'Àfrica: context rural (fulbé de Kolda) i context urbà (Dakar) al Senegal per als programes (panacea) d'autoocupació i empenedoria".

Doctor en Antropologia Social amb una tesi sobre la Baixa Casamance (2005), que tracta sobre la identitat joola al regne d'Oussouye, on va viure dos anys (2000-2002). Des d'aleshores i fins a dia d'avui, ha estat fent recerca a la zona en diferents projectes vinculats a la identitat, el conflicte politicomilitar entre el govern senegalès i el MFDC, les autoritats tradicionals, la religió tradicional, l'educació i les fronteres, entre d'altres. També va fer una recerca sobre MGF el 2018. En quant a la producció científica, apart de nombrosos articles especialitzats, com "FGM/cutting in Basse-Casamance Female Genitale Mutilation/Cutting in Basse-Casamance (Senegal): multiple voices from a plural south" (amb Kaplan i Le Charles), també ha estat director científic del documental "Kásuumaay: una experiència de pau a Casamance" (R-ICIP/GESA, 2014, dirigit per Xavier Puigserver), així com co-autor, amb Patrick Lambal, del llibre sobre l'experiència migratòria: *El pescador que volia anar al país dels blancs* (2013). Actualment és professor lector en antropologia a la Universitat de Barcelona.

Coordinador de l'equip local de la recerca. Enginyer agrònom i director d'ETDS. Ha treballat sovint en relació amb les universitats, des del camp de la cooperació al desenvolupament i de l'aprenentatge sobre el terreny, té una llarguíssima experiència en projectes de diferents tipus a la Casamance. En les seves paraules: *"Je suis Directeur du cabinet ETDS. Ce cabinet créé en juin 2012 regroupe des professionnels avec une vaste expérience au Sénégal dans les domaines du développement rural, l'agroforesterie, la formation, la communication, l'éducation au développement, l'environnement et la recherche. Je suis un formateur facilitateur reconnu, Master en économie et gouvernance des territoires, j'ai soutenu nombreuses organisations de la société civile ziguinchoroise. J'ai fourni des services de conseil soutenus à la Plateforme des Femmes en Casamance. Mon expertise contextuelle ne concerne pas seulement l'agroalimentaire et l'économie mais aussi les questions socioculturelles et les relations de genre. J'ai réalisé de nombreuses évaluations, des partenariats de recherche et des lignes de base pour des organisations non gouvernementales dans les trois régions de Casamance."*

3.4 Disseny de la recerca: primera etapa

El disseny de la recerca entre l'equip tutor/promotor de quatre persones va ser llarg i intens. Vam prioritzar començar la recerca amb un cert retard que no pas llançar-nos al terreny amb peus de fang i que la recerca no aportés massa informació nova a la literatura existent. Entre el mes de juny del 2021 i el mes de febrer del 2022 es van fer quinze reunions molt intenses per preparar, definir el terreny i reflexionar -en una primera etapa- sobre la metodologia (vegeu el Pla de treball).

3.4.1 Definició sobre els tres casos concrets a investigar i motius de l'elecció

Com hem vist, la Baixa Casamance és una regió molt diversa, la més diversa de tot el Senegal pel que fa a grups socioculturals i religions. Per fer la recerca, i per motius logístics i de pressupost, calia trobar tres indrets prou representatius i prou diversos que ens poguessin donar pistes a la vegada diferents i complementàries per fer la recerca. En un principi vam sondejar la possibilitat de fer la recerca en quatre indrets diferents, però finalment vam preferir buscar un lloc prou representatiu per cada un dels tres departaments de la regió (Ziguinchor, Bignona i Oussouye).

Ziguinchor

El municipi de Ziguinchor és la capital de la regió i del departament que porten el mateix nom i és el més desenvolupat, econòmicament parlant, i que compta amb més infraestructures de tota la regió natural

de la Casamance. Limita al nord amb Tobor (municipi de Niamone), i al sud, est i oest amb el municipi de Niaguis. Es troba a la riba esquerra del riu Casamance i a 15 km de la frontera de Guinea-Bissau i 65 km de la desembocadura del riu Casamance. La ciutat s'estén al llarg del riu i està bloquejada per les aigües de Boutoute i Djibélor. A més, a diferència dels altres municipis de la regió, la ciutat de Ziguinchor es va convertir en un municipi de ple dret després de la reforma número 72-63 de 1972 i el decret número 77-44 de 1977 el 1990 amb el Sr. Jules Bernard com a primer alcalde. Així, la Llei 96-06 de 22 de març de 1996 i els seus decrets de desenvolupament han reforçat la gestió local en transferir 9 àmbits competencials de l'Estat al consell municipal.

El municipi compta avui en dia amb 35 barris, cadascun d'ells administrat per un delegat nomenat per l'alcalde. Aquest delegat és assistit, en les seves tasques de gestió de la ciutat, per un consell de barri compost per 30 membres. Ziguinchor és el municipi més poblat de la regió amb 281.915 habitants (50,8% homes i 49,2% dones) (ANSD, 2023).

En aquest municipi, una de les característiques que crida l'atenció és la barreja sociocultural de la població que hi viu, inclosa la capacitat d'adoptar la llengua dels altres sense deixar d'estar arrelada a la pròpia cultura. Aquesta pràctica fa d'aquesta localitat una terra d'acollida on conviuen diverses cultures i diverses religions musulmanes, catòliques i de religió tradicional.

El comerç és l'activitat predominant al municipi. Així, és el sector més essencial de l'economia del municipi. De fet, dos factors ineludibles estan en l'origen del desenvolupament del sector. D'una banda, el dinamisme de les dones i la seva capacitat per prendre iniciatives que realment impulsen aquest sector. D'altra banda, l'existència d'entitats financeres capaces de donar crèdit als operadors, especialment a les dones, perquè realment puguin desenvolupar les seves activitats comercials.

L'agricultura i la ramaderia són activitats més o menys importants per a les poblacions. L'agricultura està dominada pel cultiu de l'arròs i l'horta practicada a tots els districtes perifèrics del municipi.

El municipi de Ziguinchor és el municipi amb la infraestructura més desenvolupada de la regió (aeroport i port que l'uneixen amb la capital del país, Dakar). Compta amb 3 hospitals i altres instal·lacions sanitàries públiques i privades. Tot i així, donat el fort creixement de la població de la regió, aquests centres es troben amb dificultats en l'atenció als pacients ja que la majoria de casos greus de la regió són evacuats a aquestes infraestructures. D'altra banda, al municipi, a més de l'educació formal, s'hi desenvolupa l'educació no formal a través de les *Daaras* (escoles coràniques) i també compta amb universitats de formació pública, virtual i privada.

La situació de les dones al municipi de Ziguinchor

El tipus d'agrupació més habitual entre les dones és l'agrupació d'interès econòmic (GIE – *Groupement d'Intérêt Economique*) i l'agrupació de promoció de les dones (GPF – *Groupement de Promotion des Femmes*). Aquests grups sovint estan constituïts legalment i són omnipresents en l'economia informal. Les dones compten amb un relatiu accés al finançament ja que les entitats financeres es concentren en aquesta ciutat. Moltes activitats d'aquests GIE i GPF són de caràcter comercial com ara de productes alimentaris (verdures, cereals, peix, begudes, etc.) al carrer, al llarg de les carreteres i als mercats. Aquesta categoria està passant actualment per les condicions més difícils. Moltes dones es lleven a les 4h del matí per trobar un espai on vendre. Tot i que moltes d'elles no han rebut estudis formals ni en gestió, els GIE els permeten una organització formal i la inserció en projectes diversos. Sovint tenen la seva pròpia unitat de processament.

A nivell polític, cal destacar que les dones no estan representades en llocs estratègics en la presa de decisions municipals. Cap dona és delegada de barri en aquesta comuna, ni tampoc hi ha cap alcaldessa, malgrat que són elles les que impulsen l'economia del municipi.

Kafountine (i voltants)²²

El municipi de Kafountine es troba al departament de Bignona. Limita al nord amb el municipi de Kataba, al sud amb el riu Casamance, a l'est amb Diouloulou i a l'oest amb l'oceà Atlàntic.

Compta amb 19 pobles, 14 dels quals es troben a les illes Karones. Amb una superfície de 908 km², el municipi s'estén sobre dos terres molt diferenciats: les illes Karones amb una superfície de 832 km² i 76 km² al continent. Les illes es divideixen en tres zones diferenciades per les relacions que mantenen amb la resta del municipi i amb tota la comarca.

Al departament de Bignona, Kafountine segueix sent la localitat amb més afluència de persones provinents de poblacions procedents de l'interior del departament i de la subregió per desenvolupar activitats agrícoles, però sobretot econòmiques amb la pesca. Aquest efecte es tradueix en una evolució contínua de la seva població d'any en any. De fet, la població de Kafountine és de 47.037 habitants (54,4 % homes i 45,6% dones) (ANSD, 2023).

A la part continental del municipi hi ha força diversitat ètnica: els joola-Karone, els manding, els peul, els wòlof, els manjack, els serer, els balanta, etc. El municipi també atrau altres migrants de diverses nacionalitats (Ghana, Nigèria, Guinea Conakry, Guinea Bissau, Gàmbia...).

L'activitat econòmica està dominada per quatre sectors principals: el turisme, la pesca, l'agricultura i la ramaderia. Cal destacar que el turisme i la pesca són essencialment els dos sectors que realment porten l'economia del municipi perquè són els dos que més llocs de treball generen i el que explica l'alta densitat de població en aquesta zona ja que acull molta gent de tota la subregió.

L'agricultura i la ramaderia també ocupen una part molt important d'aquest municipi. L'arròs és l'aliment bàsic de tota el municipi i el cultiu vital a les illes. No obstant això, cal destacar que a les illes domina el cultiu de la marihuana com economia paral·lela. El cultiu hortícola també està present en aquesta zona (mangos, cítrics i hortalisses).

L'horticultura també té un futur molt prometedor gràcies a l'existència d'un mercat format pels hotels i campaments turístics del municipi. L'aigua és un problema fonamental al qual s'enfronten les dones de les illes. De fet, a causa de la manca d'aigua potable, les dones d'aquestes illes es veuen obligades a recórrer a tancs de retenció d'aigua de pluja per satisfer les seves necessitats alimentàries.

La situació de les dones al municipi de Kafountine

Al municipi existeixen uns 50 GPF. En general, són les principals entitats que treballen pel benestar de les dones i també de les llars. Sovint es dediquen a l'horticultura, el comerç, la restauració, l'assecat i el processament de peix.

El mètode de finançament funciona a partir de les aportacions dels seus membres, crèdits i beneficis procedents d'activitats generadores d'ingressos. Els GPF solen estar formats per dones de 20 anys cap amunt; tant solteres com casades, del mateix barri o poble (les relacions de confiança i de coneixença asseguren el funcionament del grup). També hi ha GIE al municipi. De fet, les dones els formen amb

²² Algunes entrevistes corresponents a Kafountine s'han realitzat també al poble d'Abéné (que pertany al municipi de Kafountine).

interessos que de vegades són convergents, però el funcionament sovint divergeix. L'objectiu dels grups és la recerca de beneficis a través d'activitats generadores d'ingressos i el desenvolupament del seu espai. Així, els camps d'intervenció són diversos i variats (horticultura, transformació, tintura i el comerç). El finançament s'obté del suport de contribucions externes en virtut de préstecs reemborsables.

No obstant això, malgrat el seu dinamisme i l'important paper que exerceixen, les dones del municipi s'enfronten a dificultats que limiten considerablement les seves activitats. Les responsabilitats familiars fan que les dones no trobin temps per formar-se, o no disposin de suficients mitjans i equips materials.

Oussouye (i voltants)²³

Oussouye fa referència a tres entitats diferents: d'una banda el municipi, de l'altra el departament, i finalment, el regne del Bubajum áai o regne d'Oussouye -també anomenat per alguns Kasa- que no correspon exactament a la mateixa delimitació territorial del mateix nom. Des del centre del municipi surten les principals vies de comunicació en direcció a Ziguinchor (40 km) a l'est, a Cap-Skiring (30 km) al sud-oest, a Mlomp al nord i a Loudia a l'oest.

Oussouye és la capital del departament i compta amb una població de 6.630 habitants (50,3% homes i 49,7% dones) (ANSD, 2023). El municipi està habitat sobretot per diferents subgrups joola (huluf, haer, esulaalu...), sumant al voltant del 90%, i la resta són grups socioculturals vinguts d'altres parts del Senegal, sobretot peul, així com, en menor proporció, wòlof i manding (i joola d'altres zones de la Casamance). La religió majoritària és la religió tradicional awaseena, així com, en menor nombre, el catolicisme i l'islam (i algunes famílies protestants).

L'economia del municipi es basa especialment en el cultiu de l'arròs, l'horticultura, la ramaderia, la pesca, l'artesanía, el comerç i el turisme. A Oussouye, capital departamental, hi ha totes les institucions administratives de l'Estat senegalès, un hospital, una farmàcia i diferents centres educatius públics i privats, i per tant, diferents persones que treballen a l'administració. Donat que és també capital del regne, a Oussouye hi ha la seu del reialme així com nombrosos altars de religió tradicional que n'estructuren la vida ritual i social.

La situació de les dones al municipi d'Oussouye

Les dones joola són conegudes pel seu dinamisme i la seva independència en diversos sentits. Històricament, diverses dones de la zona van protagonitzar revoltes contra el poder colonial, la més coneguda de la qual va ser Alin Situé Diatta.

La religió tradicional joola es caracteritza per tenir altars femenins en els quals les dones gestionen i debaten les seves necessitats a diferents nivells (en termes socials, econòmics, de salut, etc.) de forma autònoma. A més, des de fa més de vint anys, diverses figures de la religió tradicional, com la reina Alice Oumoy, treballen per defensar els drets de les dones de la regió. A més a més, diferents dones de la zona estan vinculades a organitzacions d'àmbit casamancès, com USOFORAL, Kabonketor, etc.

Pel que fa a l'economia, a part de les estructures familiars i tradicionals, a partir de les quals s'organitza el treball als arrossars, a nivell formal, moltes dones estan constituïdes en GIE i GPF i treballen en projectes diversos, sobretot vinculats a l'horticultura.

²³ Algunes entrevistes corresponents a Oussouye s'han realitzat també als municipis de Kabrousse, Diembering i Cap-Skiring.

3.4.2 Constitució de l'equip sobre el terreny

A l'hora de constituir l'equip va quedar clar que havia de ser el més divers possible en termes d'origen, llengua, edat, formació, etc., i que havia de tenir una igualtat en termes de gènere.

3.4.2.1 Sobre els investigadors i investigadores sobre el terreny

L'equip investigador local té un paper crucial en la selecció i accés a les persones i situacions informadores, així com en el desenvolupament del treball etnogràfic, aportant a més una diversitat de visions a la contrastació analítica i facilitant les qüestions logístiques. L'equip s'aglutina en torn a ETDS, entitat consagrada a la recerca i el estudis sobre la Casamance, amb la qual l'equip català té una provada i exitosa experiència de col·laboració des de 2020. L'equip, com ja hem esmentat en un apartat precedent, és coordinat pel director executiu d'ETDS, Pape Tahirou Kanouté, agroeconomista i especialista en economia i governança dels territoris, assistit per Mouhamadou Bachir Dieme i Abdoul Wahab Cissé. Entre l'equip d'enquestadors/es (que pot reunir 12 investigadors/es), cal destacar per la seva adequació al projecte, tres investigadores i alhora activistes: Marie Louise Diatta (professora i membre del COSEF), Khady Mané (professora i membre del COSEF), Ndèye Amy Lisse Mané (mediadora i membre del COSEF), claus en la selecció i desenvolupament de les entrevistes, en l'ús de llengües locals en l'etnografia, en la introducció de les visions de gènere locals en l'anàlisi, així com en la projecció dels resultats en les xarxes locals.

3.5 Disseny de la metodologia de forma participativa entre tots els membres de l'equip

La metodologia és cabdal per a qualsevol projecte. L'equip de coordinació tenia clar que no volia fer servir una metodologia que no ens permetés aprofundir en cada cas. Tot i això, calia que aquesta metodologia fos aprovada per tot el grup, no només per l'equip promotor. Aquestes reunions van començar el 7 de març del 2022 i es van allargar durant més de dos mesos (vegeu el Pla de treball).

3.5.1 Sessions comunes sobre la metodologia

La metodologia va estar en debat constantment, i per tant, les sessions sobre aquesta van tenir lloc des del primer dia fins al darrer. L'equip promotor va fer diverses sessions, d'ordre mensual, durant els primers mesos del projecte per parlar-ne. Posteriorment, un cop l'equip es va ampliar amb les dotze persones investigadores del Senegal, la dinàmica de sessions per debatre la metodologia va continuar. L'opinió i experiència d'aquestes persones era molt important: si les persones que treballen sobre el terreny no comparteixen la metodologia proposada, no hi creuen o no l'entenen, o encara més, no els motiva, el fracàs està assegurat. Calia que poc a poc cadascun dels membres de l'equip s'anessin fent seva la metodologia en general i les tècniques en particular. I per això, calia temps, calien reunions, calia debatre cada possibilitat, cada variable. Això va derivar en debats també sobre les tècniques concretes.

Per exemple, en un dels tallers que es van fer el 31 de març de 2022 amb tot el grup (per tant, amb la participació dels setze investigadors/es (13 de Casamance i 3 de Catalunya), es va debatre a partir d'aquestes preguntes, debatudes en dos blocs:

Bloc 1:

- *Comment choisir les personnes à enquêter ? Ce n'est pas une étude quantitative: on préfère la "qualité" a la quantité ; on voudrait une représentation de femmes et d'hommes de différent âge qui peuvent contribuer avec son expérience et son savoir...*

• Comment peut-on rassurer et effectivement respecter l'intimité et les données personnelles des personnes enquêtées ? Comment peut-on les motiver pour participer dans la recherche, pour valoriser ses possible résultats et pour être sincères ? On ne va utiliser des identifications personnelles et on doit rassurer les informateurs/informatrices dans ce sens-là. ATTENTION : les enquêteurs/enquêtrices devront faire une déclaration sur cette protection de données personnelles (on nous le demande dans l'université).

• Comment aborder chaque informateur/informatrice ? Doit-on programmer des enquêteurs du même sexe, de la même ethnie, du même âge, de la même formation, du même statut (initiation)... que les personnes enquêtées ? Ou vaut-il mieux varier mais avec ordre (on verrait alors les différences dans les réponses selon le degré d'affinité entre les interlocuteurs) ? Comment s'adresser à chaque personne enquêtée ? Est-ce qu'il y a des différences dans le traitement ne seulement par l'âge mais par la sexe relative des interlocuteurs ?

• Comment approfondir et expliquer les différences de l'attitude et réaction d'hommes des femmes, aussi tant pour déclencher la violence comme pour la diminuer ou arbitrer ? ce sont significatives ?

• Comment organiser chaque enquête : quand, où ? Différences selon les localités et les personnes enquêtées ? À qui faut-il prévenir et quand ?

• Est-ce que vous pensez qu'il est bon de faire non pas des entretiens individuels, mais aussi des séances en groupe ? Ces focus-groupes, doivent-ils être homogènes ? au tour de la thématique générales ou bien concernant des questions concrètes ?

Bloc 2:

• Comment, où et quand interviewer une femme importante, un chef religieux, une jeune fille, un jeune garçon ?

• Dans quel cas pensez-vous pouvoir faire des groupes ou des interviews avec plus de personnes en face de vous ? et à quoi ressembleraient ces groupes (2 femmes ; quelques jeunes, etc.) ?

• Que faites-vous si la femme dit que vous devez faire l'entretien dans la cour, et qu'il y a beaucoup de gens qui passent ? faites-vous l'entretien ? comment ?

• Pensez-vous qu'une personne issue d'un milieu différent (joola, manding, joola d'Oussouye, joola de Kafountine) puisse passer un entretien ? Points pour et contre ? solutions ?

• Est-ce qu'un vieux/vieille enquêteur peut enquêter un/e jeune ? Est-ce que cela aura le même résultat que si l'entretien est fait par un/e jeune ?

• Et dans l'autre sens, d'un jeune homme à un grand homme ? (Nous en avons déjà parlé, mais il est bon d'en rappeler)

• Peut-il être positif d'enquêter une mère et une fille en même temps ? Et une grand-mère et une petite-fille ?

3.5.2 Debats sobre les tècniques a fer servir i la seva aplicabilitat en funció dels contextos

Donada l'experiència en recerca de tots els membres de l'equip, es van fer diverses sessions discutint les tècniques, especialment la tècnica de l'entrevista semi-estructurada. Una entrevista semiestructurada planteja moltes variables que cal tenir en compte per obtenir un bon resultat: qui les fa, en quina llengua, en quin lloc, què fer si hi ha presència al lloc de l'entrevista d'altres persones que no són les protagonistes de la trobada, com es presenta la temàtica, com es transcriu, quins dilemes comporta gravar-la i un llarg etcètera de preguntes.

A més, una entrevista semi-estructurada implica una flexibilitat per part de l'entrevistador/a. Aquest tema es va debatre amb atenció i també per això es va optar per parelles de dues persones entrevistadores, una jove i una persona experta d'edat més avançada.

El debat va focalitzar-se també en la pluralitat dels contextos casamancesos i va generar diverses preguntes, com per exemple: S'han de fer les mateixes preguntes a totes elles, comptant que un context urbà i un context rural tenen certes diferències, i totes les diferències socioculturals? S'ha de plantejar igual una entrevista sobre el mateix tema amb una dona musulmana manding d'edat avançada que amb una jove estudiant joola de religió catòlica? Com fer-ho per tenir en compte, en contextos de religió tradicional, totes les prohibicions que remetien a temes que no es poden debatre en públic?

Tots aquests debats van tenir moltes conseqüències que van repercutir en l'èxit final de les entrevistes (prèvia realització d'una enquesta pilot a la ciutat de Ziguinchor, vegeu més avall), però també van repercutir en un àmbit cabdal: la cohesió del grup investigador.

3.5.3 Elaboració d'un petit diccionari multilingüe sobre la temàtica

Abans de fer la recerca sobre el terreny, i donada la pluralitat de llengües i cultures que viuen a la Baixa Casamance (vegeu apartat de Context), l'equip de recerca també va fer una llarga sessió per tal de trobar quines paraules, en les diferents llengües dominants a la zona, es feien servir per definir "violència", així com per exemple, també, quins tipus de violències hi havia i quins camps semàntics s'havien de tenir presents per entendre els temes, variables i matisos que en cada llengua tenia sobre el tema de la violència.

Per posar un exemple, en aquest taller (vegeu l'Annex II), un dels grups que van participar a aquest taller van trobar disset paraules en la llengua joola vinculades al terme de violència domèstica, alguna d'elles de difícil traducció.

Aquesta sessió, doncs, va ser fonamental per adonar-se de diversos elements. Resumint:

- "Violència" és un terme molt genèric.
- "Violència" pot traduir-se en diferents termes que contenen definicions i matisos diversos, que inclouen idees com "agressió", "humiliació", "infravaloració", "submissió", "falta de respecte", "incompliment del deure", etc.
- Una mateixa paraula pot tenir, en llengües locals, accepcions diferents, que pot fer que en alguns casos calgui explicar-ne exactament el significat. (vegeu a l'Annex III les definicions associades a "violència").

D'altra banda, aquesta complexitat a l'hora de definir termes i visions oposades sobre el mateix fenomen va aparèixer també en la pluja d'idees sobre què vol dir violència i quins camps i fenòmens hi estan relacionats

(vegeu l'Annex II). Els mateixos investigadors i investigadores, a través de l'activitat, es van adonar que associaven a un mateix concepte, camps semàntics sovint diferents, i a vegades fins i tot oposats.

3.5.4 Confecció de cada parella d'investigadors/es

La confecció de cada parella d'investigadors també ens va portar a un debat necessari: com aconseguir que una persona se sentís el màxim d'escoltada i es pogués treure informació crucial de cada cas? Per això, en cada cas, en funció de la persona a entrevistar, es van tenir presents variables com el gènere, l'edat, la religió, la llengua, tipus de família, o l'origen sociocultural, de tal manera que la persona entrevistada pogués sentir-se vinculada per una raó o altra a un dels investigadors/es o a tots dos. D'altra banda, es van pensar estratègies per fer que la conversa fos fluïda durant totes les hores compartides per les tres persones (dos entrevistador/es i una entrevistada) . Per això, en cada cas, es va recomanar a l'equip que si, quan feien la recerca, un dels investigadors/es notava que la connexió de l'entrevistada era més fluïda amb l'altra investigadora, es fes enrere o sortís un moment a l'exterior per afavorir la intimitat de l'entrevista entre el seu company/a i la dona entrevistada.

3.5.5 Enquesta pilot a Ziguinchor

Un cop dissenyats els llocs on es feia la recerca, la metodologia i les parelles, calia fer una enquesta pilot. Una cosa és un disseny teòric i l'altra és una entrevista a la pràctica. Durant tot el dia (21 de maig del 2022), tot l'equip va dur a terme diferents entrevistes en diferents llars de Ziguinchor. S'anava aleatòriament a cases, mercats talers o la universitat de quatre barris (Lyndiane, Boucotte, Tilène i Colobane), s'explicava el projecte i, en cas afirmatiu, es feia l'entrevista. Mentre que en alguns casos l'entrevista va donar alguns resultats positius, en la majoria, les respostes van ser molt curtes o fins i tot algunes persones van negar-se a parlar de molts aspectes de la seva vida privada, donant respostes molt superficials.

Per això, va caldre un canvi d'estratègia. Calia trobar persones que veiessin la importància del tema, i tinguessin confiança en l'equip d'investigadors/es. Després de donar-li moltes voltes i analitzar pros i contres es va optar per buscar casos a través de coneixences, amistats, familiars, companys/es de feina. Això té alguns inconvenients, però com veurem a l'apartat corresponent, el resultat va ser totalment satisfactori en totes i cadascuna de les entrevistes.

3.5.6 Preselecció per persones a entrevistar

L'enquesta pilot de Ziguinchor ens va portar a un canvi d'estratègia. La manera més adient i eficaç, per iniciativa de diferents investigadores de la Casamance i consensuada a nivell de tot el grup de recerca, va ser seleccionar persones conegudes per membres de l'equip, amb els quals no tinguessin vincles familiars però sí que hi hagués una relació pre-establerta, de tal manera que se'ls pogués explicar el projecte amb profunditat. Es va acordar que, per motius d'intimitat, sempre que fos possible, seria una altra persona de l'equip la que entrevistaria a aquestes persones. Aquesta tria va determinar sens dubte un canvi de rumb molt beneficiós per al projecte.

3.5.7 Debriefing després de cada entrevista

Un altre element important va aparèixer durant el debat de la metodologia. Quan es fa una entrevista, una cosa és la gravació que en queda, i l'altra són les diferents informacions no orals que arriben a l'entrevistador/a, tant sobre esdeveniments que han passat durant l'entrevista, com sobre esdeveniments aliens a l'entrevista que l'entrevistador/a ha pogut copsar. Per això, es va proposar que, just en sortir de l'entrevista, quan tot encara està fresc dins la ment de l'investigador/a, la parella investigadora fes un debriefing breu, immediat, ja fos escrit, ja fos simplement a través d'un àudio.

Exemple de debriefing immediat (fet a Abéné):

*“Son mari est enseignant, il s’est suicidé. Depuis ce jour, sa belle-famille pense que c’est à cause d’elle qu’il s’est suicidé. Ils l’ont délaissée depuis ce jour. C’était très difficile pour elle de joindre les deux bouts. **On sent la tristesse, la douleur..., quand elle parle.** L’acte s’est passé il y’a plus de 5 ans.*

Le gars était marié avant, mais sa femme est décédée et il est resté 10 ans sans se remarier. Il s’est suicidé à peine 4 mois après s’être remarié, lançant derrière lui une femme enceinte.

***C’est la première fois que l’on assiste à une violence extrême (la mort).** C’est une violence que la personne s’est faite à lui-même mais que la personne a faite aussi à sa famille, à son entourage. C’est une violence physique mais en même temps psychologique.*

La femme n’a pas eu de soutien psychologique, ni de sa belle-famille, ni de la société, ni de l’Etat”.

3.6 Tècniques de recerca

3.6.1 Entrevista estructurada a autoritats i professionals

Entre les tècniques de recerca es van fer servir entrevistes estructurades en casos molt concrets, especialment a persones que, per la seva autoritat o per la seva professió tenien un coneixement de la temàtica molt específic o tenien una responsabilitat molt concreta en funció de la seva posició o experiència.

Aquestes entrevistes -10 en total- es van fer, sobretot, a Ziguinchor i Oussouye amb especialistes en temes jurídics (AJIS i Tribunal de departamental d'Oussouye), responsables de diferents entitats que treballen sobre temes de gènere des de diferents àmbits, així com responsables dins de l'àmbit local d'Oussouye, (recordem que en aquesta zona podem parlar d'un sistema de pluralisme jurídic i pluralisme mèdic), amb entrevistes a figures com la reina d'Oussouye, Alice Oumoy, i una responsable d'un altar de la religió tradicional awaseena d'Oussouye.

3.6.2 Entrevista semiestructurada a dones participants

La major part d'entrevistes d'aquesta recerca han estat semiestructurades. Aquest tipus d'entrevista permet obtenir informació amb unes variables molt concretes escollides per l'equip investigador, i a la vegada, dona marge a les persones entrevistades per anar aportant temes, idees i exemples que no han estat previstos per l'entrevistador o entrevistadora.

Bevent de la tradició antropològica, cada equip investigador, format per una dona i un home, va dedicar un temps llarg a cada entrevista, acompanyant durant tot un matí o fins i tot bona part del dia, a la dona entrevistada. Per tant, més que fent una entrevista estructurada, l'equip investigador va obtenir les informacions a través de llargues xerrades a la cuina, el pati, l'habitació de la dona protagonista, durant diverses hores, i deixant que fos aquesta la que anés responent al seu ritme als camps d'interès proposats per l'equip.

En total es van fer 67²⁴ entrevistes semiestructurades en els tres localitats de recerca, més les 10 entrevistes posteriors fetes a Ziguinchor i Oussouye, explicades en el punt 3.6.1. La transcripció de l'entrevista va ser feta també per l'equip d'enquestadors/es, i traduïda al francès des de les diferents llengües respectives (joola, peul, manding, wòlof...) per l'equip de coordinació local.

24 De les quals: 18 entrevistes a l'enquesta pilot de Ziguinchor, 10 entrevistes a Ziguinchor, 19 entrevistes a Kafountine i 20 entrevistes a Oussouye.

3.6.3 El context i el disseny de diferents models d'entrevistes

Les entrevistes semi-estructurades exigeixen flexibilitat per part de l'entrevistador/a, però exigeixen també una gran preparació prèvia. Cal tenir moltíssimes preguntes apunt, agrupades per temes, per tal que segons com flueixi l'entrevista es pugui posar el focus sobre un tema o altre -en funció de la dinàmica que prengui l'entrevista i de l'actitud i interès de l'entrevistada-, però també cal estar atent per no deixar-se cap pregunta important a fer.

Per aquesta raó, es va fer un taller en el que es demanava als participants que imaginessin diferents situacions d'entrevistes possibles, en funció a la seva experiència professional o la seva vida quotidiana.

La presentació del text, simplificant, va ser aquesta:

“Dans la recherche que nous menons, une situation d'enquête peut être définie comme le contexte sociologique spécifique où se dérouleront les enquêtes dans chaque commune (Ziguinchor, Oussouye et Kafountine). Ces situations peuvent être identifiées à partir des concepts et mots issus du premier atelier de travail.

Chaque groupe devra décider deux (2) ou trois (3) types de situations d'enquêtes représentatives ou tout au moins significatives de chaque commune.

Chaque groupe devra caractériser/définir ces situations d'enquêtes et les différentes relations possibles entre acteurs et/ou actrices.

Les situations d'enquêtes peuvent être identifiées principalement dans deux (2) types d'espaces: espace privé (ménages, concessions...) ou espace public (quartier, écoles/université, marchés etc.)”.

Fet això, en una sessió posterior, l'equip en ple va dissenyar diferents models d'entrevistes, especialment pensades per contextos diferents. Per posar només un exemple a Ziguinchor, en un primer moment, es van dissenyar quatre tipus d'entrevistes, segons si ens centràvem en el mercat, els tallers, la universitat o una unitat domèstica, cadascun amb les seves variables.

D'altra banda, cal recordar que, donat que les entrevistes eren en parella, sovint els entrevistadors/es, com ja s'ha dit, en funció del context, es repartien la feina i les preguntes. Vegem-ho en el següent apartat.

3.6.4 El context de l'entrevista també és important

Cada entrevista té el seu context. No es tracta només d'obtenir una informació concreta, que després es pot convertir en una informació escrita, sinó que el context de l'entrevista també dona informació sobre la persona en concret, sobre altres persones que viuen a l'àmbit domèstic, sobre l'estat i condicions de la casa o l'habitació, sobre el veïnat, etc.

Un cas que va impactar molt a dos dels investigadors/es, per exemple, va ser una entrevista que van fer a Kafountine en plena època de pluges. Una de les informacions que facilitava la dona tenia a veure amb la violència econòmica i l'incompliment, per part del marit, de les seves obligacions envers ella, per exemple, a l'hora de mantenir econòmicament la casa. En un moment determinat es va desfermar un bon aiguat tropical i la dona va dir als investigadors/es d'entrar a la seva habitació. Aleshores es van adonar que l'habitació tenia el sostre en molt mal estat i que queia aigua per tot arreu, mullant el llit i la roba de la dona protagonista de l'entrevista. En aquest cas -i en d'altres- es va poder constatar allò que sovint els antropòlegs assenyalen: cal contrastar el discurs (allò que diu la persona entrevistada sobre la seva pròpia realitat) amb la pràctica (allò que fa o que li passa a la persona entrevistada), que a vegades

no van exactament de la mà.

Per veure el resultat de les entrevistes, podeu consultar l'apartat 5 de Resultats.

3.6.5 Redaccions als instituts

La tècnica de les redaccions escolars, utilitzada, entre altres, per sociòlegs com Richard Banégas (1998) a Uganda, en el seu estudi sobre la democratització, consisteix en proposar als i les alumnes de secundària que, a través d'un escrit lliure, opinin sobre determinats temes proposats. Aquesta tècnica té diverses virtuts, com per exemple el fet que és l'alumnat el que encadena les idees a una pregunta genèrica amb les seves pròpies paraules, de forma lliure, i aportant els exemples que trobi oportú. Com que, en general, es proposa a l'alumnat que la redacció sigui anònima, les persones que participen poden aportar casos personals, si així ho volen, de forma sincera, sense patir per les conseqüències que podria portar aquella informació per a ell/a o per a la seva família o les persones esmentades en el text.

Tot i que la redacció és anònima, s'acostumen a demanar als participants una sèrie d'informacions clau per tal de poder fer, després, un buidat a partir de variables comuns. Entre les informacions demanades hi ha: edat, gènere, lloc de naixement, lloc de residència, origen sociocultural (o ètnic) -seu i dels seus progenitors-, llengua i religió.

Pel cas casamancès, la tècnica ha estat feta servir en diverses ocasions prèvies, per exemple en una investigació sobre la identitat joola (Tomàs, 2005) i en una altra sobre la MGF a la Baixa Casamance (Tomàs, Kaplan, Le Charles, 2019), amb uns resultats més que satisfactoris.

3.6.5.1 Pros i contres de la tècnica

Aquesta tècnica té pros i contres, com totes. D'una banda, et permet obtenir informació d'un nombre important de persones en un temps breu. De l'altra, et dona molta informació contextual, donat que els i les alumnes, lliurement, expliquen el que volen i relacionen les idees, els fets, a la seva manera, aportant variables que l'investigador/a no tenia previst. A més, t'expliquen casos molt concrets, des de dins, amb la mirada lúcida i quotidiana que pot tenir una persona de 15 o 16 anys, molt més atent al seu entorn familiar del que els adults a vegades es pensen.

Entre els contres, podem trobar-ne de diferents tipus (des d'eminència pràctica fins a més metodològics). Podem esmentar els següents: d'una banda, l'investigador/a pot tenir dificultats a l'hora d'entendre la redacció, tant pel que fa a la lletra de l'alumnat, com per algunes paraules que pugui fer servir. Donat que la redacció és anònima, en alguns casos es pot fer difícil contrastar i verificar la informació, i, per tant, hi pot haver una part de la redacció que quedi invalidada. D'altra banda, hi pot haver alumnes que no entenguin exactament que se'ls ha demanat i per tant, que no responguin o responguin amb informacions que no tenen a veure amb la temàtica proposada. Hi ha un tema que té més a veure amb qüestions ètiques, i que, com en tantes altres tècniques, pot quedar irresolt. Donat l'anonimat, però, en aquest cas és més complex, perquè té una solució difícil, tot i que no impossible. Què han de fer els investigadors/es amb alumnes que, a través de les redaccions, se sinceren i demanen ajuda al seu interlocutor/a, que és algú extern a l'àmbit escolar? La solució pot passar per un treball en equip amb el grup-classe i el seu tutor/a, sempre mantenint l'anonimat, amb la col·laboració directa o indirecta de la persona investigadora.

3.6.5.2 Instituts seleccionats i quantitat d'alumnes participants

En aquesta recerca, l'equip d'investigadors, després de contactar amb diferents instituts de la zona als tres departaments en els que s'ha dut a terme la recerca, van poder recollir un total de 362 redaccions en els

següents instituts i localitats:

- Departament de Ziguinchor. Ciutat de Ziguinchor: Collège d'Enseignement Moyen (CEM) Kénya: 132 redaccions, alumnes de 3ème, de 4 i 15 anys, aproximadament.
- Departament d'Oussouye. CEM d'Aline Siteo Diatta d'Oussouye i de Cap Skirring : 154 redaccions, alumnes de 3ème, 4ème i 5ème, de 12 a 15 anys, aproximadament.
- Departament de Bignona. CEM de Diannah (Kafountine): 76 redaccions, alumnes de 3ème, de 14 i 15 anys, aproximadament.

3.6.5.3 Procediment a l'hora d'explicar l'activitat a l'alumnat

Un dels moments més importants perquè aquesta recerca arribi a bon port és la manera com s'explica a l'alumnat. En funció de què i com es diu, l'alumnat entendre la pregunta amb tota la seva complexitat o l'entendrà parcialment (o no l'entendrà). La persona que explica la proposta ha de ser clara amb la pregunta o preguntes exposades, i, si cal, posar algun exemple, encara que això pot portar, en segons quines edats i persones, a intentar respondre només en funció de l'exemple proposat. D'altra banda, cal que l'organitzador/a insisteixi en la llibertat que implica l'anonimat, i que ofereixi a l'alumnat maneres d'explicar el que vol transmetre sense que l'alumne/a tingui por de les possibles repercussions que pugui pensar que tindrà si se'l descobreix (per la lletra, per la informació de context, etc.).

3.6.5.4 Alguns exemples del resultat

Per tal de veure tot el potencial d'aquesta tècnica (vegeu a l'Annex IV fragments de redaccions força diferents), que tot i que no pretenen ser representatives de les més de 350 entrevistes que vam dur a terme, mostren la diversitat de perspectives del jovent sobre la seva experiència en relació a la violència de gènere, ja sigui en la pròpia família, ja sigui en el veïnat.

3.7 Buidat de resultats: què, qui, com

Una part fonamental de la recerca és el buidat, la interpretació i l'ús dels resultats. Aquesta recerca, des del primer moment, com hem dit, va optar per fer intervenir en totes i cadascuna de les etapes, tot l'equip investigador. Per tant, no hi ha un equip d'enquestadors que lliuren les enquestes a un grup d'investigadors seniors, sinó que tothom participa en tota la gestió de la recerca. Això té moltes avantatges.

3.7.1 El buidat dels resultats de forma col·lectiva i compartida amb tots els membres de l'equip

Com hem dit, les entrevistes es feien en grups de dos. Després de fer-les, cada parella posava en comú les seves sensacions. I, al final del dia, tot l'equip, format per diferents parelles, es reunia per fer un debriefing de cada cas. Un cop fetes totes les entrevistes a totes les localitats, l'equip senegalès es va reunir, aquest cop amb els tres investigadors/es catalans per fer un buidat dels temes més importants apareguts a les entrevistes, amb llargs debats sobre diferents casos en els que participaven tant cada parella investigadora, com tot la resta de membres de l'equip.

Això va comportar que, donat que dins de l'equip hi havia, com s'ha dit, membres de diferents grups socioculturals, d'ambdós gèneres, diferents edats i diferents religions, i amb una experiència formativa, professional i en definitiva biogràfica diferent, els debats sobre cada cas fossin molt profunds i complexes, i en cada moment apareguessin informacions, a vegades complementàries, però a vegades cabdals, que redimensionen la recerca.

3.7.2 La lectura de les redaccions escolars de forma grupal

En aquest mateix sentit, es van llegir les redaccions escolars de forma grupal -cada grup d'investigadors/es d'una localitat llegia les redaccions dels alumnes d'aquella localitat- i després es posava en comú tota la informació davant la resta de l'equip investigador, explicant especialment els casos que consideraven més significatius.

La lectura de 362 redaccions va significar, cal dir-ho, un impacte molt fort en la majoria dels investigadors/es, posant de relleu tot el saber que acumula la joventut sobre la temàtica, així com tot el patiment que alguns d'ells explicaven que patien a casa seva o que veien en famílies del barri. "Els infants observen" va ser una de les moltes conclusions d'aquella sessió. D'altra banda, també es va optar per fer una tipologia d'infants en funció de la informació que facilitaven: els que observaven, els que criticaven, els que jutjaven, els que patien, els que demanaven ajuda, els que aportaven solucions...

La incorporació de la mirada de l'infant o del jovent va significar un punt d'inflexió important en la recerca, donat que redimensionava cada llar amb mirades noves de persones -els joves- que sovint només són presentats com a víctimes d'una situació determinada i als quals ben poques vegades se'ls demana opinió o, encara menys, consell, donat el sistema pedagògic intergeneracional existent a la zona.

Aquest debat va acabar portant a la funció del "Govern escolar" (*Gouvernement scolaire*), una institució reconeguda pel ministeri de l'Educació del govern senegalès, amb més o menys èxit segons el cas, que promou la idea que els alumnes han de tenir un paper actiu en els afers dels instituts del seu país.

3.7.3 Confecció d'un llistat de temes/línies de recerca a continuar investigant

Les recerques funcionen com una bola de neu, i per això cal ser flexible en tot moment a l'hora de definir els temes, subtemes, exemples, etc. A mesura que avançava la recerca, a través de les entrevistes, però també a través de les redaccions escolars, les línies a seguir es multiplicaven i això ens obligava a creuar noves variables que potser no estaven previstes. Això és important sempre, però molt especialment quan el focus de la recerca mostra la trobada entre cultures i societats diferents. Per exemple, durant el disseny de la recerca havíem tingut en compte la variable religiosa. El que no ens havíem plantejat era què passava si un dels agressors era un imam. Això ens generava noves preguntes en molts sentits. Aquesta idea és especialment punyent en les causes de la violència, com veurem, que ens obligarien a fer recerques molt específiques sobre temes molt concrets que han aparegut durant la investigació. Per posar només un parell d'exemples: algunes dones relaten que segons el tipus de part (cesària o vaginal) les reaccions dels marits són unes o altres. No havíem contemplat aquesta possibilitat i això ens portaria, si tinguéssim temps i finançament, a fer un estudi centrat en aquesta variable, i veure si és generalitzada o si depèn del grup sociocultural, de l'edat, de la religió... Un altre exemple, dels molts disponibles: algunes dones, en relació a la violència de gènere, relaten les dificultats que els suposa no tenir un carnet d'identitat o no tenir els matrimonis o els fills/es inscrits al registre civil. Aquesta informació també ens porta a fer-nos moltes preguntes, tant d'ordre jurídic, com cultural, generacional, personal.

En aquest sentit, tota recerca és un començament, i les línies que sabíem que s'obririen, eren moltíssimes. Com veurem a les conclusions i propostes de futur, algunes haurien de portar-nos a projectes de recerca nous, que complementarien la informació obtinguda en la present investigació.

3.8 La restitució com a forma de recerca

L'equip de recerca va considerar que calia convertir les restitucions (tant la de la Casamance com la de Catalunya) en un pas més de la recerca. Per fer-ho, es van fer dues jornades amb la presència de tots els investigadors/es per explicar, reflexionar, proposar i dissenyar com es podia fer la restitució en funció dels dubtes i resultats de la metodologia emprada (Vegeu apartat de Viabilitat).

3.8.1 Restitució: cap a un nou paradigma?

Històricament, en la immensa majoria de projectes de recerca, la restitució es veu de forma unidireccional: l'equip de cooperació (que, amb sort, ha fet o encomanat una recerca determinada) ofereix els resultats a la "comunitat" protagonista del projecte. I aquesta, com a molt, pot fer preguntes concretes sobre els resultats, molt sovint, ja publicats. D'altra banda, a més d'aquesta unidireccionalitat hi ha també la idea que aquesta restitució tanca el projecte de forma definitiva. Potser, qui sap, més endavant les línies proposades seran represes, o potser no. Però la idea subjacent d'una restitució acostuma a passar per una conclusió, un acabament.

En aquest projecte, en la línia ja explicada de cooperació, coparticipació i co-disseny de la pròpia recerca entre tots els i les participants, hem decidit convertir les restitucions en un apartat més de la recerca. I ho hem fet amb la presència física de bona part de les persones que han participat en el projecte com a investigadores, tinguin la funció que tinguin. El dia de la restitució a Ziguinchor el mes de gener de 2023 es van convocar una quarantena de persones que van ser convidades a participar en grups de treball a debats sobre els casos aportats per la recerca.

Per descomptat, això té inconvenients: donat que les persones assistents estan avesades a ser "rebedores" d'informacions en forma de conclusió, pot haver-hi persones entre el públic que no entenguin la utilitat d'aquesta opció tan participativa. Però també té diferents avantatges. Vegem-los en els següents apartats.

3.8.2 La participació activa dels investigadors/es sobre el terreny en la restitució pública de la recerca

A mesura que va anar avançant la recerca, i donada la cohesió indubtable del grup, i la implicació molt activa de molts dels seus membres, vam tenir clar que els investigadors/es havien de ser part activa de la restitució a la Casamance. No havien només de ser convidats i citats amb agraïments públics, sinó que havien d'explicar algunes de les vivències de la seva experiència, així com què pensaven de la recerca.

Aquesta incorporació total de tots els protagonistes té moltes avantatges. D'una banda, les persones que han fet la recerca se senten reconegudes per poder explicar de viva veu què han sentit i viscut en la recerca al públic assistent. De l'altra, explicar una recerca o una part de la recerca en públic fa que la mateixa persona investigadora s'adoni de la complexitat i la riquesa de tot el que ha viscut, però potser no havia verbalitzat completament fins el moment. A més, genera noves relacions amb el públic assistent, interessat en la recerca.

3.8.3 Taules de debat com a forma de restitució?

Com ja hem dit, la restitució a la ciutat de Ziguinchor va ser programada com una part més de la recerca. El dia de la restitució (19 de gener de 2023) hi havia al voltant de 40 persones de públic. Moltes d'aquestes persones eren professionals interessats en el tema. La seva experiència, doncs, era un grau. A més, un context de taula de debat sempre fa sorgir noves idees, en creuar-se "les conclusions" amb les opinions,

experiències i valoracions dels i de les assistents. També es va convidar un imam i representants femenines de la religió tradicional, que van aportar el seu punt de vista des de les creences que representaven.

Interpel·lar les persones assistents a través dels grups de treball, sens dubte va aportar noves informacions i perspectives que figuren en aquest informe.

3.9 Valoració

L'ús d'aquesta metodologia, tant usada en antropologia social, ha estat una de les grans aportacions del projecte. Més enllà dels resultats concrets (vegeu l'apartat 5 de resultats), tot l'equip (tant els investigadors/s de l'equip senegalès com del català) considerem que les tècniques de recerca (des de les sessions de traducció fins a les taules de debat, passant pels diferents tipus d'entrevistes i les redaccions escolars) han afavorit la recerca en molts aspectes: per a la cohesió de l'equip, per a la modificació d'alguns elements de la recerca que no havien estat tinguts en compte en el seu inici, per a la relació de l'equip de recerca amb les persones entrevistades, per a l'obtenció d'informació molt plural i molt complexa, per a la generació de noves hipòtesis.

4.- Pla de treball i grau de compliment de la recerca

4.1 Marc temporal de la recerca i organització del calendari

El projecte es va iniciar l'1 de març de 2021 i tenia una durada inicial de 15 mesos, és a dir, fins el 14 de juny de 2022. Tot i així, es van sol·licitar dues pròrrogues a l'ACCD.

La primera de 6 mesos, fins el 14 de desembre de 2022. Els motius eren diversos: en primer lloc, les restriccions de moviment i de contacte imposades per la Covid-19, que van impossibilitar el desplaçament sobre el terreny i el treball de camp durant llargs períodes de 2020 i 2021. En segon lloc, la sorprenent acció militar governamental (primavera de 2022) que va trencar una situació de treva de fet en el conflicte obert a la Casamance des de 1982. Durant l'estiu de 2022 es va arribar a un acord parcial per aturar les hostilitats, però s'havia generat una forta inseguretat (increment dels controls militars, rumors, atacs a les carreteres, etc.). Aquesta va dificultar els trasllats necessaris i la mobilitat de l'equip local per recollir la informació etnogràfica i va augmentar la sensibilitat de la població per una recerca sobre la violència, encara que fos violència de gènere en l'àmbit domèstic. En tercer lloc, l'inesperat grau d'inquietud política que es va suscitar al voltant de la convocatòria electoral municipal de gener de 2022 amb els intents del govern de controlar la contestació de l'oposició, van alterar en gran mesura la disponibilitat de l'equip de recerca local. Davant d'aquesta situació, l'equip va modificar l'estratègia de recerca, intensificant la col·laboració virtual entre els subequips català i casamancès (sessions continuades de formació/anàlisi conjunta), reorganitzant el calendari de recol·lecció d'informació etnogràfica i redistribuint els rols.

La segona pròrroga es va sol·licitar de 3 mesos, fins el 14 de març de 2023, degut, de nou, a la inestabilitat sorgida al voltant de les eleccions legislatives de juliol de 2022, la situació d'inestabilitat sociopolítica entre el govern i l'oposició de cara als comicis presidencials de 2024, i la necessitat de més temps per a dur a terme el treball de camp exhaustiu i facilitar el treball conjunt dels materials produïts de cara a publicacions i difusions de la recerca. Per tant, la durada final oficial d'execució ha estat de l'1 de març de 2021 al 14 de març de 2023.

4.2 Distribució de tasques i registre d'activitats

A continuació, mostrem el quadre que evidencia totes les activitats realitzades des de l'inici fins al final de la recerca. Tot això, i tal com s'apunta al darrer apartat de discussió de resultats, aprenentatges i conclusions, la informació es garantirà a través de la connexió amb dues noves investigacions situades a la Baixa Casamance, ja aprovades actualment.

Tipologia de reunió/activitat	Dates	Assistents
Reunió preparatòria	26/05/2021	Equip català de recerca
Reunió preparatòria	09/06/2021	Equip català de recerca
Reunió preparatòria amb la coordinació local. Presentació i discussió sobre els objectius, pressupost, calendari de la recerca. Presentació de l'IP	10/08/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió amb la coordinació local	02/09/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió amb la coordinació local	17/09/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)

Reunió amb la coordinació local. Presentació del context de la recerca, esbós de metodologia. Esborrany sobre protecció de dades	05/10/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió amb la coordinació local	13/10/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió amb la coordinació local. Presentació del primer pla de treball	20/10/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió de coordinació i seguiment	27/10/2021	Equip català de recerca
Reunió per primera pluja d'idees. Diccionari en llengües locals	09/11/2021	Equip català de recerca
Reunió amb la coordinació local. Signatura sobre garanties de la protecció de dades de totes les persones implicades durant el procés de la recerca i l'informe delegat de protecció de dades	17/11/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió per segona pluja d'idees. Diccionari en llengües locals	19/11/2021	Equip català de recerca
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	21/12/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	28/12/2021	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Primer pagament a terreny	21/02/2022	
Reunió amb coordinació local per preparar la primera reunió amb tot l'equip	22/02/2022	Equip català de recerca i coordinador local (Pape Tahirou Kanouté)
Configuració de l'equip de 12 enquestadors/es (4 per localitat)	07/03/2022	<u>Ziguinchor :</u> • Rama Diédhiou • Mouhamadou Bachir Diémé • Mohamed Lamine Diatta • Awa Cissokho <u>Oussouye :</u> • Marie Louise Diatta • Alimou Diallo • Catherine Nini Lambal • Marie Sagna Manga <u>Kafountine :</u> • Landing Goudiaby • Ndèye Amy Lisse Mané • Khady Mané • Lamine Manga

Primer taller amb tot l'equip de terreny. Presentació de la recerca, de l'equip i de la metodologia. Exercicis sobre mots, conceptes, contextos i procediments	15/03/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté) i 12 enquestadors/es
Reunió per reajustar el calendari i el viatge a terreny de l'equip català i de les entrevistes per problemes d'inseguretat a Casamance. Estratègies de treball i comunicació (WhatsApp entre l'equip català i el de coordinació local). Anàlisis dels conceptes i mots treballats el 15/03/2022	22/03/2022	Equip català de recerca i de coordinació local (Pape Tahirou Kanouté)
Tria de les 3 localitats d'implementació de la recerca (Oussouye, Ziguinchor i Kafountine)	23/03/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i incorporació de Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé)
Segon taller amb tot l'equip de terreny. Presentació de la recerca i de la metodologia. Acordar els procediments, protocols i models per a la recollida d'informació a terreny	31/03/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé) i 12 enquestadors/es
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local per definir el calendari i sistema de treball	07/04/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	27/04/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Viatge equip català a terreny	12/05/2022 a 25/05/2022	
Taller amb tot l'equip de terreny per preparar l'enquesta pilot a Ziguinchor. Preparació d'interrogacions i/o apropaments discursius	16/05/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé) i 12 enquestadors/es
Enquesta pilot a Ziguinchor	21/05/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé) i 12 enquestadors/es
L'equip de terreny envia les transcripcions/traduccions de l'enquesta pilot de Ziguinchor	31/05/2022	
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	13/06/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)

Data inicial prevista per la finalització del projecte (se sol·licita una primera pròrroga a l'ACCD)	14/06/2022	
Reunió de coordinació i seguiment	17/06/2022	Equip català de recerca
Taller amb tot l'equip de terreny per compartir aprenentatges de l'enquesta pilot de Ziguinchor	22/06/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i 12 enquestadors/es
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	29/06/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Segon pagament a terreny	18/07/2022	
Entrevistes a Kafountine	22-24/07/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé) i 12 enquestadors/es
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	26/07/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
L'equip de terreny envia les transcripcions/traduccions de Kafountine	10/08/2022	
Reunió plenària a terreny pel feedback de Kafountine i treball del calendari i línies per Ziguinchor 2	17/08/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i 12 enquestadors/es
Reunió de coordinació i seguiment i pre-selecció de Ziguinchor 2	20/08/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i 12 enquestadors/es
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	26/08/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Reunió plenària a terreny pel feedback de Ziguinchor 2	30/08/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i 12 enquestadors/es
Entrevistes a Ziguinchor (fase 2)	02/09/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé) i 12 enquestadors/es
L'equip de terreny envia les transcripcions/traduccions de Ziguinchor 2	09/09/2022	
Pre-selecció d'Oussouye	11/09/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i 12 enquestadors/es
Reunió plenària a terreny pel feedback de Kafountine i treball del calendari i línies per Oussouye	12/09/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i 12 enquestadors/es
L'equip de terreny envia la pre-selecció d'entrevistes d'Oussouye	13/09/2022	
Preparació viatge equip català a terreny	14/09/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)

Entrevistes a Oussouye	16-18/09/2022	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé) i 12 enquestadors/es
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	19/09/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	11/10/2022	Equip català de recerca, coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Tercer pagament a terreny	20/10/2022	
Viatge equip català a terreny. Entrevistes individuals	25/09/2022 al 03/10/2022	
L'equip de terreny envia les transcripcions/traduccions d'Oussouye	24/10/2022	
Reunió de coordinació i seguiment.	27/10/2022	Equip català de recerca
Enviament de cartes informatives als instituts de Ziguinchor, Oussouye i Kafountine per a l'elaboració de les redaccions	15/11/2022	
Reunió de coordinació i seguiment	03/11/2022	Equip català de recerca
Redaccions alumnes institut de Ziguinchor	02/12/2022	
Redaccions alumnes institut d'Oussouye	07/12/2022	
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	08/12/2022	Equip català de recerca i coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé)
Reunió de coordinació i seguiment	09/12/2022	Equip català de recerca
Quart pagament a terreny	14/12/2022	
Finalització de la primera pròrroga d'execució del projecte atorgada per l'ACCD	14/12/2022	
Redaccions alumnes institut de Kafountine	17/12/2022	
Reunió de coordinació i seguiment	13/01/2023	Equip català de recerca
Viatge equip català a terreny	15-23/01/2023	
Pre-restitució a Ziguinchor. Realització de 3 tallers: 1 : Belle-Famille i barri : patrimoni (condició econòmica / modernitat), 2 : Família : silenci (salut / tradició), 3 : Matrimoni i gelosia (poligàmia/aliances)	19/01/2023	Coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé), 12 enquestadors/es i participants
Reunió de coordinació i seguiment	27/01/2023	Equip català de recerca

Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	31/01/2023	Equip català de recerca i coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé)
Cinquè pagament a terreny	18/02/2023	
Elaboració del vídeo	01/02/2023 a 01/03/2023	
Reunió de coordinació i seguiment	06/03/2023	Equip català de recerca
Restitució híbrida on-line a Catalunya	09/03/2023	Equip català de recerca i participants
Finalització del projecte després de la segona pròrroga atorgada per l'ACCD	14/06/2023	
Reunió de coordinació i seguiment per tal de sincronitzar les tasques restants i el tancament de la recerca	12/04/2023	Equip català de recerca i coordinació local (Pape Tahirou Kanouté i Mouhamadou Bachir Diémé)
Reunió de coordinació i seguiment	14/04/2023	Equip català de recerca
Reunió de coordinació i seguiment amb la coordinació local	09/05/2023	Equip català de recerca i coordinació local (Pape Tahirou Kanouté)
L'equip de terreny envia el tractament de dades de les redaccions dels instituts	18/05/2023	
Reunió de coordinació i seguiment. Calendari final de la recerca	14/06/2023	Equip català de recerca
Finalització de la redacció de l'Informe en català i francès i de la resta de productes	Juliol-octubre 2023	Equip català de recerca i coordinació local (Pape Tahirou Kanouté, Mouhamadou Bachir Diémé i Abdoul Wahab Cissé) i altres dinamitzadors/es: Khady, Amy, Rama, Aliou, Marie Louise, Mohammed Lamine...

4.3 Productes i accions sobre la difusió de la recerca

L'únic producte i activitat esperada a l'inici de la recerca era el propi informe d'aquesta (en català i francès) i la seva restitució a la regió de Ziguinchor i a Catalunya. Finalment, i degut a diverses reformulacions tècniques i econòmiques explicades anteriorment, s'han pogut realitzar més productes dels esperats. Aquests han estat els següents:

1. Mòdul per al Programa del Govern de l'Alumnat per a ser utilitzat pels centres educatius de secundària de la zona. Després de diverses sessions de treball amb les investigadores i investigadors senegalesos, diversos dels quals estan vinculats a l'ensenyament, i donats els resultats de les redaccions escolars (vegeu el punt 3.6.5. de la Metodologia), l'equip va decidir proposar la creació d'un mòdul dins del Programa del Govern de l'Alumat, en el que alumnes de diferents instituts, a partir de casos anònims concrets, debaten sobre possibles solucions i iniciatives a posar en marxa.
2. Guia metodològica en la mediació en situacions de violència per a les entitats que treballen sobre violències a la zona, tant del Senegal com de Catalunya. Aquesta guia, disponible

en paper i escrita en francès, recollirà les ensenyances metodològiques nascudes de la recerca (incloent substancialment l'experiència de diverses de les investigadores del projecte) per tal que es puguin aplicar a recerques futures sobre la temàtica, amb aquest enfoc innovador i participatiu.

3. Vídeo-documental “Violències domèstiques al Senegal” de 30 minuts (versió en català i en francès) amb el testimoni i les impressions d'alguns/es dels enquestadors/es i de l'equip d'ETDS, disponible a <https://youtu.be/tHGf9SXCcaI> (versió en francès) i <https://youtu.be/EI19ac39qIk> (versió subtitulada en català).

4. Dins del marc del Congrés Català d'Antropologia (COCA) que se celebrarà el gener de 2024 a Lleida, es presentaran tres comunicacions per part dels autors de la recerca al simposi “Estratègies locals de gestió de la violència de gènere. Aprenentatges comparats”. Els abstracts de les tres ponències són:

Albert Roca

Autonomia versus identitat? Aprenentatges des de la gestió domèstica de la violència de gènere a la Casamance (Senegal)

L'augment de l'autonomia individual és un dels horitzons persistents en el procés de maduració i diversificació del moviment feminista, que ha estat sovint caracteritzat com una seqüència d'onades. Precisament la quarta onada, encara no del tot consensuada, hauria esclatat durant la 2ª dècada del segle XXI entorn a la persistència de l'associació entre assetjament sexual i explotació econòmica (amb el moviment Me too, com a principal desencadenant), en un context d'agudització del debat decolonial. Recuperant i actualitzant, doncs, aspectes de les tres vagues anteriors, l'accent s'ha posat en gran mesura en la reacció front a la “violència de gènere”, concepte que és una punta de llança de l'esforç actual del moviment feminista, sustentat sobre la multiplicació de les denúncies individuals, és a dir, de la reivindicació de la pròpia autonomia.

Aquesta evolució implica una dialèctica entre l'autonomia individual i la necessitat d'establir un context col·lectiu que la garanteixi, obrint implícitament un interrogant sobre el punt límit en el qual l'oposició es pot convertir en contradicció, i conflicte. Aquesta estructura s'evidencia sobretot en contextos amb estats febles, que no poden garantir ni serveis socials ni mecanismes eficients per obligar a complir les lleis. En aquests contextos, és la pròpia societat la que genera mecanismes que gestionen la violència, en particular en l'àmbit domèstic i local. Aquest escenari ha estat sovint motiu de desconfiança dins del moviment feminista, fins limitar la privadesa de l'àmbit familiar, propugnant la dissolució del que en la nostra societat hem anomenat “pàtria potestat” i assegurant la superioritat efectiva de la norma imposada per l'estat, a la seva vegada obligadament coherent amb el consens internacional al voltant del model de DDHH universals.

Aquesta desconfiança augmenta quan aquest àmbit domèstic està configurat per forces cultural diferents a les dominants al món occidental, cosa habitual als esmentats escenaris d'estats febles, tal como exemplifiquen tantes societats africanes. Ara bé, amb desconfiança o sense, resultat clar que en aquests contextos socials, existeix un pluralisme cultural de fet que fa que la perspectiva jurídica col·lectiva -sovint “informal”- pot ser tan o més pesant que la individual. Es pot llegir aquest fet com un obstacle per als drets, però cal tenir en compte que, en aquestes situacions, l'eficàcia en la prevenció contra la violència de gènere està directament relacionada no tant amb el grau d'autonomia garantit a l'individu com per la intensitat i el nombre de connexions de cada persona -de

cada dona en el cas que ens ocupa- amb altres col·lectius sovint de vinculació obligatòria, la integració, la identitat amb “comunitats” doncs, com ara el llinatge, el grup d’edat o d’iniciació. Sovint s’entén aquesta imbricació com a repressiva, però la informació etnogràfica, empírica, apunta que també genera oportunitats, opcions estratègiques per a les dones, amb efectes gens menyspreables quant a la producció de benestar en entorns empobrits o amenaçats per la pobresa.

La comunicació posa a prova aquesta línia de recerca a partir de la participació de l’autor en una recerca sobre violència de gènere en les llars de la Baixa Casamance. En la societat de la regió, tant al cor del mon joola (Oussouye) com a les zones urbanes (Ziguinchor) i turístiques (Kafountine) més cosmopolites, ben sovint els quadres de possibles violències -sobretot de violències econòmiques, però també físiques-, com ara el matrimoni ofereixen també els principals recursos per prevenir-la o arbitrar-la. En funció en gran mesura de les possibilitats de mobilitzar conjunts identitaris que desborden el quadre domèstic i que poden influir en l’arena política local.

La intenció és extreure ensenyaments sobre la dimensió col·lectiva de l’autonomia (no de l’autonomia individual) i comparar implicacions en diferents contextos (locals, globals, transnacionals...), no tant per trobar un “nou patró”, sinó per explorar com el moviment feminista pot enriquir-se d’una diversitat que, només a primera vista, sembla afeblir la seva consistència militant transnacional.

Jordi Tomàs

La tècnica de les redaccions escolars per investigar la percepció dels joves de la Baixa Casamance (Senegal) sobre les violències de gènere en l’àmbit domèstic

La tècnica de les redaccions escolars consisteix en demanar als alumnes de secundària d’un determinat institut que, a través d’un escrit lliure, opinin sobre determinats temes proposats. Aquesta tècnica té diverses virtuts, com per exemple el fet que és l’alumnat el que encadena les idees a una pregunta genèrica amb les seves pròpies paraules, de forma lliure, i aportant els exemples que trobi oportú. Com que, en general, es proposa a l’alumnat que la redacció sigui anònima, les persones que participen poden aportar casos personals, si així ho volen, de forma sincera, sense patir per les conseqüències que podria portar aquella informació per a ell/a o per a la seva família o per a les persones esmentades en el text que escriuen.

Tot i que la redacció és anònima, s’acostuma a demanar als participants una sèrie d’informacions clau per tal de poder fer, després, un buidat a partir de variables comunes. Això permet, en molts casos, una primera anàlisi en termes de religió, origen, gènere, etc.

Tot plegat fa, doncs, que en molts casos, a les redaccions apareguin informacions molt diverses sobre el tema estudiat i, sobretot, ens ajuda a entendre el punt de vista del jovent, sovint oblidat en segons quines recerques.

L’objectiu d’aquesta comunicació és debatre sobre els avantatges i inconvenients -i sobre els dilemes ètics!- que pot comportar aquesta tècnica, especialment en el cas d’una recerca sobre violència de gènere menada a la Baix Casamance recentment amb una dotzena d’investigadores senegaleses i amb més de 350 alumnes.

Sutura i Muñ: silenci, discreció i honor a la Baixa Casamance, Senegal

Aquesta comunicació s'emmarca dins d'una recerca qualitativa sobre violències de gènere a les llars de tres localitats de la regió administrativa de Ziguinchor, al Sud del Senegal: Oussouye, Ziguinchor i Kafountine. A través d'aquesta investigació, volem analitzar els conceptes de Sutura i Muñ en aquesta zona de la Baixa Casamance. Val a dir que aquests conceptes poden ser extrapolables a d'altres zones del Senegal i, fins i tot, del continent africà. Segons el diccionari wòlof (Diouf, 2003), Sutura significa "discreció; respecte de la vida íntima, acordar a algú el favor de la discreció, viure decentment". També s'hi associa el pudor, la modèstia, la privacitat, guardar les aparences, fer veure que tot va bé i la protecció. Per altra banda, Muñ significa "sostenir, suportar les dificultats estoicament (també el dolor), mostrar tolerància, fortalesa, indulgència, paciència, resiliència, no expressar sentiments i emocions", etc., unes virtuts molt valorades que, associades a la Sutura, condiciona la gestió de situacions dures, com poden ser casos de violència.

Amb els termes Sutura i Muñ, al Senegal es designa la manera més senzilla de tractar un problema. Els altres grups ètnics de la regió també compten amb conceptes propis per expressar el mateix significat, com ara els joola, manding o fulbé, grups entrevistats a la recerca.

Els dos termes tenen un protagonisme important quan parlem de violències domèstiques de gènere, siguin aquestes físiques, psicològiques, econòmiques o sexuals, la major part d'elles intrafamiliars (com l'incest, entre d'altres). En la majoria de casos, la víctima calla, presta silenci i no denuncia per tal d'evitar el trencament de la unitat familiar (d'identitat i de pertinença) i/o per inoperància de les estructures estatals.

Tradicionalment, aquests conceptes tenien l'objectiu de protecció individual i grupal. En el sistema regulador dels conflictes d'un matrimoni, per exemple, era cabdal la figura de la sogra i de la resta de dones de la seva edat de la família d'acollida; tenien un rol de model per la jove acabada de casar. Elles s'ocupaven de guiar-la en el seu nou rol d'esposa i de mare en un context familiar nou. Per altra banda, quan una dona experimentava una situació complexa, o Muñ, concepte que s'associa a quelcom desagradable, una situació difícil, etc., tenia aliades com les germanes del marit, les quals tenien la funció de reafirmar els llaços familiars i podien intervenir al seu favor si succeïa una situació injusta cap a ella. Actualment, tot i la tendència modernitzadora de l'Estat senegalès i les polítiques d'igualtat de gènere i de protecció dels drets de les dones, seguim trobant aliances col·lectives ben funcionals davant les diverses formes de violències, així com mecanismes locals propis (de parentiu, comunitaris, culturals, religiosos) de gestió.

Molts d'aquests conflictes contemporanis tenen a veure amb la família política, la sogra, l'entrada de noves coesposes al nucli familiar, les gelosies i competicions entre elles i els seus fills/es, el misticisme, la violència econòmica, etc. Sigui quina sigui l'expressió conflictiva, el patró segueix sent el de mantenir l'honor del grup, no mostrar les febleses, ja que fer-ho significa mostrar la vulnerabilitat de la pròpia família (o directament de la mare, a qui se li atorga el rol de la transmissió identitària), i infringir-la es un acte vergonyós i de deshonor. Davant d'aquest fet, moltes dones somatitzen el malestar emocional d'aquest mutisme i silenci. Es permeten (se'ls permet) emmalaltir i expressar-ho amb el cos, però no parlar. El valor del suportar, de ser guerrera davant els desafiaments de la vida com a sortida honorable i digna.

- 5- Publicació de 2 o 3 articles a revistes indexades i reconegudes científicament i a alguna relacionada amb la incidència i la transferència de coneixement. El contingut dels articles estarà basat en la presentació de les tres comunicacions al COCA de 2024.

5.- Discussió de resultats. Troballes, aprenentatges i recomanacions

5.1 Caràcter inicial i continuïtat de la recerca

Seria pretensions voler presentar aquí la síntesi d'una monografia que descrivís i expliqués no només la concepció de la violència (discursiva i relacional, mental i material, EMIC i ETIC²⁵) a la Casamance, sinó també els usos socials propis de la regió al respecte (tant desencadenants com inhibidors). La diversitat de la regió i la inevitable limitació del treball sobre el terreny desautoritzen aquesta il·lusió. *El tempo i la contrastació de la recerca dins de la comunitat científica és ben distint dels ritmes i les justificacions de la cooperació, i ignorar aquesta diferència seria malbaratar tot l'esforç d'associació dels dos àmbits.* Donat que aquest tipus d'acoblament, que justifica la present recerca, és pioner i innovador en el marc de la cooperació catalana (i en gran mesura en la cooperació espanyola, després de l'avortament de la iniciativa adreçada a les universitats que havia engegat l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional al Desenvolupament (AECID) tot just abans de l'esclat de la crisi financera mundial de 2008), ens "entretindrem" en reflexionar sobre les implicacions i potencials de l'associació proposada.

Per aprofitar el **potencial de l'articulació** proposada **entre recerca i cooperació**, cal, en primer lloc, entendre la recerca com una fase, que produeix informació parcial i explicacions provisionals que s'han d'entroncar en una seqüència investigadora més llarga (continuïtat diacrònica) i més ampla (continuïtat comparativa) a la vegada. En segon lloc, donat que es tracta d'una recerca aplicada, s'imposa una definició de resultats parcials més embastada del que aconsella la prudència científica per a aquest estadi investigador, amb la finalitat precisament de poder oferir coneixement utilitzable en la intervenció associada o en altres de similars per part dels diferents actors implicats, i sempre tenint en compte que es proposa una "aplicació" experimental, participada i observada per a la seva avaluació.

Quan a l'*entroncament de la recerca* com a tal en tant que fase inicial, la primera *continuïtat, diacrònica*, es garanteix amb la connexió amb dues noves investigacions situades a la Baixa Casamance, ja aprovades amb finançament en curs.²⁶ Les dues recerques, engranades pel mateix equip, giren al voltant de l'apoderament-econòmic i polític i el rol polític local de les dones més enllà de les institucions públiques. Aquesta és una dimensió central si es vol aprofundir en els aprenentatges sobre la gestió local de la violència de gènere a l'espai domèstic. Per això, proposem: i) contrastar i reajustar els resultats parcials que ara presentem (fase I) a través del seguiment (fase II) de "proves" de terreny amb materials produïts en l'estudi de la violència, en particular la guia metodològica, el mòdul per a Programa de Govern de l'Alumnat, i probablement també del vídeo-documental, "Violències domèstiques a Casamance" (vegeu el comentari sobre els productes de la recerca a l'apartat anterior de Pla de treball); ii) articular l'anàlisi en la producció de nous resultats, incorporant els elements apresos sobre presa de decisions -actors, condicionants, concepcions, etc.- en les noves enquestes sobre poder/apoderament femení (fase II).

25 EMIC i ETIC (de "fonèmic" i "fonètic") designen en antropologia dos apropaments etnogràfics complementaris: el primer, centrat en la perspectiva conscient, en el discurs, en l'explicació, de les persones del grup o col·lectius estudiats (eina fonamental: l'entrevista a informants significatius/ves); el segon es centra en l'observació de la conducta, el context i la cultura material per part de qui investiga (eina fonamental: l'observació participant).

26 1- Programa: "Contribuir a l'apoderament econòmic i polític de les dones de Ziguinchor, Senegal". (IP. Albert Roca) en execució per la XCS, amb la Universitat de Lleida/GESA com a entitat subcontractada i finançat per l'ACCD a la convocatòria de programes de 2022 (L1) (ACC184/22/000002).

2- Projecte: "Dones i pau a la Casamance (Senegal): de la cultura (i la memòria) a la mediació", aprovada per l'ICIP (Institut Català Internacional per la Pau) a la convocatòria de 2023 (ICI023/23/000013).

És crucial assenyalar que una d'aquestes noves investigacions, la principal, que actua com a matriu en l'encaix de les dues, torna a estar associada a un projecte de cooperació amb els mateixos socis (ACCD, XCS, UdL). Aquesta persistència no només permet assegurar la major coherència possible en la projecció de resultats parcials, sinó que maximitza els grans avantatges logístics que aquesta societat assegura a la recerca, en particular en la penúria financera actual. Per altra banda, tot i que encara no s'ha posat a prova ni l'impacte de l'aplicació de resultats de la recerca a la cooperació ni llur acceptació per part de la comunitat (tots dos tests s'aniran fent durant la fase II), no hi ha dubte que la recerca ha produït un tipus de coneixement diferent al que genera l'autoavaluació o l'avaluació externa contractada per la XCS en el marc del projecte cooperació. El potencial és evident per als dos sectors. Aquesta és sens dubte una conclusió de molt calat: tot i que la UdL ha assegurat l'equip de recerca nuclear, la investigació no hauria estat possible sense el suport i les connexions locals de la XCS; cal tenir en compte, a més, que aquesta relació (vegeu apartat de metodologia) ha implicat grups d'acció, professional i poblacions locals. Es deriva, doncs una **RECOMANACIÓ** directa a favor de *la promoció d'aliances de coneixement que invoca el primer Pla Àfrica de la Generalitat de Catalunya*. L'equip es declara plenament a participar en mesures que assegurin la materialització d'aquestes aliances (centres de recerca / societat civil / administracions / empreses) en tots els contextos socials implicats en les accions de cooperació, tal com ja s'ha anat proposant en aquests darrers anys des de diverses instàncies. Una eina fonamental és la inclusió de valoració/obligació de la recerca en la cooperació i viceversa, a través de les bases de les convocatòries i l'ordenació normativa (plans) de les institucions implicades.

Pel que fa a segona continuïtat, la comparació i l'ampliació de la contrastabilitat dels resultats de la fase I es garantirà sincronitzant un procés científicament ortodox de publicació de resultats amb la fase II de la recerca. El procés de publicació s'engegarà amb una primera discussió oberta de conclusions provisionals en forma de comunicacions ja acceptades pel COCA, que se celebrarà a Lleida, al gener de 2024 (vegeu el comentari sobre els productes de la fase I, de la present recerca, en l'apartat de Grau de compliment del Pla de Treball). Aquestes comunicacions impliquen l'ordenació i l'anàlisi, ja fetes de la informació de la primera fase; una vegada incorporats els resultats de les discussions públiques a les que donaran lloc, seran la base de la ulterior submissió dels textos (2-3) a revistes indexades reconegudes científicament (primavera 2024), el qual generarà una nova contrastació. El procés es desplegarà en paral·lel amb la fase II de la recerca i generarà un procés de *feedback* que enriqueix la presentació de nous resultats (II), al 12è Congrés Ibèric d'Estudis Africans (CIEA 12), novament a Barcelona, al gener de 2025, així com, decisivament, a les restitucions de la fase II fins a finals de febrer de 2025, en particular al Senegal.

En aquesta fase, i més enllà de la recol·lecció i ordenació del material etnogràfic²⁷, entenem per **resultats parcials** els aprenentatges que percebem després de les primeres anàlisis, i que ens han permès organitzar les tasques conduents a llur publicació científica (començant per la preparació de tres comunicacions al COCA, així com a la publicació de materials més pensats per a la seva projecció en un esquema de recerca-acció: la Guia Metodològica en la mediació en situacions de violència, el Mòdul per al Programa del Govern de l'Alumnat). Podem avançar, doncs, per al present informe, un primer intent de formalització dels elements de reflexió conjunta. L'objectiu és que aquests elements avançats provisionalment, puguin ser reapropiats, aplicats i provats, tant per la XCS i els seus socis a la Casamance, com per les administracions i entitats catalanes i senegaleses. Donat que la diversitat de les situacions i de les estratègies sondejades advoca en contra de l'ús de protocols unívocs, proposem que aquesta transferència es pugui concretar -més enllà d'aquest document i sense esperar les publicacions- a través de reunions mixtes (aliances) sincronitzades amb la fase II i projectades sobre programes d'acció concrets.

27 Tot el material etnogràfic transcrit ha estat reunit en un Drive, mentre que ETDS custòdia les gravacions i les redaccions originals. Aquest no és material de consulta oberta per motius de protecció de dades personals, però podria ser contrastat si fos necessari.

5.2 Proposta de sistematització de resultats parcials

Presentem una primera ordenació de resultats a partir d'un eix tripartit (cosmovisió, context, actors) que ens permeti connectar explicacions provisionals (el que hi ha i els marcs de consens sobre la gestió de la violència de gènere, com a fonts de legitimitat) amb un esbós de recomanacions (com aconseguir el que "hauria d'haver", segons els àmbits de consens legítims, al menys com a unitats experimentals), per tal de facilitar que es converteixin en mesures concretes a testar (investigació-acció).

L'ordenació no pretén ser exhaustiva ni resumir els continguts dels articles científics, encara en fase de confecció (contrastació externa intracientífica després de restitucions participatives i discussions plenàries d'equip). Però sí pretén ser un referent per a la progressiva incorporació d'elements de treball, facilitant el *feedback* continuat entre els agents implicats.

Les fonts fonamentals d'aquesta sistematització són: en primer terme, les més de 70 entrevistes en profunditat en llars que presentaven indicis de comportaments violents amb perspectiva de gènere; secundàriament, i de manera mediatitzada com a material etnogràfic, les més de 350 redaccions, fetes a diferents instituts de les localitats investigades, sol·licitant testimonis anònims sobre violències dins de la llar (pròpia o aliena, de primera o de segona mà). Donada la particularitat d'aquesta metodologia en el present estudi (escenari de contacte no domèstic, criteri explícit d'edat i estatus familiar tant o més conspicu que el de gener de 2023 a la restitució), als annexos hem recollit una primera anàlisi específica del materials. En tot cas, l'anàlisi més contrastada científicament, nodrida amb totes les fonts consultades, etnogràfiques i documentals, es precisarà als articles.

A. CONCEPCIONS / (implicacions en enculturació-educació-formació)

N'assenyalem dos com a referencials: la violència, tal com s'entén localment; el silenci sobre la violència domèstica, en tant que obligació moral.

A.1 Violència. Tot indica que l'evolució de la concepció occidental de violència ha estat incorporada en la quotidianitat de la Baixa Casamance (totes tres zones de mostreig), sovint emprant la pròpia llengua francesa. En síntesi, implica la comprensió de la violència com "*tota acció que obliga a qui la pateix a actuar contra la seva voluntat amb danys prejudicis*"; sovint s'afavoreix una connotació negativa d'aquesta obligació, entesa com anar contra la moral, contra la dignitat personal o contra la "lleï" ancestral. Es percep una marcada confusió entre violència i poder, en treure de focus l'ús de la força física com a clau discriminant del significat de violència, ignorant doncs, l'etimologia i els usos "clàssics" del terme. Sovint s'emprenen, doncs, adjectius (psicològica, simbòlica, econòmica, política, etc.) per esclarir el que conformen perífrasis que substitueixen altres conceptes (suggestió, interiorització, mistificació, jerarquia, explotació, corrupció i clientelisme...).

Aquesta deriva no és una especificitat local, sinó que sembla haver-se originat al món occidental, probablement perquè l'ús de la força ha generat un consens condemnatori que no ha produït la suggestió, o l'ús de l'ascendència social, religiosa, econòmica o altres per tal d'influir al comportament dels altres. Així doncs, l'ús de la paraula "violència" comporta una sèrie de connotacions negatives a la societat global actual, dominat pel discurs occidental del s. XXI; aquestes connotacions legitimen -tot i que siguin en gran mesura emocionals i subjectives- les mesures legals repressives, però no assegurin el seu compliment, al contrari. Aquesta situació emmascara una part de la

recerca -i, de fet, de tota intervenció-, però al mateix temps, facilita molt obtenir pistes per a alguns tipus d'intervenció, en particular, associades amb la nova subcategoria de “violència econòmica”.

La major part dels casos pre-identificats i recollits etnogràficament incideixen sobretot en la violència econòmica. Per exemple, un dels esquemes més repetits (amb variacions que poden ser molt rellevants), és la pressió de la família d'un marit absent (mort, migració...) per recuperar la casa on viu l'esposa o vídua. En aquests casos, potser el que més sorprèn és la resiliència de les dones davant d'aquesta pressió. En altres casos, la pressió incideix en la càrrega de feina de l'esposa respecte a la família política o en la inhibició del marit en les seves obligacions econòmiques; aquí sorprèn -tot i que resulti aparentment més familiar per als observadors catalans, inclosa la cooperació- la capacitat d'aguantar, de suportar (“*il faut supporter*”). Tots dos esquemes remetent al marc relacional, als actors, i el reprendrem al resultat C2.

La facilitat d'obtenir informació sobre la violència econòmica contrasta amb la dificultat de saber sobre el que podríem dir “violència física” i “violència sexual”, és a dir, els cops i maltractament del cos, i l'abús i fins i tot violacions dins de la llar, constituint sovint incests. Aquestes “categories” són condemnades taxativament si s'hi pregunta, evocant marcs de “negociació” més extrems que en el cas econòmic. No és estrany, sovint que aflorin de manera indirecta (el segon cas, tot i que rarament evocat, aparegué clarament més en les redaccions d'adolescents). Això fa pensar que s'estan barrejant en una concepció única, i aliena, situacions enteses i abordades de manera diferenciada, simplement per raons de comunicació dins de la societat estatal i internacional. Aquest és sens dubte un obstacle a superar que s'arrela en la dicotomia de comportament “visible” i “invisible”, ja no de vius i morts, de materials i espirituals, sinó de legals i costumaris, una divisió habitual a l'Àfrica des del període colonial, que ha contribuït a desprestigiar les institucions.

En el camp de les concepcions de violència queda molt per fer i és una **tasca pendent** per a la segona fase. La idea d'abordar els usos en llengües pròpies i vehiculars, així com analitzar les “traduccions culturals” implicades, fou un dels punts de sortida de la recerca (es van recollir mostres inicials en aquest camp que es tractaran en els articles), però les dificultats del terreny (Covid-19, campanya contra el MDRC, inquietud pel cas Sonko...), dificultaren la contrastació dels usos i la simultaneïtat de l'anàlisi sociolingüística, que deixarem per a la fase II.

Ara bé, sens dubte alguns aprenentatges ja s'hi poden incorporar en esquemes d'intervenció, en particular amb una **RECOMANACIÓ** genèrica i provisional en el camp de la prevenció de la violència vehiculada a través dels sistemes d'educació i formació: *enlloc d'oposar les estratègies públiques en aquest camp a l'enculturació tradicional, considerada més que sovint com reaccionària en qüestions de gènere, caldria estudiar com reforçar aquesta darrera, a partir de línies en comú i complementàries, en TOTA la seva dimensió participativa, per avaluar després les conseqüències*. Per exemple: no cal “descobrir” les dones africanes que estan sotmeses econòmicament, quan això passa. Tampoc cal alligonar-les sobre una de les premisses de l'acció feminista: “l'anatomia no és el destí”. Això és un abordatge implícit en moltes relacions i rols tradicionals de gènere a l'Àfrica i la lectura que han fet del terme (post)colonial “violència”, així ho mostra. Tot això són punts en comú per construir nous discursos convocant a la població,

no formant-la en un esquema *top-down*. Així doncs, *les accions de conscienciació i sensibilització* (la d'incidència l'abordarem en traçar la relació amb les institucions) *haurien de preguntar abans d'explicar*; i no preguntar "què t'ha passat?" (denúncia/suport) o no només, sinó també "què fas quan...?".

Nota. Aquesta disposició és particularment important en l'àmbit de l'escola, on sovint la participació de les "famílies" (que a la Casamance és molt més que el nucli conjugal i empalma amb la comunitat local) és nul·la o molt dirigida. El resultat paradoxal, inesperat per als agents de la cooperació, però menys per als agents estatals, és amb freqüència l'autocensura i la inhibició del propi quadre de mestres: ho explorem en el següent resultat, A2, també dins de les concepcions.

A.2 Silenci. Aquesta és una categoria omnipresent, presentada amb diferents formes vernacles com ara *sutura* (en wòlof). Es refereix a la *discreció o privacitat respecte a les qüestions de la llar -i del parentiu en general- que no siguin públiques*, el que inclou les possibles manifestacions de violència. Des de la cooperació i l'activisme (drets de les dones i de la infància, etc.) s'interpreta como una mena d'*omerta* sense connotacions mafioses, però sense deixar tampoc de ser una llei del silenci que dificulta la garantia de drets en els nuclis de convivència. Els efectes potencialment permissius del "silenci" envers les conductes violentes es veu reforçar per la valoració del "suportar", de la capacitat de mantenir-se units i complint les funcions de cada qual dins de la unitat domèstica. Ara bé, el silenci -i el "suportar"- és molt més que això i cal comprendre la seva importància per poder abordar qualsevol intervenció en aquest camp de forma participativa -i amb una major perspectiva d'eficàcia-.

Des del propi grup, el silenci, en les seves variant ètniques -força similars-, és considerat com una virtut. És una concepció que desencadena una actitud continuada de protecció del grup, de la família, del llinatge, de la concessió... La discreció lligada a aquests àmbits pot ser expressada en termes comparables als "secrets" relacionat amb el pla sagrat. Adquireix, doncs, connotacions positives que el vinculen a la dignitat, la identitat, l'honor, la cohesió, la solidaritat o fins i tot l'amor... És significatiu que aquesta caracterització constructiva pot ser evocada per les mateixes persones que, en certs contextos, parlen del "silenci" tradicional, familiar, en termes del principal obstacle per la introducció d'un enfocament de drets i d'una consciència individual (capacitat de denunciar, per exemple) en situacions de violència. Per altra banda, cal entendre que la protecció de l'àmbit comunitari (millor que privat), ha estat històricament ben comprensible davant de l'índole repressiu, predador fins i tot, de l'administració, tant en el període de tràfic d'esclaus com en el colonial i, una mica més atenuat, amb l'estat independent. La penúria i la precarietat econòmiques ha limitat sovint el rol de garant de serveis de l'estat, mentre que la guerra que sacseja la regió des de 1982 ha extremat el seu rol coercitiu, un monopoli que ha estat qüestionat pel conflicte en nom del benestar de la població, denunciar un tracte discriminatori vers la Baixa Casamance. Aquest context contribueix no només a valorar el silenci des d'una perspectiva moral, sinó també utilitària.

L'**APRENENTATGE** més important és que la discreció sobre la violència s'emmarca en un marc més ample que, en la situació i les perspectives actuals, no seria ni raonable ni tan sols desitjable voler trencar sense més. Així doncs, com a **RECOMANACIÓ**, *les estratègies de lluita contra la violència no es poden basar en models simples de promoció de la denúncia* (tan associables a campanyes molt ben valorades al món occidental).

Això no vol dir que la denúncia no sigui una eina utilitzable, és clar, però sembla recomanable promoure que sigui col·lectiva (acompanyament de persones amb pes dins del nucli afectat) i que una eventual denúncia pública sigui primer el més consensuada possible dins de les instàncies de presa de decisions comunitàries, on la solució podria ser més protectora per a la víctima, i no només per al victimari. Aquest acompanyament optatiu, pot ser una actitud important de cara sobretot a incidir en els *menors d'edat*, protagonistes dels processos d'enculturació (veure l'apartat C).

En tot cas, l'aprofundiment en aquesta recomanació, i en general en les conseqüències del silenci, porten a tenir en compte els actors (resultats C1 i C2). L'abordatge del silenci, com el de la violència i la cosmovisió en general, condueix, a més a una qüestió central: la producció de consensos reals per tal de garantir la legitimitat i el suport de qualsevol decisió o estratègia relacionada amb la vida comunitària en la que no només és inevitable, sinó també desitjable que s'insereixi a vida de les víctimes.

B. FACTORS (causes, condicionants, catalitzadors ... pistes per a la prevenció)

Els factors, condicions o causes, potencialment influents tant en el desencadenament com en la inhibició de la violència de gènere a les llars són molt diversos. N'hi ha alguns molt conspicus, que foren ressaltats tant per les pròpies enquestadores com, de manera més indirecta, per les persones enquestades, factors com ara la pobresa o l'influx de la tradició. Cal entendre, però, que aquestes referències són molt generals. La tradició, per exemple, adquireix aquest pes de justificador de la violència -en tant que legitimaria, en general, la potestat de l'home sobre l'esposa, fills o parents-, però sovint es defensa que això només passa quan l'escenari i el discurs tradicionals es tergiversen, quan les persones fan una interpretació de la tradició esbiaixada, unidireccional i, sobretot, individualista, sense consultar la comunitat com és obligat; situacions com la migració o l'èxode urbà, amb l'aïllament respecte a les pròpies xarxes i la precarietat econòmica són contextos que actuen com factors, però no amb resultats automàtics. El mateix passa amb la pobresa: encara que es considerada com una expressió i causa a la vegada de violència econòmica -materialitzada en exemples com la manca de privacitat mínima en cases molt petites- i brou d'altres violències, l'associació no és immediata i les causes de la pobresa són en molts casos exteriors.

Així doncs, pel moment no volem establir un llistat de factors, jerarquitzats o no, per evitar generar estereotips del tipus de "família de migrant, de religió musulmana i de X ètnia...". En tot cas, la correlació entre factors detectats, i el tractament aprofundit de cada un d'ells està en el focus de la producció d'articles, en curs, segons els ritmes imposats per la validació de la recerca. A l'Annex III, podeu consultar un llistat de frases i paraules claus (*keywords*) que hem extret a partir de les transcripcions i que estan essent treballats en el si dels articles. Així doncs, en aquest moment de la recerca, no avancem una sèrie de factors perquè valorem que les conseqüències positives (en la identificació preventiva de casos de possible violència, per exemple) serien inferiors a les negatives (estigmatització, augment de l'aïllament i potser fins i tot de les respostes violentes...). Sí pensem que podem oferir algunes orientacions sobre els abordatges dels factors per part de les persones i serveis implicats en la prevenció i la lluita contra la violència a les llars.

B.1 Multifactorialitat. La imbricació obligada dels factors en joc (tant potenciadors com inhibidors) fa incongruent, i fins i tot contraproduent, llur separació prioritzada, per tal d'atenuar-los o fins i tot erradicar-los, un a un, tal com sovint promouen les polítiques públiques (i els projectes de cooperació). El model de "campanyes" en l'actuació de la prevenció pot desembocar sovint en aquest tipus d'acció parcial, encara que el discurs

pretengui el contrari. El mateix passa amb l'adopció de marcs legislatius imposats per acords internacionals sense consultar les poblacions locals ni considerar les seves circumstàncies a mig termini: recordeu el que hem comentat sobre la necessitat de consensos locals.

Un exemple repetit és la poligàmia. Sovint és considerat com motiu de tensions que poden desembocar en situacions de violència econòmica, que afecte sovint a la canalla. En aquest sentit, tant com des del punt de vista dels drets centrat en l'individu, aquesta és una institució sovint sota el punt de mira del l'activisme feminista. Ara bé, tant entre els informants com entre l'equip (format en bona mesura per activistes feministes locals), hi ha un fort acord en que la institució només genera violència quan no es gestiona bé, conforme a les obligacions i deures equitatius amb cada esposa, i les seves famílies! Un altre exemple, és que dins l'àmbit de la competència entre coesposes, les desigualtats en els recursos econòmics són un joc de poder. La recerca d'una millor posició econòmica empeny les dones a buscar i mobilitzar recursos econòmics i socials (treball formal o informal remunerat o a través de l'ajuda dels fills/es). Si aquestes arriben a obtenir un estatus privilegiat respecte al seu marit (per exemple, perquè treballen en projectes de desenvolupament, etc.) obtenen una forta autonomia de gestió a la llar i, de vegades, una capacitat de decisió (que condueix a fortes frustracions a la masculinitat tradicional). S'obre doncs un escenari social que desaconsella un xoc frontal des de les institucions (ministeri, escoles...).

Encara més delicada, però igualment reveladora és la qüestió de les iniciacions femenines (és a dir, els rituals de pas que sancionen simbòlicament el pas de nena a dona), sovint simplificat per l'acció de la cooperació o els serveis socials, prenent la part pel tot i reduint-les a casos de "MGF". Tot i que el tema és massa complex per tractar-lo aquí, és important indicar que tal com han percebut les iniciatives que han seguit (amb poc èxit fins ara) l'enfocament "iniciació sense mutilació", el col·lectiu que queda més desautoritzat en les campanyes tipus "tolerància 0" és el de les dones adultes, el que resulta profundament contradictori amb altres estratègies i polítiques d'apoderament de les dones.

El principal **APRENENTATGE** sobre la imbricació dels factors que condicionen tant el desencadenament com la inhibició de la violència, rau en llur dinamisme, que aconsella a la seva vegada l'associació continuada de recerca local a qualsevol política sobre el terreny, a qualsevol campanya. **RECOMANACIÓ:** evitar les campanyes de sensibilització o de "bones pràctiques" que siguin monotemàtiques (un sol factor) i unidireccionals (educatives, *top-down*); promoure, en canvi, campanyes basades en el diàleg, on no es doni per fet el resultat d'aquest i on no es mostri el barró mentre es parla. S'hauria de tractar d'estratègies no només de formació participativa, sinó també de sondejos per formar nous consensos. L'articulació amb investigadors i investigadores locals (fins i tot captades entre activistes), juntament amb llurs socis (en aquest cas, de la cooperació), en el disseny d'estratègies i discursos, així com la revisió continuada dels resultats, podria afavorir el procés. Això no implica negar ni infravalora el recurs a instruments jurídics, a instàncies de la justícia senegalesa, però sí que hauria de ser una estratègia subsidiària i mai única, si es pot evitar. En particular, a mig termini, la cooperació podria incidir en acompanyar i vetllar per aquesta subsidiarietat, tenint en compte els dèficits de finançament, infraestructures i personals, tant propis com de l'administració senegalesa a l'hora de mantenir el suport a la població afectada per la violència. Aquest punt es desenvolupa sobretot a C (actors).

B.2 Importància del “component cultural” en la determinació dels efectes combinats de

factors socioeconòmics en comportaments concrets per a escenaris concrets. Sovint es confon la cultura o el que soni a cultural amb ideològic, amb la desconfiança que avui en dia suscita aquest concepte, reduït sovint a l'àmbit del discurs. Encara que aquesta visió ha estat denunciada des de fa molt temps tant des dels propis actors socials com des de l'antropologia o fins i tot per cooperants amb llarga experiència sobre el terreny, el cert és que el seu efecte continua essent molt fort, i acaba veient la cultura com un obstacle, una falsa creença, en la major part de les ocasions. Una falsa creença que s'ha de refutar a través de l'educació, amb els estímuls externs que siguin necessaris. Però, encara és pitjor la sovint nul·la activació dels factors considerats culturals que no es qualifiquen de nocius, de perjudicials (una qualificació explícita mot habitual, confrontant bones pràctiques amb males pràctiques).

Un exemple il·lustrador és la ingesta d'alcohol. A la Baixa Casamance, aquest consum està profundament associat a la identificació amb la religió tradicional, en particular en la població joola (considerada autòctona). La beguda és assenyalada sovint com a factor de violència (física, social i econòmica) per les pròpies afectades, fins al punt que una reconeguda oficiant de la religió tradicional, quan un de nosaltres li va preguntar què demanaria als homes si només els pogués demanar una cosa, va dir “que deixin de boire”. Ara bé, el consum no es produeix per una fatal convergència dels mecanismes psicobiològics de l'addicció, el mercat capitalista i els estereotips locals. L'alcohol, i sobretot el *bunuk*, el vi de palma, és un component fonamental de les libacions rituals i de la sociabilitat que aquestes generen, i també és consumit per les dones, tot i que generalment amb més moderació (una qüestió a investigar). Així doncs, una campanya de caire purità el que podria fer és afeblir els forts lligams de solidaritat que fomenta la religió local, i que inclouen homes i dones. Una cosa és el vi de palma com a element ritual, simbòlic i integrador, i l'altre és l'abús que alguns homes en fan en contextos festius o familiars.

Un altre exemple ben diferent seria l'islam. Sense entrar en la distinció local entre religió (terme sovint reservat per a l'islam i el cristianisme, i també sovint expressat en francès) i cultura (traduïda freqüentment com l'equivalent de costum o directament tradició), alguns preceptes de l'islam són sovint considerats com una font de desigualtat que pot desembocar en violència. En diversos moments, inclosos els seminaris interns i la restitució a Ziguinchor de gener de 2023, dones musulmanes (algunes d'elles de l'equip) van qüestionar una expressió molt coneguda localment que recull la necessitat per a la dona musulmana de santificar-se dins del matrimoni: “l'espòs és la clau del Paradís”. La pregunta era: i què passa si “la clau és torta”? Però no es va arribar en cap cas a criticar la institució, sinó el seu mal ús per part d'alguns esposos deixats excessivament a la seva iniciativa. Fins i tot un imam, pressionat per algunes dones, va explicar que l'espòs podia conduir la dona a la salvació només si la protegia i garantia el seu benestar en tots els seus àmbits, essent el seu horitzó per fixar aquest benestar... la Declaració Universal dels Drets Humans!

Coherent amb l'anterior, l'**APRENTATGE** més important de la importància dels components culturals és que aquests donen nom i conformen el teixit que permet la solidaritat, no sense contradiccions ni riscos. **RECOMANACIÓ:** en primer lloc, la familiarització i el reconeixement dels components culturals de les poblacions de les àrees d'intervenció, atenent la seva diversitat local, sense simplificar-les. Això es pot provar d'aconseguir amb una combinació de formació i metodologia de les persones

cooperants, reconeixement de les instàncies de presa de decisió de les societats de la contrapart (no simplement de les ONGD locals) i acompanyament per investigadors i investigadores. El marc de la regió de Ziguinchor és prou limitat, amb una dimensió prou humana i una presència de la cooperació prou consistent per poder organitzar proves en aquest sentit, que anessin més enllà del que ja es fa ara (implicant les administracions en aquests reconeixements, si fos possible) i poguessin generar una retroalimentació sobre les polítiques aplicades.

Cal afegir dos aspectes més que distingeixen el marc de la regió i la converteixen en una mena de laboratori per a la comprensió dels condicionants de la violència de gènere a les llars i per a l'experimentació de formes de gestió (inhibició, arbitratge). Per una banda, la ja esmentada presència del conflicte des de 1982 ha fet de la violència un element constant; de fet, a partir de certs indicis trobats durant la recerca, la segona fase vol explorar el rol de les dones en la gestió d'aquesta tensió, projectant-se sovint des de l'espai domèstic a l'espai públic. Per altra banda, cap altra regió del Senegal mostra una diversitat tant gran de models familiars, i de rols de gènere, i amb tanta contigüitat (diversitat religiosa, ètnica, històrica, econòmica...). El resultat és una major consciència, i de vegades fins i tot coneixement, dels patrons dels altres. Aquesta proximitat relativa, constatada durant la primera fase, genera una sèrie de possibilitats en el camp de la gestió pública de la violència, per entendre i explorar, el que es proposa a la segona fase.

C. ACTORS (aliances i estratègies, àmbits de consens... sobre la mediació, i l'arbitratge)

L'oposició simple entre espai públic i espai privat és desorientadora a l'Àfrica i sens dubte a la Casamance. Mantenint la simplificació dual, seria millor parlar dels espais de la tradició i la reciprocitat front als espais de la llei i del mercat que generen nombroses interseccions locals on incideixen (de manera ben diferenciada) les influències i oportunitats globals. Aquestes interseccions impliquen que legitimitats, consensos i comunitats diferents impliquen parcialment a les mateixes persones, que adopten rols no forçosament coherents en aquests àmbits encavalcats i que es desenvolupen simultàniament.

Així doncs, buscar una coherència perfecta entre actors -basada, per exemple en accions de formació específica sobre agents locals cooptats pels programes de cooperació o pels serveis socials- o en la confecció d'organigrames que defineixin amb claredat la funció de cadascun dels actors, no tan sols seria ineficaç (els actors segueixen predominantment regles diferents en cada àmbit), sinó que minaria el potencial de cada esfera conductual en intersecció (com més regles comuns s'imposin, més difícil resulta potenciar complementarietats i, en conseqüència, s'acaba promovent la clandestinitat, la informalitat... no lluny d'on som ara).

La clau que fa que les diferències siguin operatives rau en que les identitats (que impliquen regles del joc pròpies, encara que no forçosament excloents) es materialitzen sempre en conjunts de persones. I són aquests conjunts els que necessiten autonomia en l'esfera local.

En el cas de la violència, el marc explicat i observat respon repetidament a aquesta importància dels col·lectius. L'oposició entre la família sanguínia i la família política, entre parents i aliats, entre fills i filles de diferents esposes, entre esposes i filles dels homes d'una concessió... és una constant, que afecta des de la violència patida no només per les dones, també per nens i nenes, fins a l'arbitratge i solució de conflictes. Aquesta ambivalència queda ben reflectida en els rols que adopten les sogres i nores, i que poden variar enormement, desbordant qualsevol estereotip.

C.1 Subjectes col·lectius. La necessitat de tractar la violència (tant en positiu com en negatiu) com un fet col·lectiu s'ha d'abordar a través del reconeixement, pràctic, però també reflexiu fins i tot normatiu a certs nivells- de subjectes de dret col·lectius, tant vigents com els individuals. Un subjecte de dret col·lectiu no és una mera suma d'individus, un conjunt de socis individuals, el major nivell de reconeixement jurídic col·lectiu que se sol permetre la llei occidental - liberal o socialista-, projectada sobre la normativa global naixent. Això no vol dir que aquest subjectes col·lectius (llinatges, grups d'edat, grups d'iniciació, membre d'un altar, membres d'una confraria, grups de germanes, grups d'esposes d'una mateixa concessió, agrupacions d'interès econòmic, etc.) anul·lin la individualitat dels seus membres o malentenguin les societats (associacions) repetidament requerides per la cooperació: de cap manera, però no cal intentar "reduir" unes categories -i els seus potencials- a les altres. Pel que fa a la violència a les llars de la Casamance, en la seva prevenció o reversió sembla crucial constatar fins a quin punt són operatius els vincles de les dones afectades (efectivament o potencial) amb els diferents col·lectius que integren.

Això és fonamental en apropar-se a la situació dels menors, molt afectats per la violència a les llars, fins i tot quan no s'adreça directament a ells. La integració forta de les mares facilita enormement la intervenció d'agents de mediació que poden ser molt influents (els avis, per exemple, però també germans i germanes dels progenitors...). La densitat de llaços dins de subjectes col·lectius pot tenir efectes negatius sobre el que entenem sovint per "llibertat" (el que es pot interpretar com un tipus de violència), però també poden ser compensats per la seguretat que generen, font a la seva vegada d'opcions reals per als petits i les petites. Entendre les xarxes de relacions locals (parentiu, iniciació, edat...) com simplement repressores (com en una visió parcial del "silenci") significa ignorar el seu potencial, amb freqüència sense oferir res o gairebé res a canvi.

Un altre exemple colpidor és el dels matrimonis infantils. Aquesta qüestió, que es converteix sovint en "línia vermella" en els projectes de cooperació, entesa com una violència en sí mateixa, i amb enormes conseqüències, també preocupa molt a les mares, pares i familiars en general del jovent a la Baixa Casamance. Molts estudis, i també els nostres sondejos, en donen fe. Ara bé, les solucions que proposen (a partir d'experiències) moltes dones locals, incloent investigadores i activistes de l'equip de recerca, contrasten molt amb l'apropament dels serveis socials i dels moviments feministes a Europa. Hi ha una forta opinió a assenyalar la necessitat urgent de restaurar una forta intervenció familiar en la tria del cònjuge (tant per noies com per nois); o, dit d'una altra manera, es demana un retorn a la comprensió del matrimoni com una institució contractual fonamentalment col·lectiva, distingible de l'amor i del sexe encara que tot hi pugui coincidir.

APRENENTATGE: una de les claus per abordar amb més efectivitat la violència de gènere a les llars rau en reconèixer i superar les dificultats, fins i tot la incapacitat, per integrar subjectes de dret col·lectiu per part del sistema jurídic llegat per la colònia i ajustat per la globalització. **RECOMANACIÓ:** *la cooperació podria facilitar la incorporació efectiva de consensos informals amb la participació de col·lectius (com a tals o amb representant amb legitimitat interna) difícils de normalitzar però ben reconeguts localment.* Aquest enfocament podria facilitar la interacció amb l'estat, actuant com a pont i estimulants el lideratge d'aquest darrer en la creació de marcs de legitimitat adaptats a la diversitat local.

Aquest rol d'acompanyament, i no de mera traducció de la "norma global", per part de la cooperació, resulta especialment sensible en el camp de la violència de gènere i comporta diverses línies de reflexió que no es poden solucionar a priori. N'apuntem un parell de ben importants. L'experiència ensenya que l'intent de "capturar" les solidaritats i xarxes locals (l'anomenat "dret consuetudinari" i els seus agents) amb la legislació positiva no ha funcionat fins ara: com deia un jurista de la cooperació francesa referint-se a Madagascar, però bé hauria pogut estar parlant de la Casamance, "*plus de normes, pas de normes*". Per això diem que la cooperació pot treballar amb consensos informals, de col·lectius no ben definits per la llei; i per evitar les cooptacions i reduir els biaixos, cal estimular l'acompanyament per la recerca i la multiplicació de testimonis i escenaris locals: la recerca pot facilitar precisament l'observació per part dels llinatges (no només els o les "caps"), dels líders religiosos (imams, guardians i guardians dels altars, reialesa, sacerdots i pastors cristians...), de grups d'iniciació, etc. El caràcter informal, però continuat, pot ser una garantia supradomèstica per mantenir en tensió les xarxes locals que permeten gestionar (en particular inhibir) la violència de gènere a les llars.

En un segon moment, i amb la participació decisiva de les forces de l'estat incloent el càrrec elegits i elegides, però també les escoles i els dispensaris, o els projectes de desenvolupament rural, veritables *hubs* en la visibilització pública de la violència a les llars, i també possibles transmissors de les virtuts en el seu control. Aquests consensos podrien generar *feedbacks* locals alternatius o complementaris -novament a través d'institucions com escoles i centres de salut- a la interpretació que fins ara s'ha fet de la democràcia global. Aquesta, que sembla tenir molt de nou despotisme il·lustrat, es basa en una visió laica i pretesament igualitària que no coincideix amb el que pensa i el que fa la major part de la població a la Casamance (i més enllà). Aquesta incongruència democràtica és comparable a la que han plantejat fenòmens com l'islamisme a Algèria o a Egipte, amb repressions catastròfiques beneïdes per Europa. Ara bé, el context de la Casamance ha mostrat moltes més eines pròpies per controlar la violència que les societats mediterrànies, al temps que ha aixecat molta menys alarma: és, doncs, una oportunitat, per a testar i aprendre.

C.2 "Polisèmia" dels agents socials (actors, actrius). Aquesta condició és clau: *les mateixes instàncies -i sovint fins i tot les mateixes persones- que estimulen i potencien les situacions de violència solen ser també les que les inhibeixen i les prevenen*. Les diferències que determinen els diferents tipus d'efecte en cada ocasió depenen de l'encaix variable amb el propi entorn, la completitud i solidesa de les xarxes implicades.

En els casos abordats (sense pretendre cap tipus de representativitat territorial), en aquesta ambivalència, s'observen forts clivatges. Si bé en els aspectes inhibidors apareixen homes i dones, la major presència d'homes és evident entre els victimaris, tot i que també es repeteix el silenci d'altres categories (les dones), i aquesta pot alterar-se, i fins i tot invertir-se, en el tipus més nombrós -i dubtós- el de la violència econòmica.

En tot cas, aquesta ambivalència suscita una línia de reflexió forta que pot posar en qüestió moltes de les recomanacions preliminars de la recerca. És possible que la integració repetidament recomanada d'aquestes persones i grups amb influència reconeguda pugui sancionar i consolidar formalment situacions d'impunitat ja massa comuns *de facto*? La resposta genèrica -i per tant estadística- sembla ser que no, encara que en algun cas aquesta situació es pogués produir.

L'incest ofereix un excel·lent exemple, que es torna a focalitzar sobre els membres menors d'edat de les llars, tot i que molt més entre les nenes i noies que en nens i nois. Les al·lusions més clares i més nombroses (sense poder fer cap projecció sobre la seva freqüència relativa) les trobem lògicament a les redaccions, més que a les entrevistes i converses amb l'equip, tot i que també hi apareixen. Aquest és un tema tan tabú com a la nostra societat, on l'aspecte violent és gairebé sempre negat per la persona assenyalada, al temps que jutjat com inherent a l'acció per la major part de la comunitat.

L'aflorament i la solució d'aquest casos sembla exigir més que cap altre la implicació a tots els nivells i escenaris de prevenció de la violència de les comunitats "informals"- i els seus consensos- que inclouen als victimaris: el llinatge, els germans, el grup d'edat, la confraria, etc. Certament es pot témer un "corporativisme sociocultural", però al mateix temps, l'increment de persones en la presa de decisions sobre la qualificació de la violència i la seva solució fa més difícil defensar una visió esbiaixada, personal i no consensuada de la tradició i dels fets... Sens dubte es plantegen moltes incògnites, però el tractament de la/el menor com un individu aïllat que canvia de tutela no sembla oferir millors perspectives -ni tan sols en la nostra societat- que la decisió mantenint la tutela col·lectiva, no individual.

Una reflexió similar, més clara en alguns aspectes i menys en uns altres, es deriva de l'apropament a les iniciacions femenines en tant que MGF: a Catalunya, la llei preveu la possibilitat de presó i pèrdua de pàtria potestat per a progenitors; no només condemna a priori a actors que no creuen obrar malament (a diferència de les situacions d'incest), a partir d'una llei que no han consensuat ni ells ni la seva societat (per perjudicials que siguin els efectes de les MGF), sinó que sembla poc probable que l'horitzó de futur de la tutela de les nenes per part de l'estat (senegalès o català) sigui més esperançador que dins del seu grup familiar.

En cap cas no es tracta de "tancar els ulls", sinó, al contrari, de fomentar més ulls oberts en tots els moments possibles d'un escenari de violència, des de la pròpia comunitat, segons els criteris de la pròpia comunitat. I això no exclou la intervenció dels serveis socials o de la justícia, però mantenint la subsidiarietat, més tenint en compte el dèficit de l'estat senegalès (i de molts altres) a l'hora d'oferir alternatives de vida, no puntuals, a les víctimes. La recerca associada, permet examinar i revisar contínuament el grau i la conveniència d'aquesta subsidiarietat.

APRENTATGE: La lluita i la prevenció de la violència a les llars no és afer de "persones justes", recollint un dilema que s'ha repetit en altres contextos, com ara al cristianisme. Cal comptar amb la implicació dels col·lectius implicats i no és suficient amb separar la víctima del victimari, ni tan sols sempre aquesta decisió té per què ser part de la solució. **RECOMANACIÓ:** *la cooperació, en col·laboració amb socis de la societat civil significatius localment (en aquesta cas, USOFORAL, la Boutique de Droits de Ziguinchor de l'AJS i, a través de membre de comitès locals, el COSEF) pot promoure una presència efectiva, sistemàtica i no "desnaturalitzada" (a través de noves associacions) de les instàncies comunitàries més implicades en la violència de gènere domèstica, començant per les famílies, llinatges i concessions, en les institucions de l'administració local.* Ho pot fer sobretot facilitant la seva articulació a través de projectes, que abordin directament els obstacles de conciliació laboral i familiar que sovint fan impossibles les reunions, així com costos/barrera com els de desplaçament o altres.

Àmbits privilegiats són els centres de salut, el pols de contractació i, potser sobretot, les escoles. En tots ells, aquest acompanyament de la cooperació pot facilitar l'activació del rol social -en tant que membres de comunitats- de mestres i sanitaris/àries-, que ha de primar sobre el de funcionari/ària en aquestes connexions. La *creació d'un espai social liminar per l'acció de la cooperació* (amb un paper central dels socis locals) pot facilitar aquesta connexió, on s'abordin les revelacions i indicis de violència, activant les xarxes abans d'entrar en processos de denúncia, per exemple.

Sens dubte, la denúncia pot arribar quan el conjunt d'actors ho estimi necessari, però sempre tractant d'evitar la separació de les víctimes de les seves unitats comunitàries, i reforçant la seva posició en les mateixes. Privilegiar les estratègies de (re)connexió/fusió sobre les de separació/fissió per mantenir la funcionalitat de les unitats de solidaritat comunitària. Aquesta estratègia inclou els victimaris: cal explorar els avantatges i desavantatges de la seva separació o de la seva reconexió controlada socialment, amb independència de les conseqüències legals que puguin tenir les seves accions (un marc ordenat per l'estat, però on l'acció comunitària podria ser novament molt efectiva).

Aquesta prioritat estratègica sembla crucial en els casos de "violència econòmica" (on els victimaris són sovint col·lectius), que probablement s'hagin de discriminar dels altres (estudi fase II sobre poder i apoderament de les dones). En els casos de violència física i sexual, cal modular molt més les estratègies de separació del victimari, sempre intentant introduir amb força els consensos comunitaris en el suposat rol social dels càstigs penals).

La recerca torna a ser un braç del que podrien concebre com una *lectura comunitària* -i que es vol veritablement participativa i financerament realista- *de les polítiques de suport pressupostari a nivell local*. Perquè implica reconèixer en tota la seva transcendència el caràcter experimental (i potencialment exemplar) dels quadres de connexió d'actors i producció de consens promoguts. Perquè facilita la incorporació de l'estat (necessària a mig termini) com a observador i com a possible actor subsidiari. La cooperació contribuiria acompanyant, més que substituint (els serveis socials o les comunitats), facilitant marcs d'aprenentatge recíproc, més que ensenyant. Es traca de fomentar "*aliances de coneixement aplicat*".

6.- Viabilitat, aplicabilitat i difusió de la recerca

6.1 Viabilitat

L'equip encarregat de l'execució del projecte, tant de l'equip català com del senegalès, compta amb una sòlida trajectòria d'experiència investigadora a l'Àfrica, al Senegal i, sobretot, a la zona de la Casamance. Aquesta experiència ha permès definir objectius i línies d'actuació adequades al context històric i sociocultural de la regió, i, alhora, preveure sinergies logístiques que permeten dur a terme una etnografia en profunditat aprofitant la xarxa d'interlocutors locals teixida per cada investigador/a en recerques prèvies sobre el terreny. Igualment, el coneixement de les llengües locals d'un dels investigadors català (i, evidentment, del local) ha facilitat l'accés directe a materials que sovint es veuen modificats per la traducció. El coneixement de les dinàmiques pròpies d'una regió com la Baixa Casamance ha permès una anàlisi contextualitzada i realista dels materials obtinguts. Aquesta experiència inclou decisivament la familiaritat amb el món de la cooperació al desenvolupament i la intervenció social, afavorint l'aplicabilitat dels resultats de la recerca més enllà de l'acadèmia.

Encara en el pla de les col·laboracions, l'equip participarà i ha pogut construir diverses xarxes que permeten mobilitzar investigadores i activistes de diversos contextos. Destaquem el Congrés Català d'Antropologia (COCA) que tindrà lloc a Lleida el gener de 2024, el Reagrupament Ibèric d'Estudis Africans que es preveu formalitzar durant el 12è Congrés Ibèric d'Estudis Africans (CIEA), que se celebrarà a Barcelona al gener de 2025, així com les properes Jornades de Gènere i Desenvolupament que se celebraran el 2024, organitzada per les universitats de Granada i de Lleida. Més enllà, s'activaran també col·laboracions construïdes amb anterioritat amb altres col·lectius d'investigadors que contribuiran a enriquir les anàlisis dels materials obtinguts, com l'Observatori d'Antropologia del conflicte Urbà (OACU), el Grup d'Estudis sobre Cultura i Dominació (GECID), Grup de Treball Antropologia del conflicte Urbà de l'Institut Català d'Antropologia (ICA), el Grup de Recerca en Antropologia del Cos i la Sexualitat (GRACS) de l'ICA i el Grup de Recerca en Místiques i Heterodòxies Religioses (GREMHER-UB).

Finalment, tal com han demostrat les darreres col·laboracions, la inserció institucional diversa dels membres de l'equip local ha facilitat l'ús de recursos complementaris (financers i viatges, logístics, infraestructures, etc.).

6.2 Aplicabilitat i difusió

La recerca té una voluntat de ser aplicada, projectable socialment, tant per la temàtica, com per l'estructura participativa com per les connexions de l'equip. Les/els membres s'insereixen sistemàticament en entitats de la societat civil específicament consagrades a contextos africans, de cooperació, d'interaccions amb persones en migració i de gestió de conflictes a Catalunya (Centre d'Estudis Africans i Interculturals (CEAI), GESA, Consell de Cooperació, Coordinadora d'ONGD Lleida, Barcelona i Senegal, OACU, etc.). Aquesta connexió, es nodreix a més de l'esmentada col·laboració amb entitats senegaleses i internacionals amb presència a la Casamance (com ara USOFORAL, COSEF, l'AJS, agències multilaterals i ONGD).

Pel que fa el pla social, la transferència de coneixements o difusió, es va impulsar a través de dos tallers de **restitució**:

1. El primer es realitzà el gener de 2023 i fou presencial i públic a la ciutat de Ziguinchor (concretament, a la seu d'USOFORAL). Hi participaren unes 40 persones entre les quals tot l'equip, i també autoritats institucionals i tradicionals, investigadors/es, entitats i diferents actors

locals relacionats amb la temàtica. Es va treballar al voltant de tres temàtiques: a) família política-barri, b) família- tradició-acceptació, i c) matrimoni-gelosia-gestió de la llar (vegeu fotografies i material a l'Annex IV).

2. El segon es realitzà el març de 2023. Fou híbrid (virtual i presencial des de la Universitat de Lleida), per tal de poder difondre la recerca a tot el territori català, i més centrat en l'entorn acadèmic. Hi participaren unes 15 persones (vegeu fotografies i material a l'Annex IV) (disponible a <https://youtu.be/JAwREyWY-e0>).

Així doncs, el coneixement en profunditat dels mecanismes locals de la violència de gènere permetrà donar claus per: 1) apostar per l'agència femenina en la resolució de la violència a la zona; 2) posar en valor en aquests processos les dinàmiques i factors culturals, històrics i socials, amb una perspectiva de gènere. La instrumentalització de les restitucions, del feedback d'algunes entrevistes amb autoritats i representants de sectors socials, de la participació en simposis de congressos, etc. susciten una triple acció de transferència extra-acadèmica: sensibilització social, incidència política i assessorament informat. De la restitució presencial a Ziguinchor sorgí la proposta de la realització del "Mòdul per al Programa del Govern de l'Alumnat" i de la "Guia metodològica en la mediació en situacions de violència". Aquests i altres materials seran compartits i aplicats, doncs, per associacions locals i llurs entitats associades catalanes (ONGD i administració) que treballen conjuntament qüestions de gènere.

7.- Conclusions

Per introduir aquestes breus conclusions, conscientment parcials i provisionals, volem reiterar el nostre agraïment per haver pogut participar en una experiència pionera en l'àmbit català (i hom diria que espanyol) pel que fa a l'associació amb voluntat sistemàtica de cooperació i recerca. Estenem el nostre agraïment en primer lloc a la XCS, a l'ACCD, a ETDS, a la Casamance, i a la UdL, que ha acollit a un equip interdisciplinar i interinstitucional amb vocació d'aliança de coneixement. Aquesta associació explica en gran part el tipus de resultats, que hem presentat sobretot en dues seccions: la que en fa referència explícita a la seva discussió; i la de metodologia.

Volem continuar remarcant la importància de l'opció metodològica del projecte. Vam començar amb un trio investigador, català, que contractava enquestadores i enquestadors locals a través d'una empresa de serveis sobre desenvolupament, i hem acabat amb un equip afrocatalà, amb més de 15 investigadores i investigadors desigualment presents sobre el terreny i connectats en un feedback analític continuat, presencial i virtual, fent de la necessitat virtut a partir de l'experiència i els aprenentatges de la Covid-19. Aquesta implicació de l'equip s'ha aconseguit incorporant un canvi en l'enfocament de recerca de l'equip (passant d'enquestes semiquantitatives a tecnologies qualitatives basades en entrevistes en profunditat amb observació participant inclosa) a través de l'experiència compartida i de la participació de l'equip en aspectes com la preidentificació de les llars estudiades, l'ajustament de les línies d'interrogació després de cada jornada, el treball en grups en binomi en dialògica continuada amb les persones entrevistades, les intervencions de tot l'equip en seminaris i restitucions... El resultat no és només un esquema replicable de posta a punt metodològica per a estudis qualitatius locals en contextos africans (o, almenys, de l'Àfrica occidental), sinó que també ha conformat un equip ben articulat que ja està donant continuïtat a la recerca.

Quan als resultats discutits en el corresponent apartat específic, no els repetirem (pensem que ja estan prou sintetitzats), però sí volem assenyalar un element en comú. Tots ells advoquen per un "pas al costat" de la cooperació en la gestió local de la violència, sobretot per part dels socis externs, en aquest cas la cooperació catalana, però també en menor mesura per part de les contraparts local, homòlogues i homeomorfes en molts casos respecte a la cooperació internacional. Són les comunitats locals, amb les seves formes pròpies de solidaritat més o menys articulades amb altres instàncies (com ara els serveis socials), amb els seus propis valors i formes de prendre decisions col·lectives, les que han d'ocupar el centre en la lluita contra les diferents formes de violència que experimenten les dones en els àmbits domèstics.

No es tracta d'inhibir-se davant de l'existència de la violència de gènere a les llars, sinó d'entendre (i admetre en cert sentit) que les respostes més eficients, que les previsions més exitoses reposen en les mateixes estructures de relacions que allotgen i de vegades toleren o amaguen aquesta violència. Les dinàmiques *top down*, "il·lustrades" (encara que sovint amb un vernís participatiu) no només generen desafecció, sinó manca de confiança, donat que ni l'estat ni la cooperació han pogut fins ara assegurar de manera sostenible les condicions (econòmiques, de protecció, polítiques...) que propugnen amb discursos i normatives.

En aquest marc, l'acció d'un actor limitat, menor, com la cooperació catalana, pot ser molt més efectiva si es concentra en donar suport a l'autonomia d'aquestes solidaritats, sense oposar-les als serveis de l'estat, sinó facilitant la seva connexió en igualtat, evitant sobretot la cooptació, que tan sovint genera conflictes, inequitats i disfuncions locals. Cal evitar, per exemple, emprar figures de prestigi tradicional com a vectors modernitzadors o informants privilegiats que actuïn com "traductors" de les normatives propugnades per

la comunitat internacional. Aquests procediments són falsament participatius i acaben minant una part de les legitimitats tradicionals. Aquesta acció pots ser al mateix temps més positiva per al propi aparell de l'estat que una estratègia misèrrima de suport pressupostari. En treballar per optimitzar la representativitat de les comunitats, els serveis estatals tenen la possibilitat d'actuar amb més eficàcia i més justícia social, fins i tot sense elevar els recursos. Però potser sobretot, aquesta major autonomia de subjectes col·lectius, genera una pressió política, que hom pot qualificar de democràtica, que estimuli el desenvolupament dels serveis socials relacionats amb les dones, amb la igualtat d'oportunitats i amb la prevenció de la violència.

De fet, cadascun del resultats discutits obre possibilitats en aquest sentit. I veritables camps d'assaig lligats a la intervenció social. Del propi estat, però potser sobretot de les ONGD i associacions locals, en les quals es passarà a valorar i instrumentalitzar l'articulació comunitària dels seus membres (llinatges, afins, parents de broma, grups d'edat, grups d'iniciació i solidaritats religioses, veïns i concessions, etc.), sense supeditar una lògica a l'altra. En aquest context el testimoni i l'experiència dels membres de l'equip (homes i dones) ha estat una font d'aprenentatges i de suggeriments per a aplicacions futures.

Potser el punt final que voldríem tornar a subratllar és la conveniència d'associar la recerca a la gestió local de violència, per facilitar no tan sols l'esmenat "pas al costat", sinó per promoure un reajustament continuat de les estratègies en funció dels resultats en totes les seves dimensions (sense limitar-los a uns pocs indicadors). Aquesta recerca no ha de pretendre (almenys a mig termini) dissenyar protocols ni, molts menys patrons, sinó metodologies d'interacció. Cal ser conscient que la Baixa Casamance no és un model de "petit Senegal" o "petita Àfrica" que permeti generalitzacions operatives automàtiques. El que sí és, donada la seva diversitat i la seva història recent, un escenari observacional que permet comparar usos i concepcions en un mateix context socioeconòmic, així com contrastar els efectes de noves polítiques o intervencions, tot el qual facilita el repensar les estratègies tant dels serveis socials com del que s'entén per societat civil (incloent en els dos àmbits les situacions de cooperació), dos esferes que han exclòs, subordinat o ignorat de fet les vinculacions i les reaccions comunitàries. I és la recerca la que pot facilitar comparacions posteriors, noves aliances de serveis i d'associacions amb la població en regions distintes, tenint en compte el potencial de les diferències i no només (tot i que també) dels principis comuns, tan sovint no consensuats per les persones afectades.

Acabem oferint l'equip a participar en les interaccions que es deriven de l'actual moment de la recerca. Més enllà de les restitucions de la fase I, manifestem la nostra disponibilitat a generar espais de treball (a través sobretot de projectes, evitant abusar d'aquesta arma de doble fil que és la "bona voluntat" i apostant per identificar interessos comuns) per crear dinàmiques i entorns de retroalimentació. Al Senegal, començant per la regió de Ziguinchor, però també a Catalunya, entre els diferents actors de la cooperació, sobretot els que s'adrecen vers l'Àfrica al sud del Sàhara, i dins dels fors que els propis actors vagin creant, començant per la mateixa ACCD. Sens dubte, l'actual recerca sobre poder/apoderament de les dones de la Baixa Casamance, econòmic i polític (fase II), és un dels marcs privilegiats per aquesta transferència dinàmica de coneixement (subjecta a canvis, a millores i ajustament). Més que concloure, volem anunciar, doncs, un camí en marxa i convidar a participar-hi a qui llegeixi aquest informe.

8.- Bibliografia

- Aixelà, Y. (2004). "Los estudios de género en el África Subsahariana". Ponència plenària 3. Congrés Àfrica Camina, Barcelona.
- Amadiume, I. (1987). *Male Daughters, Female Husbands: Gender and sex in African society*. Londres: Zed Books.
- Amadiume, I. (1977). *Re-inventing Africa: Matriarchy, Religion and Culture*. Londres: Zed Books.
- Arnfred S. (2003). "Questions of power: women's Movements, Feminist Theory and Development Aid". A *Discussing Women's Empowerment-Theory and Practice*. Estocolm: Sida Studies, 3.
- Arnfred, S. (2003). "Images of "motherhood"- African and Nordic Perspectives". Jenda (On-line).
- Ba, B.D. i Descroix, L. (2022). "Analyse de Quelques Conséquences du Conflit de Casamance sur les Ressources Forestières dans le Département de Bignona (Sénégal)", *Cadernos de Estudos Africanos*, 42. <https://doi.org/10.4000/cea.6713>
- Badiane, Ch. (1994). "Réseaux et accès à la décision : l'exemple des Groupements Féminins au Sénégal". Dakar : Ministère de la Femme, de l'Enfant et de la Famille, Rapport national sur les femmes. Lutte pour l'égalité, le développement et la paix.
- Badio, L., Bastardes, C., Chaby, N., Parra, B., Pollarolo, M. (2010). "Recherche action sur genre et santé sexuelle et reproductive à Vélingara (Kolda, Sénégal)". Médicos del Mundo.
- Bastardes, C. (2009). "¡Kajakul, c'est cher !! Caso de Estudio: iniciativa, organización, y lucha de las mujeres diolas para controlar los precios del mercado de Oussouye (Senegal)". A: E. Molina y N. San Miguel (coords.). *Buenas prácticas en Derechos Humanos de las Mujeres*. Universidad Autónoma de Madrid y Dirección General de Planificación y Evaluación de Políticas para el Desarrollo (DGEPOLDE).
- Bastardes, Clara (2017). "Autares femenins, mujeres en huelga y precios de mercado en Oussouye, Baja Casamance". A Roca, A. (ed.) *Mujeres, mercados y desarrollo. Perspectivas africanas*. Barcelona: Icària, pp. 185-219.
- Bryceson, D. (1995). "Wishful Thinking: Theory and Practice of Western Donor Efforts to Raise women's Status in Rural Africa". A: Bryceson (ed.) (1995). *Women wielding the hoe lessons from Rural Africa for Feminist Theory and Development Practice*. Oxford, Londres: Berg Publishers.
- Camara, E.H.M., Ba, A., Ndiaye, D. (2015). Les violences basées sur le genre dans les ménages : représentations, connaissances, prévalence et prise en charge. Saint-Louis : GESTES.
- Camara, C. M. (2017). Excision, mariages d'enfants, droits sexuels et reproductifs : socioanalyse d'une dialectique des normes. Dakar: L'Harmattan.
- CARE (2013). "Gender Equity and diversity: Engaging men and boys for gender equality". En francès " Impliquer les hommes et les garçons pour l'égalité des genres ". <https://www.care.org/wp-content/uploads/2020/05/Engaging20Men20and20Boys20GED2050120Manual.pdf>
- Coulon, Ch. (1981). *Le marabout et le prince. Islam et pouvoir au Sénégal*. Paris: Pedone.
- Dellenborg, L. (2004). A reflection on the cultural implications of female circumcision: experiences from

fieldwork in Casamance, southern Senegal. A Signe Anfred (ed.), Rethinking sexualities. Uppsala: NAI.

Dellenborg, L. (2009). From pain to virtue: Clitoridectomy and other ordeals in the creation of a female person. A A. Schlyter (ed.), *Body politics and women citizens. African experiences* (pp. 93-101). Sida Studies.

Diedhiou, P. (2016). "Les mécanismes traditionnels de résolution des conflits : Le rôle des femmes des bois sacrés dans la résolution du conflit de Casamance". *Proceedings of the African Futures Conference*, 1, pp. 63-93.

Diedhiou, P., Tavares, E., Badji, A. i Diatta, J.B. (2021). Les politiques foncières au Sénégal : cas de la basse Casamance, Konrad Adenauer Stiftung. <https://senegalpolitique.org/les-politiques-foncieres-au-senegal-cas-de-la-basse-casamance-kas-2021/>

Diop, Cheikh Anta (1992). L'Unité culturelle de l'Afrique noire. Domaines du patriarcat et du matriarcat sans l'Antiquité classique. Paris : Présence africaine.

Diouf, A. (2016). La gens de droit maternel ou la famille matriarcale. Dakar: L'Harmattan.

Fainzang, S., Diallo. O-J. (1991). "L'institution polygamique comme lieu de construction sociale de la féminité". A Hurtig, M-C., Kail, M., i Rouch, H., *Sexe et genre. De la hiérarchie entre les sexes*. Paris : Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, pp.217-225.

Faynot, Nicolas (2018). " Les initiations sexuelles de jeunes Dakarois : mises en scène viriles et hiérarchies masculines". *Revue Jeunes et Société*, V. 3, n° 1 (On-line). <https://www.erudit.org/en/journals/rjs/2018-v3-n1-rjs05882/1075769ar/>

Groupe d'Etudes et de Recherches Genre et Sociétés (GESTES)-Université Gaston Berger de Saint-Louis (2015). "Les violences basées sur le genre au Sénégal : la prévention comme alternative au péril de la sécurité et de justice". Bulletin n°9. <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/55189/IDL-55189.pdf>

Groupe d'Etudes et de Recherches Genre et Sociétés (GESTES) - Université Gaston Berger de Saint-Louis (2018). "Comment mieux agir contre les violences basées sur le genre ? Victimes, auteurs, formes et causes", Bulletin n°7. <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/10168/Comment%20mieux%20agir%20contre%20les%20violences%20bas%C3%A9es%20sur%20le%20genre.pdf?sequence=3>

Hellerström, R. (2018). "Women, peace and Casamance. A field study of how women organizations in Casamance, Senegal are working for Peace". Suècia: Master thesis, Lund University. <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8955635&fileId=8957097>

Hillenbrand, E., Mohanraj, P., Karim, N., Wu, D. (2015). Measuring gender-transformative change. CARE USA. <http://www.care.org/our-work/womens-empowerment/what-about-men-boys/cares-research-why-masculinities-matter/measuring>. http://www.uam.es/otros/uamsolidaria/investig/cuadernos_solidarios_4.pdf

Imam, A., Mama, A., Sow, F. (2004). Sexe, genre et société. Engendrer les sciences sociales africaines. Dakar – Paris : Codesria – Khartala.

Imam, A. et al. (2005). Droits des femmes dans les lois musulmanes. Lagos: Baobab for Human Rights.

Iniesta, F. (2009). El slam del África Negra. Barcelona: Edicions Bellaterra.

Khader, S. (2016). "Beyond Autonomy Fetishism: Affiliation with Autonomy in Women's Empowerment".

- KY-ZERBO, J. (1993). *La natte des autres*. Paris : Khartala.
- Lambert, M. C. (1999). " Have Jola women found a way to resist patriarchy with commodities? (Senegal, West Africa) ". *Political and Legal Anthropology Review*. 22(1), pp. 85-93.
- Leye, M., Sougou, N., Faye, A., Seck, I., Dia, A. (2019). " Perceptions des populations sur les violences faites aux femmes au Sénégal". *Santé Publique*, n°4, Vol. 31, pp. 581-590. <https://www.cairn.info/revue-sante-publique-2019-4-page-581.htm>
- Linares, O. F. (2015). When Jola granaries were full. A F. Bray, P. A. Coclanis, E. L. Fields-Black, & D. Schafer (eds.), *Rice: Global networks and new histories* (pp. 229-244). Cambridge University Press.
- Mama, A. (1997). "Defining Terms and Concepts for Ourselves". A: Charmaine Pereira (ed.) *Concepts and Methods for Gender and Women's Studies in Nigeria*. Report of the Network for Women's Studies in Nigeria, n ° 2: Tamaza Publishing Co.Zaria.
- Marut, J-C. (2010). *Le conflit de Casamance : Ce que disent les armes*. Paris : Karthala.
- Ministère de Finances et Budget (2021). "*Rapport-Étude-Diagnostic pour l'Élaboration d'un Plan d'Action sur les violences basées sur le genre, l'exploitation et les abus sexuels/harcèlements sexuels (VBG, EAS/HS) dans les zones d'implantation du PROCASEF*". Dakar. <https://www.finances.gouv.sn/wp-content/uploads/2021/04/PROCASEF-Rapport-FINAL-Violence-Basee-sur-le-Genre-VBG-avril-2021.pdf>
- Ndiaye, N. A. (2021). "Violences basées sur le genre en Afrique de l'Ouest : cas du Sénégal, du Mali, du Burkina Faso et du Niger". Friedrich-Ebert-Stiftung, Paix et Sécurité Centre de Compétence Afrique subsaharienne. Dakar. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/fes-pscc/17675-20210510.pdf>
- Ndong, M.T. (2021). *Sport "féminin", tradition et islam au Sénégal*. Dakar : L'Harmattan.
- Ndour, B. (2008). " Violences faites aux filles en milieu scolaire ", DEMSG/USAID/PAEM et Ministère de l'Éducation. Senegal. <https://www.cawtarclearinghouse.org/storage/5501/Etude-sur-les-violences-faites-aux-filles-en-milieu-scolaire.pdf>
- Niang, F. (2014). " 'école primaire au Sénégal : éducation pour tous, qualité pour certains", *Cahiers de la recherche sur l'éducation et les savoirs*, 13 : <http://journals.openedition.org/cres/2665>
- Niang, I. (1994). *The Dimba of Senegal: A support Group for women*. A Reproductive Health Matters. Dakar.
- Niang, I., Dieye, A., Gueye, M., Ndoye, M., Barry, S., Coly, L. (2008). "Situation des violences basées sur le genre au Sénégal (Régions de Dakar, Matam, Kolda, Tambacounda et Ziguinchor)", Dakar : Université Cheikh Anta Diop de Dakar.
- Niang, S. (2020). "Conflit armé et reconfiguration des rapports de genre en Casamance (Sénégal) : La féminisation du "ni guerre ni paix" et ses limites". Thèse de doctorat, Université de Bordeaux et Université Cheikh Anta Diop de Dakar.
- Niang, S. (2022). "Un Processus de Paix Genré ? Les limites de la mobilisation des organisations féminines pour la paix en Casamance". *Cadernos de Estudos Africanos* (On-line). <file:///C:/Users/Projectes/Downloads/30586-Textos%20Originais-129691-1-10-20230327.pdf>
- Ochoa, M. D. (2010). "Políticas públicas en materia de equidad de género: Mali y Senegal". Lisboa : Congrès Ibèric d'Estudis Africans.

Ollier, C., Champion, L., Rasse, M., Mayor, A. (2023). "Ce sont les femmes qui savent ", Anthropology of food (On-line). <https://journals.openedition.org/aof/14356>

ONU Femmes (2020). ETUDE EXPLORATOIRE SUR LES VIOLENCES FAITES AUX FEMMES DANS LES ESPACES PUBLICS A DAKAR ET SAINT-LOUIS. Dakar. <https://africa.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Etude%20exploratoire%20VSFF.pdf>

Oyèrónké, O. (2023). La invención de las mujeres: Una perspectiva africana sobre los discursos occidentales de género. La Llevar-Virus.

Pérez, A., Solé, A. (2016). "La cara oculta del transnacionalismo. Migraciones, desarrollo y relaciones de género entre Kolda (Senegal) y Cataluña". A Lázaro Guillamón, C.; Crespo Ubero, R.; López Fernández, L. (ed.) *Migraciones africanas y desarrollo*. Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I. pp. 245-274.

Pérez, A. (2020). "Identitat de gènere i valor del treball femení a l'Àfrica: context rural (fulbé de Kolda) i context urbà (Dakar) al Senegal per als programes (panacea) d'autoocupació i emprenedoria". A Roca, A.; (ed.) *Economia, treball i apoderament de les dones a l'agenda 2030*. Visions del Món africà. Girona, Lleida, Barcelona, Tarragona. <http://llibres.urv.cat/index.php/purv/catalog/view/427/446/1005-1>

Pérez, A. (2020). Movimientos Sociales y Organizaciones Populares en Senegal, MKE. <https://mke.eus/estudio-sobre-los-movimientos-sociales-y-organizaciones-populares-en-senegal/>

Randall, S. i Legrand, T. (2003). "Stratégies reproductives et prise de décision au Sénégal : le rôle de la mortalité des enfants". *Population*, 58, 773-806. <https://doi.org/10.3917/popu.306.0773>

Reveyrand-Coulon, O. (1980). "Tradition, modernité et tendances culturelles des femmes de Casamance (Sénégal). Étude effectuée en milieu Peul, Manding et Diolla", Université de Lyon.

Roca, A. (2015). "Metodologies espúries, visions holistes". A Benet, J., Farré, A., Gimeno, J. i Tomàs, J. (ed.) *Reis negres, cabells blancs, terra vermella. Homenatge al professor d'història d'Àfrica Ferran Iniesta i Vernet*. Barcelona: Bellaterra, pp. 337-368.

Rudolf, M. (2022). "For Us, Women are Sacred: Gender and conflict in the Casamance", *Cadernos de Estudos Africanos* (On-line). <https://journals.openedition.org/cea/6644>

Sarr, F. (1995). Le genre dans la recherche scientifique. La découverte.

Sarr, F. (2012). Genre et violence au Sénégal. (ed.) Sow, I., Hado Zidouemba, D., Sow, M. Dakar : Laboratoire Genre et recherche scientifique de L'IFAN Cheikh Anta Diop.

Sieveking, N. (2007). "We don't want equality; we want to be given our rights": Muslim women negotiating global development concepts in Senegal". Hamburg: Afrika Spectrum, nº 42.

Sow, F. (2008). "Mécanismes nationaux pour l'égalité de genre en Afrique : Quels moyens ? Quelles contraintes ? Quelles stratégies ? Quelles innovations ?". Dakar.

Sylla, A. H. (2012): "Qualitative Study of Health Information Needs, Flow, and Use in Senegal", *Journal of Health Communication*, 17, Suppl 2:46-63.

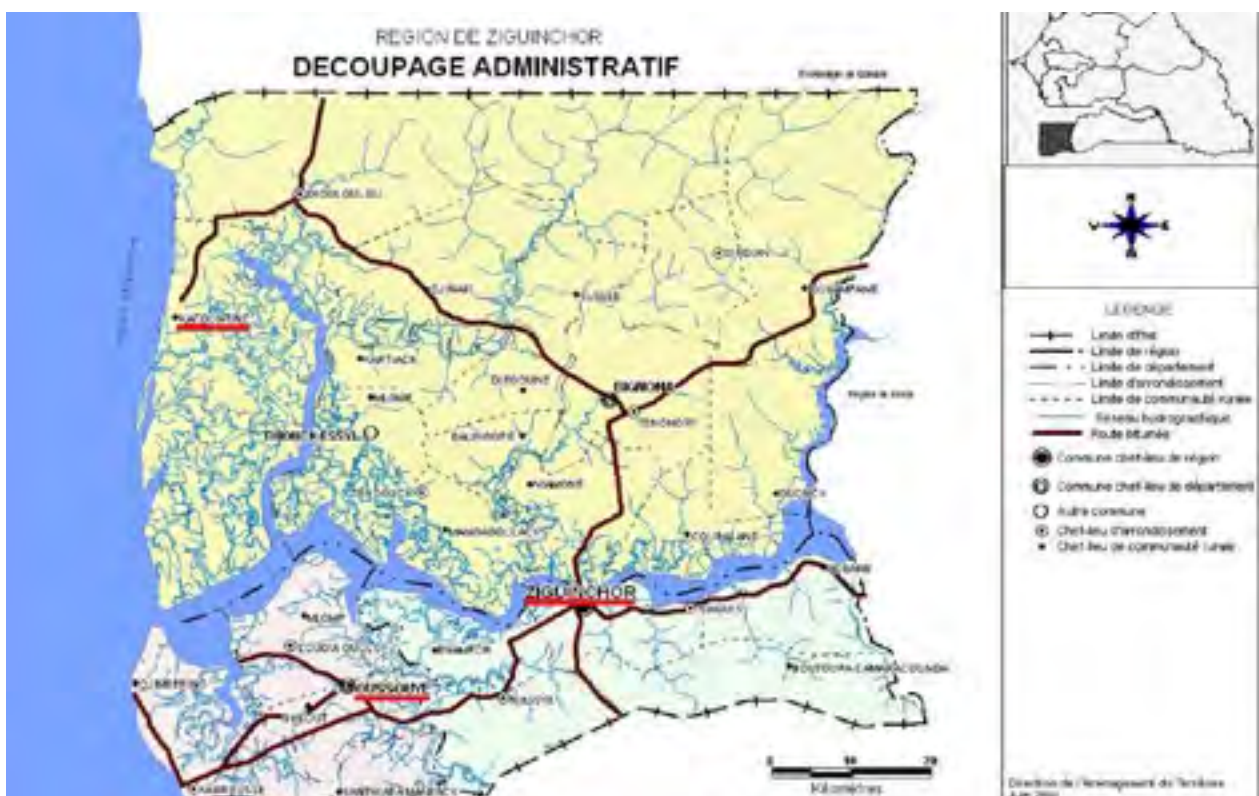
Thiam, A. (2015). La sexualité féminine africaine en mutation. Paris : L'Harmattan.

- Tomàs, J. (2009). ¿Un rey sagrado en el siglo XXI? La realeza de Oussouye revisitada, *Cadernos de Estudos Africanos*, nº 16-17: 71-87.
- Tomàs, J. (2014). Resolución de “pequeños” conflictos en zonas de “grandes” conflictos. Una aproximación desde la antropología a las nociones endógenas de paz en Casamance (Senegal), *Vegueta: Anuario de la Facultad de Geografía e Historia*, 14: 155-184. <https://revistavegueta.ulpgc.es/ojs/index.php/revistavegueta/article/view/277>
- Tomàs, J. (2017). “La pluralidad en África Occidental. Reflexiones desde la antropología cultural”. A Roca, A. i Puig, O. (ed.) *El sahel de las gentes*. Barcelona: CIDOB. [file:///C:/Users/y4088234/Downloads/111-124_JORDI%20TOM%C3%80S%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/y4088234/Downloads/111-124_JORDI%20TOM%C3%80S%20(2).pdf)
- Tomàs, J., Kaplan, A., i Le Charles, M-A. (2018). “Female Genital Mutilation/Cutting in Basse Casamance: Multiple voices from a plural South”. *Journal of the Anthropological Society of Oxford Online (Open Acces)*, Vol. 10, 2, pp. 157-179. https://anthro.web.ox.ac.uk/sites/default/files/anthro/documents/media/jaso10_2_2018_157_179.pdf
- Tomàs, J. (2022). “Notre Assemblée Nationale, ce sont les fétiches”. *Perceptions locales, État et gestion du conflit en Basse-Casamance*. *Cadernos de Estudos Africanos*. <https://journals.openedition.org/cea/6635>
- Trustafrica, (2019). “ Étude exploratoire sur la prévention et l’élimination des violences basées sur le genre au Sénégal : régions de Kolda, Kédougou et Tambacounda”. file:///C:/Users/Projectes/Downloads/Etude_exploratoire_sur_la_prevention_et_lelimination.pdf
- UNFPA i Ministère de la famille, du développement social et de la solidarité national (2003). “Argumentaire religieux musulman et chrétien sur l’équité de genre”. Senegal.
- UNFPA i GEEP (2021). “Adolescents et vulnérabilité dans le contexte de la Covid-19 : Le cas des élèves filles. Etat des grossesses des adolescentes en milieu scolaire “. Senegal.
- UNIFEM (1999). “ Campagne Africaine contre les violences faites aux femmes” Dakar : Bulletin d’Informations de l’UNIFEM. Bureau Régional pour l’Afrique francophone et le Maghreb.
- Xarxa de Consum Solidari (2020) / FODDE. “Étude sur les violences faites aux femmes et aux filles dans la région de Kolda, Sénégal”. <https://xarxaconsum.org/wp-content/uploads/2022/02/Rapport-detude-sur-les-violences-Kolda.pdf>

9.- Annexos

Annex I

LOCALITZACIÓ DE LA RECERCA

Annex II

Paraules i frases claus

Les paraules i frases es transcriuen tal i com van aparèixer en les sessions, sense cap tipus de correcció. Tot i que hi ha algunes repeticions, creiem necessari esmentar-les totes, perquè sovint tenen matisos. D'altra banda, hi ha algunes idees que poden semblar contradictòries però que mostren que precisament estem parlant de conflictes i de diferents percepcions (sovint del tot oposades) del mateix tema, fins i tot per part de les mateixes entrevistadores i entrevistadors.

Les paraules van ser recollides pels grups d'Oussouye, Ziguinchor i Kafountine. Es presenten totes juntes.

- Belle-famille
- Problèmes avec belle-mère et belles sœurs
- Le rôle des guérisseurs dans les conflits familiaux
- Arracher, kidnapper, prendre par la force les enfants lorsque la dame (veuve ou divorcée) part chez elle
- Le fait de parler sur le dos des gens pour faire du mal à la personne c'est une violence
- C'est une violence de dire du mal de la personne
- Infidélité
- Abandonnement
- Laisser la femme pour aller travailler ailleurs
- Grand frère du mari, propriétaire de la maison, problèmes/accusations/insultes à/avec sa belle-sœur
- Lorsqu'une femme laisse d'avoir des enfants elle n'est plus utile à la famille du mari
- Violence économique, manque de frais médicaux, avortement. Avortement à cause du manque de visites qui devait payer le mari et père des enfants.
- Qui décide combien d'enfants avoir ? le mari ? la femme ?
- Problèmes avec les voisines. Accusations de vol (qui d'ailleurs sont très fréquentes).
- Le vol n'est pas une violence ?
- Alcool
- Aller voir chez la famille de l'épouse. ("Concurrence" entre familles)
- Frapper les enfants. Tes propres enfants et les enfants des autres
- Ne pas quitter la maison du mari pour protéger ses enfants
- Ne pas partir, rester avec la famille pour le bien des enfants
- Médiation ou manque de médiation lors qu'il y a des liaisons familiales

- Violence verbale. Menacer un enfant c'est la violence : Si son cœur chauffe, il va faire des choses qu'il regrettera
- Donner un faux espoir est une forme de violence
- Violence, propriété privé, vol des richesses de quelqu'un de la famille. Et ne pas en parler parce que c'est la tradition
- Vols dans la famille
- Ignorer comme forme de violence
- Ne garder le repas à la maison lorsqu'on est au champ
- Volonté divine
- Empoisonner ou croire qu'on est empoisonné
- N'exprimer pas de sentiments, montrer que tu es fort/e
- Parler comme forme d'exprimer le désaccord avec la volonté de dieu
- Frapper les femmes enceinte
- Avant la justice, le chef de quartier. Police ou gendarmerie dernière option
- Ne donne pas la dépense
- Il ne s'occupe plus des enfants
- Devoir conjugal=obligation du mari. C'est aussi une forte pression pour les hommes, une concurrence entre coépouses
- Hiérarchie entre coépouses. La 2ème doit rester calme, elle doit du respect à la 1ère qui était déjà là-bas. "la 2ème ne doit pas territorialiser la 1ère épouse"
- Ne se mêler pas dans les problèmes des autres
- Apprendre que le mari prenait une 2ème femme pas directement par lui mais sinon par les gens !
- Elle n'est pas en contre de la polygamie, mais pense que la polygamie a été la cause de ses problèmes de couple
- C'est à cause de la pauvreté qu'elle a subie de violences dans son ménage
- Violence domestique par ses cohabitants
- Abandonnement lorsque 'il y a une autre épouse (polygamie non équitable)
- Les beaux-parents qui n'acceptent l'épouse de son fils
- Deux femmes. Cuisines séparées
- Jalousie
- Manger ensemble comme forme de prévention des violences domestiques (mais aussi, comme source de violence)

- Oncle/mari de la tante à enceinte une nièce
- Initiations sexuelles
- La vie au marché comme forme de fuite de la pression domestique dans la maison
- Grandes cérémonies : pression économique
- Viol dans la famille
- Infanticide
- Rôles traditionnels
- Rôle des femmes sans enfants et la (possible) violence des maris
- Mariage d'enfants
- Problèmes de santé du mari. Difficultés pour maintenir la famille
- "Des cas comme moi il y'en a plein", reconnaissance des difficultés généralisées dans le voisinage, population.
- Mysticisme
- Accoucher seule à 15 ans : Faire preuve de force...
- Conflit en Casamance et la violence domestique ??
- Conflit politico-militaire --> migration --> perte de richesse --> stress multiple
- Prendre une nouvelle épouse est une alternative au divorce ?parfois prendre une 2ème vient d'avoir vécu avec une mauvaise relation avec la 1ère qu'on ne peut plus répudier ou corriger le comportement = on en prend une autre, en pour la décourager ou la neutraliser ou l'obliger à adoucir son comportement
- Répudiation/divorce
- Polygamie d'un homme qui ne travaille pas vue comme source de problèmes dans le couple
- Violence, stress, angoisse, cauchemar ("santé psychologique")
- S'habituer à la souffrance
- Abandon et ingratitude. Don et contredon
- Pauvreté, dignité et résilience
- Suicide
- Même mère, père différent
- Inceste
- Cacher les violations en milieu familial
- Confier les enfants a quelqu'un d'autre (très courant)
- La cuisine comme forme d'expression des conflits réels, potentiels ou imaginés

(économiques, jalousies, empoisonnements...). Comme stratégie de séduction aussi (le *djongue*, en wolof)

- Cohabitation comme source de conflits
- Mensonges et injustices, les mensonges comme forme de conflit et comme motif de conflit (ou de l'éviter ?)
- Fuir le village et aller en ville (Ziguinchor) comme forme d'autoprotection
- "Mariage de famille"
- Le grand frère comme source des conflits (pas comme moyen de les résoudre)
- Sacralité de la maman et rôle des mères
- Les objets/cadeaux retournées comme forme de violence ?
- "Le mari est le chef de la femme"
- La propriété de la maison (dispute mari - épouse)
- Les documents comme forme de montrer la vérité, la justice, combattre les mensonges, les "on dit"...
- Femme qui s'occupe seule des enfants. Le mari dépense sa pension en alcool si elle lui demande des explications = disputes tu dois tout supporter tant qu'épouse
- Virilocalité comme forme (vision sur la forme) de "soumission"/"dépendance" ?
- Enfants victimes des problématiques des parents
- Santé des enfants
- Aide et pitié vers celui qui t'aide
- Discrétion
- Humiliation, se moquer, même si se moquer c'est aussi une forme "d'éducation", une forme pour pousser à améliorer... Voir en langues locales. Du point de vue locale "Se moquer" amène à l'humiliation ou amène à l'encouragement ?
- Le "mythe" de la famille africaine qui travaille ensemble et s'entre-aide à débat
- Problèmes fonciers et femmes
- Epouse/mère doit tout supporter !
- Mari/chef de famille ne travaille pas
- Réussite des enfants
- "Les diolas sont très compliqués" (dit pour les diolas eux-mêmes)
- Manque de moyens économiques
- Enfant comme témoin des violences

- Changement de cuisine unique à cuisine séparée (résolution provisionnelle du conflit)
- Disputes et agressions entre enfants les enfants des différentes coépouses
- Nouvelles technologies et "protection"
- Ne se mêler pour éviter des problèmes
- Parler et vider le cœur pour guérir, pour se libérer
- Chef de famille/*borom keur* (wolof) *jom galle* (peul)
- Médiateur
- Répudiation/divorce
- Étrangère/autochtone
- Empoisonnement/conflit
- Logement et conflit
- "Économies séparées. Epargnes secrets/économie submergé"
- Divorce coutumier (*tass*, en wolof). Selon les règles de l'islam qui consiste pour l'homme à renvoyer sa femme chez ses parents. Il n'est pas légal
- Idée de stigma
- Pressions sur les hommes sur les obligations sexuelles (quelques-uns d'entre eux les appellent aussi violences contre les hommes)
- Violence mystique
- La parole libère
- La cuisine, le repas comme forme de séduction aussi
- Voir les relations entre maraboutage-religion-groupe ethnique
- Situation d'allochtonie
- Travail/temps (repos, comme y accéder, pas seulement par maladie)
- Travail dans la ville
- Utilitarisme
- Fils de mariages successifs, pas le même conflit ni les mêmes obligations. Il faut y penser à ces mariages bien individuels...
- Veuvage
- Alphabétisme
- Logique collective. Lignage
- Endoculturation de la mère sur son fils en relation au rôle de toute mère

- La mère comme responsable de l'hospitalité dans une maison
- Pluralisme juridique
- Se battre en public
- Migration en Europe ("échouée"), retour et violence (?)
- Communication
- Levirat
- Le devoir de l'homme polygame c'est montrer à chaque femme sa place dans un contexte de partage qui est la polygamie
- Nourriture et santé
- Sentiments
- Virilocalité et conséquences en cas de conflit
- Devoir
- Sage-femme et son rôle vis-à-vis à l'abandonnement des fonctions du père
- Communication- famille – badienu gok – justice
- Manque de papiers officiels et conséquences
- Bruler les habits
- Origine de l'argent
- Les "on dit"
- TIC et violences
- Violence par omission de soins médicaux
- Langage de l'homme au lit
- MGF
- Rôle des sage-femmes comme médiatrices
- Le nom des enfants comme forme de réconciliation
- Viol
- Volonté divine
- Migration souvent pour éviter responsabilités entant qu'hommes (hommes qui éludent ses responsabilités en quittant la ville ou village)
- Handicapés
- Reconnaissance des enfants de la part du père
- Conflits avec la belle famille

- Mari obéit sa maman, il préfère se séparer si sa mère n'aime pas sa femme
- Belle-mère origine du conflit
- Complot de la belle-mère contre les belles-filles
- Mari à l'étranger
- Maraboutage
- Disparition du chef de la maison
- Dire de mauvaises choses sur quelqu'un, manque de confiance
- Grand-mère comme médiatrice
- La mentalité collective empêche une personne de se distinguer, de ressortir
- Rester au mariage pour les enfants
- Insultes
- Obliger de maintenir rapports sexuels sans son consentement
- Manque de soutien comme stratégie du mari pour pousser la femme à quitter la maison
- Infidélité
- Envoyer les enfants au marché par la jalousie du mari
- Se marier tôt pour quitter la famille (où il y a des violences) comme stratégie de la jeunesse
- Insultes à ma présence et à mon absence. Idée est récurrente. (Insulter à l'absence)
- Violence économique
- Absence d'enfants et violence
- Héritage, conflit avec les frères, migration
- Devoirs du père jute après la naissance d'un enfant
- Fréquence d'activité sexuelle des hommes versus gestion du sujet de la part des femmes
- Santé "psychique" et conflits familiales
- Possessions du diable
- "la confiance noie la douleur"
- Volonté divine
- Idéalisation des hommes du passé
- Rester stoïque
- Les musulmans ne savent pas boire. Les catholiques oui parce qu'ils sont habitués
- Suicide du mari

- Le suicide est l'affaire des occidentaux
- Polygamie dans une même maison et les devoirs d'un mari
- 1) avant les hommes étaient droits et les femmes trop soumises. 2) les hommes aujourd'hui mangent produits chimiques qui réduisent sa santé sexuelle
- Les besoins (sexuelles/reproductives) des coépouses en fonction de l'âge
- TIC, messages, confiance
- Les TIC ont modifié les relations entre coépouses ?
- Attendre jusqu'à tomber de la nuit pour quitter la maison
- Le type d'accouchement (naturel ou césarienne) comme modèle idéale de femme/mère
- Bruler les habits : les habits comme champ symbolique de bataille
- La belle-mère comme source de conflit
- Problèmes dans les familles polygames : coépouses et demi-frères et sœurs
- Problèmes dans les familles monogames : héritage
- Les enfants des coépouses sont souvent un motif de tension
- Générations différentes entre coépouses comme source de conflit ?

Annex III

Mots-concepts-contextes de violences retenus

Mots-concepts-contextes de violences retenus																
Diola					Mandingue		Peul		Manjack		Karonikais		Wolof		Français	
n°	Diola kassa		Diola													
1	Mateunieu / Ma sundji		Mateunieu		Dimingho		Mousseyndi		Adémak		Pa seigne		Méttite		Mot qui traduit la souffrance, la douleur	
2	Katitiyèn		Katitiyèn / kadioutou		Kadioutou		Khoyndé		Maabengule		Hitinou		Torokhalle		Faire du mal en piétinant la dignité de la personne	
3	Kassouwèn /kaffougène / kassouwèn		Kabouniène		Maloundiro		Yawré		Mankawarou-lemak		Ka souane		Rouslo		Humilier	
4	Ka guèl /ka léguène		Eguèle		Nindiro		Yénooré		Mankaroul		Ka tégnale		Saaga		Injurier	
5	Bougoudjab		Koutek		Boussaro		Piggal		Manbouboule		Hi sappou		Door		Battre, frapper	
6	Kamouille /kakoudj		Fou tiikaf		Kélo		Piïro		Oukame		Poutakole		Khèkh		Le fait de se battre	
7	Keu leumoul		Ka reumoule		Kanaté		khirsougol		Poufale		Hi tagnou		Rinddi		Egorger	
8	Ka ngal /kamouk		E bougne		Ka fah		Warébé		Pifing		Hi moukou		Réy		Tuer	
9	Ka lib / Ka tingue		E Lib		Seppouro/ namaro		Soppougol		Atiboule		Hi sipou		Gor		Machetter / décapiter	
10	A lét dimaléguène		Lé maléguène		Silonteng		Naalawol		Moulath		Pitin tom		Dou yone		Ce qui est injuste	
11	Kathiomène / Koulobol		Katémoré		Koma couma		Niowré		Mankoutar		Poukouf		Dieuw		Conjecture (Commérage)	
12	Kaliitore/kakhougénétor		Kaléétore		Ka kou mouta		Sippou/moné		Magnassar		Poukontole		Ainnale		Rancune	
13	Djiguéch/Kakhoff/Kaloff		E loussey / Ka gnessène		Tognindiro / Abengninola		Tognandé/Tognéré		Pougnayemilinh		Hi lawu		Togne		Offenser/Provoquer	
14	Ka ngal yal		Boliboli (exemple: Sindian é boliboli, ou a péraw na boliboli)		Fitino		kholnaki		Milinthie		Sowi sowi ; fetafete		Fitna		Insécurité/violenté (Exemple : Sindian est dans l'insécurité ou le père de famille est trop violent)	
15	Boulafoute		Boulapoute		Crouya/Diaw ya		Nagnadi		Magnassar		Pakanthe		Sokhor		Méchanceté	
16	Ka botte	Khoumouno / Boudjikh	E Botte	Ka leuwmoo	Thiafatiro	Ka mous-souya sougna	Siif	Prendre sur une personne un objet par la force en blessant (morale ou physique) la personne		Awadje		Hi sayou	Siif	Prendre sur une personne un objet par la force en blessant (moral ou physique) la personne	Cela signifie aussi en wolof violer	
17	Kamamalen		Kamamen		Ka momo		Membagool		Pitinténen		Kamamene		Lambatou		Faire des attouchements à une personne	
18	Oukoyilenaoul		Kakolen		Ka maule silandi		Houl bingol		Peulouankan		Ka southiane		Fitnale niiti		Terroriser les gens	
19	Kanongoren / hounonghol		Ka kane ane manakan wanamangout		Ka mo kerindi koula ama laffi mouna		Angal feerai		Fonkarou		Hihinou ane wah ewana léfite hihinou		Deff lo nitt loumou beugoule		Contraindre	

Mots-concepts-contextes comme solutions retenus								
Diola			Mandingue	Peul	Mandjack	Karonikais	Wolof	Français
n°	Diola kassa	Diola						
1	Ka bontétor	Ka bonkétor	Kyanfou gnomma	Ya foundirgol	Manpourarou	Pouponkétole	Balanté	Se pardonner mutuellement
2	Ka bonkèt	Ka sabary	A sabari	Ya fagol	Yanfouthiang	Ponkéto	Baal ko	Pardonnez quelqu'un
3	Oudiokoral	Usoforal	Na niom mouta	Nangodirgol/ Wonengotoung	Mantéloure	Outhiokola	Na niou diappalanté	Se serrer les coudes (s'entre aider)
4	Ka yalénor/Ka diokor	Karem Bénor/ Kapébénor	Na nion makoy	Wa londirgol	Manthinkare	Piyankananole	Dimbalanté	S'entre aider
6	Oudjikorar/ Kagunoo	E kane takône	Na ké kiling	Woneng gotou	Nguithiki nding	Ounagna lantonole	Béno	S'unir
7	Oudiamorar/Kadjamoo	Kdiamor	Na ké kang kiling	Nanandiral	Poutelirle pouthibalolan	Pi siyole	Déggo	S'entendre sur quelques choses
8	Ka djanténo	Ka djanténor	Na nion lamoy	Hétondirdé	Bagnan poutelir	Ka siteune	Na niou Dégoulouwanté	S'écouter mutuellement
9	Batiyaye	Batiyaye	Bading ya	Khoundé wotéré	Kayith	Ousiyola	Mag ak rak	La fraternité
10	Fan diack/ Eminé djak	Pan Diack	Abbé bétiyalalé / Abbé souniyalalé	Modjay/néwoto	Kawara	Afanape	Di na bakh	Ça ira, ça marchera
11	Kamangor	Kamangor	Nion kanou	Yidondireng	Magnalar	Ouléfoliya	Beugueuté	S'aimer mutuellement
12	Ka gamore	Kagamore	Ka nion nééné	Djédjondireng	Madarunkoul	Outégnanola	Ndakhtane	Se consoler, se réconforter
13	Khouboli Khou mangi/ Khou fagne	Ka mang	Laffo	Yiddé	Magnal	Peulefi	Thiofèl	Affection

La signification ou traduction de "Violences domestiques" dans les différentes langues :

Diolo kassa : Ekando-mahygne mata boutong/ Kakanikoo li boutong

Diola : Mateugni ni siloupasses / kadiamoraty sindeye

Mandingue : Diminhol ming ka ké souwaulto/ fitinol ming ka soto souwaulto

Peul : Fitina é ndér wouro

Mandjack : Pougnom ntappe

Karoninkais : Pikitole ou Pikentone dé louffe

Wolof : Fiitna ci neegou seuy ak ci biir keur yi

Annex IV

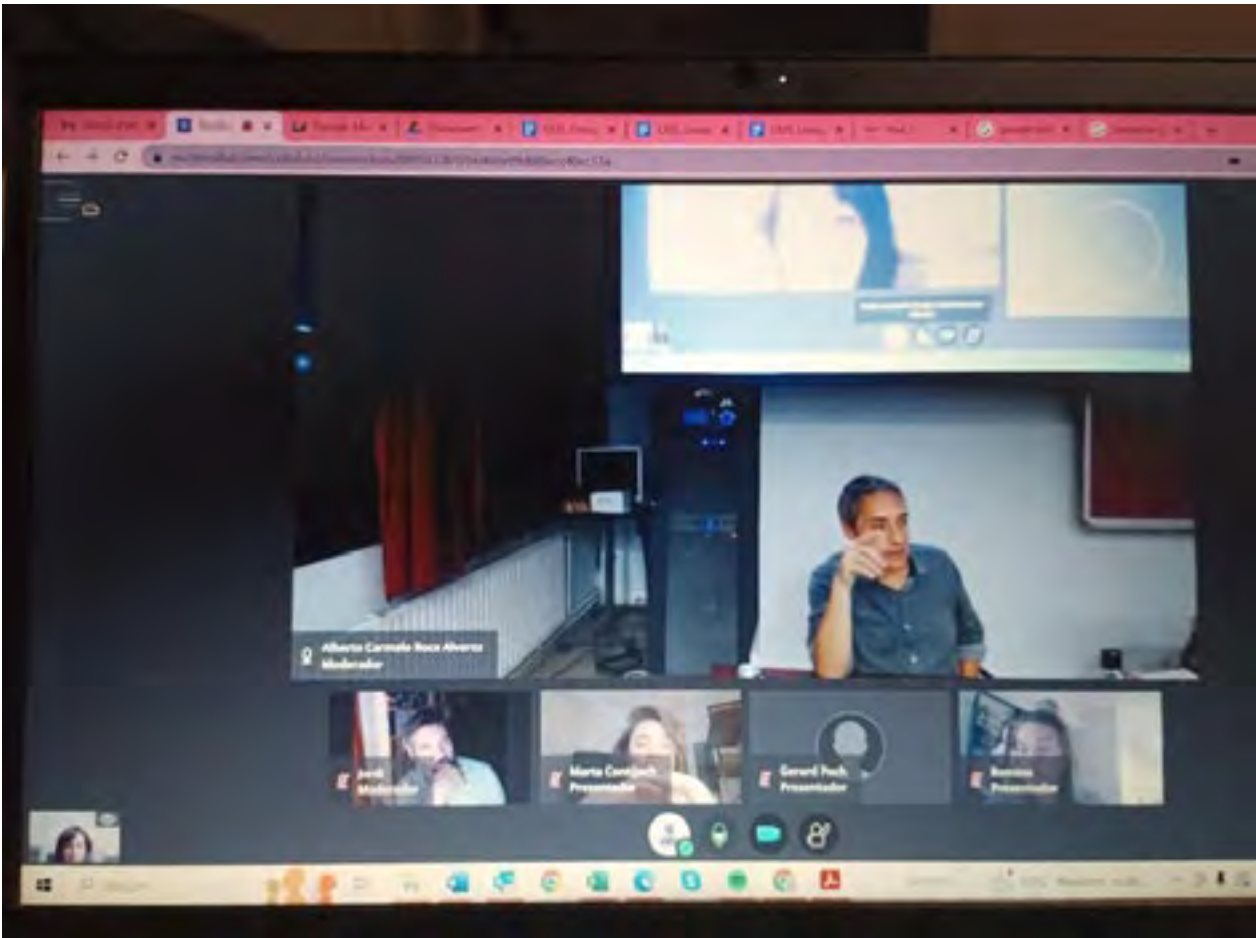
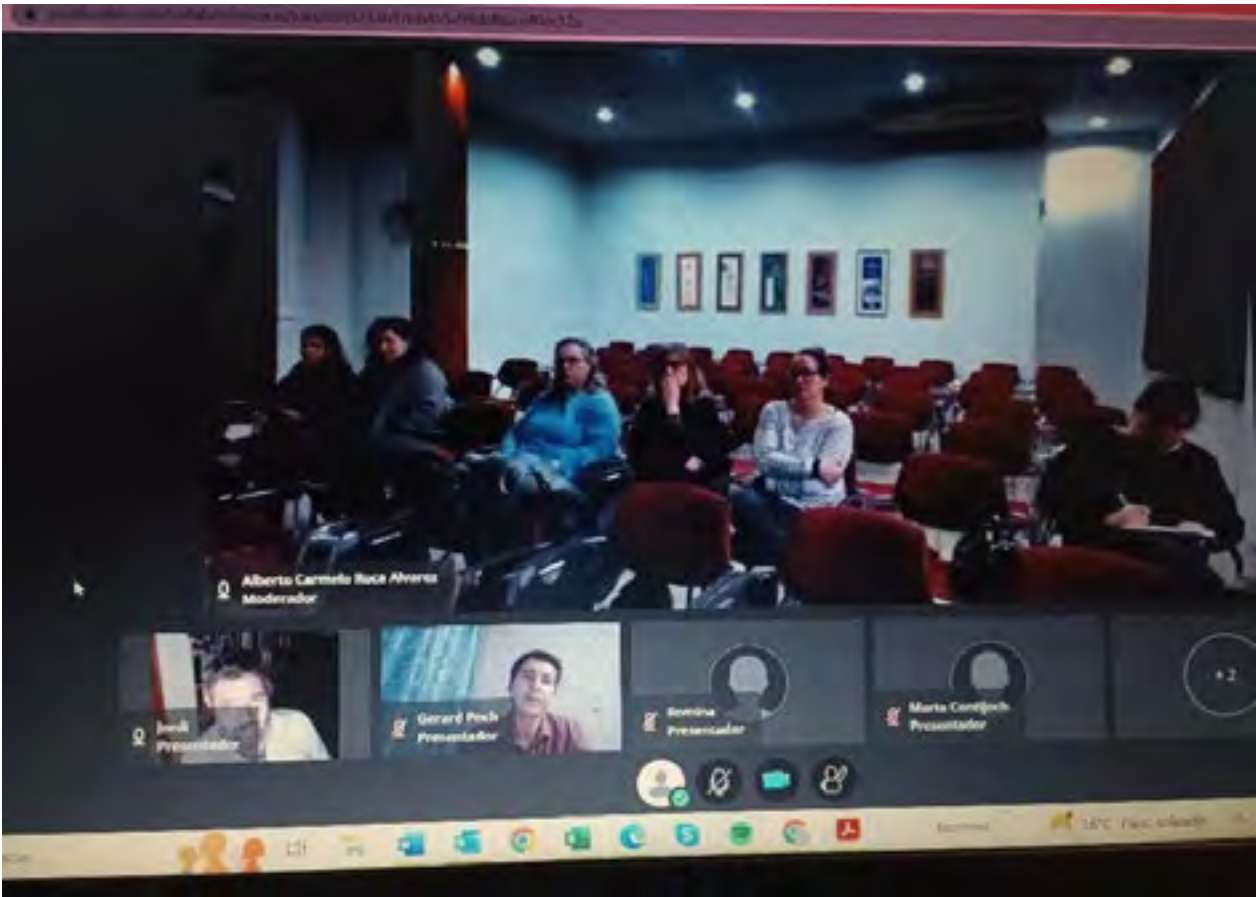
VIATGE EQUIP CATALÀ I RESTITUCIÓ A ZIGUINCHOR, FEBRER DE 2023

Mariage: Jalousie, Gestion du mariage, Typo/origines		
Expériences/Vieilles	Causes, Sources de violences, Influences	Solutions, Propositions, Recommandations, Gestion de la violence (ext/interne)
Cas d'une femme mariée violée (polygame) privée de ses enfants, Adultère du mari le mari a connu la femme lors d'une de ses missions professionnelles + En procédures judiciaires	+ Femme démunie + Elle n'est pas du (origine) originaires du lieu de naissance + Manque de connaissances de ses droits + Soumission, Intimidation + Un problème de gestion collective du mariage (le patrimoine) + Rupture de confiance	+ Médiation amicale + Retenir à l'intégration de la femme dans le droit du mariage
Une mariée sous haute surveillance - consultée pour son mari à chacune de ses sorties	+ Manque de confiance + Jalousie malsaine, infidélité + Antécédents du mariage	+ Le mari doit faire un travail sur soi, assumer ses choix + Communication + Changement de comportement
Mariage forcé, suivi de tentatives de suicide (Mali 19ans) Divorce, Maltraitance	Pression Familiale (influence maternelle, chantage affectif) Causes économiques (pauvreté économique)	+ Médiation / conciliation de la femme - Sur le futur du mariage - Incompatibilité du mariage forcé

EXPERIENCES	FAMILLE	SOURCES	SOLUTIONS
	TRADITION	stéréotypes	
Mariage interethnique		différences culturelles	Communication avant mariage exposés → tensions d'origine
Excision		tradition (+ religion)	interdiction → ?? la tradition → ?? changement de tradition
Soumission	silence public	cohesion	amour > tradition UNITE ?? → venir au mariage d'origine de l'origine
héritage	(enc. au mari)	ne pas accepter	"invention de la tradition"

RESTITUCIÓ HÍBRIDA A CATALUNYA, MARÇ DE 2023

EXEMPLES DE REDACCIONS ESCOLARS

Redaccions Oussouye

C'était un jour de Samedi 12 juin 2022, je suis parti de la maison pour aller au foot avec mes amis. Quand brusquement, j'ai entendu des cris d'une fille devant la porte de notre voisin. Je raconte comment ça s'est passé.
D'abord, le parent nous dit la fille d'allée aider sa mère de cuisiner le Repas du midi. La fille avait Refusé, elle commence à se disputer, et puis elle se frappe avec un Ceinture. La fille crie partout et pleure devant ces amis.
Ensuite, au moment où la mère a fini, elle dit au père de ne pas le frapper, mais de le punir. Père de Repas pendant 20 jours, en ce moment que j'ai appelé ma mère pour aller négocier. Et a donné la fille de la nourriture pour manger et lui conseillant de ne plus Refusé d'aider sa mère par ce que ~~est~~ ce n'est pas bon de Refusé la voir de sa mère. Elle peut causer un divorce ou une dépression entre les parents. La situation de la famille.
Enfin, la fille s'excuse devant sa mère et son père pour les coups causés. Et il avait promis de ne jamais Refusé une aide de sa mère.

Le père ~~père~~ lui menace tout le temps et aussi il donnait pas l'enfant manger chaque fois car il le traitait comme une orphelin.
Un jour sa femme est de retour en voyage elle surprend son mari dans la chambre de leur fille et elle cria de secours car son mari a déjà détruit l'enfant la maman se met à pleurer mon enfant mon enfant.
Le lendemain ont amené l'homme à la gendarmerie et la fille explique tous à quelle vie il a l'absence de sa maman.
Depuis en ce jour la dit à sa fille je ne te laisserai plus jamais.
Enfin l'homme est condamné 10 ans de prison. Donc il ne faut jamais laisser sa fille seule avec un homme dans une maison car le monde d'aujourd'hui est dangereuse.

P Comme l'enfant avait un meilleur ami de classe elle
la tout confié son ami a un oncle qui travail a la
gendarme Il a dit a son oncle et il l'ont arrêté et il a
demande son soigne sa mère et la fille est tombé enceinte de
son propre père

Dans notre famille il y'a aucun probleme
tous le monde se respect ou n'est aussi heureuse
en moi je ne vois aucun conflits dans notre famille.

Redactions Ziguinchor

En guise de conclusion; dans une famille il peut exister
plusieurs conflits mais a ces conflits il peut y avoir des solutions
avec de la tolérance et du respect tout le monde a quelque
chose d'acquiescer dans ces solutions.
Dans une famille seule la paix et l'amour du prochain
doivent régner.

Les principaux conflits sont: Les conflits entre mère et moi tant
celle de mon père et de ma mère. Ma mère était vraiment très triste car
la famille du paternelle faisait pleurer. La famille paternelle sont
très machants, ils ont même voulu sortir ma mère de la maison
car elle était chrétienne ils l'insultaient. Les voisins dit que ma mère
ne peut pas garder son foyer par ce que elle est incapable. Mais c'est
leurs affaires si ma mère ne peut pas garder son foyer.
Ma mère elle amené ses marmites elle avait plusieurs mais ma grande
mère a tout pris d'elle dit que ces jours elle adore que ces pas vrai.
Ces a cause d'elle que ses enfants ne respecte pas ma mère même
ses petites enfants.
Mon grand-père lui il fait comme si il soutient ma mère alors que tous
ces jours par ce qui lui et ma grande mère sont même partir dans
un marabout pour que ma mère et mon père ne soient pas par ce qu'ils
déteste ma mère vois ensemble.
Chaque fois ses enfants vont toujours se battre avec ma mère.

dans notre famille ont ma des probleme
avec mon père et me ce n'est pas de maus et est à
divorcé avec ma mère mais et a épuisée un m'autre
mais lui aussi il ne se n'est pas de maus
mon père nous sa abandonne. si j'ai pausient de
Quelle que sage c'est ma mère qui le fais dans ce
ça j'ai une probleme.

mon père est en espagne même si tu a pausient de l'arg
même c'est des probleme. épuisé si le temps de l'ecal est
arrivé avant qu'il nous donne de l'argent pour que on
escripion es des probleme même elle onnée et maus
~~ma pas de~~ sa donne 25 mais avec mon frère pour
en escripion on m'a pas de sac. de l'ecal ma
mère est fatier. et fais pour maus édée dans ce cas.

Ma famille des fais mon oncle si me voit, il ne serait en laire.

Si je porte chez mes camarades si je reviens je ne mange pas
parce-que ils ne veulent pas que je me deplace.

Dès fais si je vais chez la grande maison de la famille
mes grandes mères veulent que je reste pour le manger
mais mes tuteurs ne veulent pas parce-que ils ont un problème
entre eux. Si si mes camarades viennent chez moi mes tuteurs
veulent que mes camarades restent pour le manger.
Mais mais aussi si l'école organise une programme pour payer
ne me donne pas d'argent qui mon argent est avec eux.

Si je vais mes camarades à l'école me disent que je suis pauvre
parce-que j'ai pas des fournitures bien, matriel géométrique, ni de cahiers
complet mes mon professeur d'ES ne revoyet parceque
j'ai une tenue complète ni de chaussures.
Je ne peux pas tout citer si non je vais pleurer.
Je suis toujours en misère ni d'aller à l'église me
veulent pas.
Si je travaille chez eux qui gardent mon argent
je ne vais pas cet argent.
Je dis toujours mieux et grande parceque chez qui
me donnent à manger.

Amb la col·laboració i el finançament de l'ACCD:

